Shalkovich, Abraham Leib
Don Miguel

איך יהיה כדבר הנורא הזה? ואם תשוב ספרד ותפתח את שעריה לפני היהודים? האם לא ישובו אז אל ארץ מולדתם? — — —

— ארור האיש מישראל! — נשמע קול הרב חוצב להבות — אשר ישוב בקרב הימים לארץ ספרד הטמאה! האיש ההוא לא יבוא בקהל ישראל! —

— ארור!!! — ענו כל הגולים מקצה.

גם עמיליה ענתה „ארור!" אחריהם.

מיגואל אטם אזניו משמוע: „אל תקללי! — התחנן לפני עמיליה — עוד שוב נשוב לספרד ארצנו".

— ארור האיש מישראל אשר שוב ישוב לספרד — קראה עמיליה שנית כמו להרעימו — ארור יהיה לנצח, גם הארץ...

רסיסי דמעה נראו בעפעפי מיגואל ופניו הביעו כאב פנימי ושברון לב: סלח לה, אלהים! — לחשו שפתיו ברממה בנשאו את עיניו הרטובות למרום — סלח לה לפשע שפתיה וגם לכלם סלח נא, אל רחום! לא המה מקללים אך מרת נפשם מקללת... סלח נא, אלהים! — —

— גם לנדודי עמנו, בני, יבוא הקץ! — נשמע פתאם קול הזקן אשר שמע את דברי מיגואל האחרונים — עלינו לנדוד בכל חלקי התבל, בכל הארצות, לזרוע בכולן את זרעי הדת והמוסר ולהענות ולהרדף בכולן כסנת כל לוחמי האמת — ואחר נשובה לכבודנו הראשון. אחר יבוא משיח צדקנו וישיבנו לארץ אבותינו ושבנו והיינו לעם גדול ומאושר.

— אבל גורל כזה רע ומר מאד; — קרא מיגואל באנחה — ומדוע זה עלה אך בגורלנו חלק רע כזה להיות לקרבנות האנושיות?...

— ומי זה ישכיל לדעת את תעודת הבריאה ולבוא עד חקר שדי? — השיב הזקן בנשאו את עיניו למרום.

עוד הפעם חלפה תמונת קלרה לפני מיגואל... אבל סערת רוחו כבר חלפה. על לבו עלו עתה דברי די פירירה דודו, כי היהודי והקתולית לא יוכלו התאחד יחדו לחיי משפחה... כן! „חיי המשפחה דורשים כי יהיו לבעל והאשה רוח אחד ושפה אחת, אל אחד ותפלה אחת". כן, לו גם שבו עתה כל היהודים לספרד לא התאחדו עוד אתה לחיי משפחה אחת... אין ליהודים להתבולל בקרב עמים אחרים התבוללות גמורה...

אולם הוא נר לגורל קלרה מאד — והיא חפה מפשע...

XX

השמש ירדה לפאתי ים. שולי השמים האדימו כדם. שמש היהודים בספרד שקעה עד נצח... רוח חרישית נשבה מסביב. דומיה קדושה היתה שפוכה על מחנה הגולים.

אז עמדה המחנה מלכת. הגולים התפללו תפלת המנחה... מיגואל לא הבין אל שפת התפלה — אבל חדר לרוחה. קול המתפללים אשר הביע בראשונה עצב עמוק ובכיה עצומה, הביע לאחרונה מנוחה קדושה ובטחון צדק... העם התאזר באזור אבותיו מאז — באזור הבטחון והתקוה.

אז עלה רב העדה, איש זקן ולבן פנים ושער, על אבן גדולה אחת ויחל לדבר אל העם... ומה נוראים היו למיגואל דברי הרב!... הוא השביע את העם לבלתי שוב עוד לספרד עד עולם.

כי אמנם אהבת־אח אהבתיך גם מבלי דעת כי אחותי את באמת — אבל עתה שבע רצון אני... והיתה לי אהבת האחות תחת אהבת האהובה ואהבת העם תחת אהבת הארץ... האף אין זאת, עמיליה אחותי? —

— כן! אחים לצרה הננו עתה לעמנו ואחים לצרה זה לזה. והצירה הכללית הזאת תקשרנו ביתר עז. —

המה החשו רגעים אחדים.

— בספרך לי תולדות הייך — קרא מינואל אחרי דומיה קצרה — אמנם התעורר השד בלבי: אולי אחותי את? אבל שם אביך הזקן אשר אמרת לי שם את השדי זה לאל, בדעתי כי שם הותן אבי היה די אבולפיה.

המה הסבו את פניהם ויביטו לאחור... המה כבר הרחיקו כברת ארץ מן העיר. אך ראשי המגדלים עוד נראו פה ושם.

— שנינו השארנו שמה נפשות אהובות — קראה עמיליה בדמעות בעפעפיה — אבל אהובתך נשארה בחיים ואהובי ירד אלי קבר — ובאופן מבהיל ונורא...

מינואל נאנח וינד לה מאד.

— אבל — קראה עמיליה בעבור רגע — לא עתה העת לשית לב לדאגות עצמנו. הדאגות הללו צריכות להדחות מפני הדאגה הכללית, דאגת העם וצרותיו.

— אנה נלכה? — קרא מינואל פתאם, בנשאו את עיניו אל מחנה הגולים — לאיזו ארץ נשים פעמינו? אולי נלך פורטוגלה, כי קהל גדול נאזינו אומר להתישב בארץ הקרובה הזאת.

— לא! — קראה עמיליה — לא נתישב בארצות הקתולים. יודעת אני מראש כי בקרוב יגרשו את היהודים גם משם. אנחנו נשים פעמינו ארצה תוגרמה. בצל המושלמנים ראה אחינו מנוחה כי טוב וגם עתה נמצא מנוחה בקרב בני דת האיסלם.

— הגם את תאמיני, כי הדת היא הנסבה לשנאת הקתולים אותנו? —

— אם לא הנסבה, למצער, תואנה היא להם להתגולל בגללה עלינו. —

— ומה יהי קץ הנדודים האלה? — שאל מינואל בעצב.

— הנה כי כן שבתי לראותך, עמיליה, ובצורה הרשה, בצורת אהות ! — קרא מיגואל שמח — לאושר כזה לא קויתי עוד.

— וגם אנכי כבר נואשתי מראות את פניך עוד — קראה עמיליה.

— ואיך באת לטולידה ? — שאלה מיגואל פתאם.

— שמע נא את אשר אספר לך : כעבור שבועות אחדים אחרי הפרדך ממני, רפתה מהלת אבי הזקן מעליו ויחל לשוב לאיתנו. אז ספרתי לו על אדותיך, גם את תולדות חייך ספרתי לו — ושוה נא לנגדך עליצות נפשי ודאבוני גם יחד באמרו אלי : „התדעי, עמיליה, מה הוא שר הצבא הזה לך ? הנני לגלות לך דבר אשר העלמתי ממך עד כה. הנני לגלות לך מי היה אביך : „כריסתובל סן סלבדור! את היא בתו הגנובה ממנו על ידי". —

מה רבתה אז שמחת נפשי בהודע לי, כי האיש אשר אהבת אהות אהבתיו אחי הוא באמת — אבל מה התאבלתי אז על פרידתך ממני ועל אמרך לבגור בעמך... אז החלטנו אני ואבי הזקן לשום פעמינו לטולידה ולראות את פניך. „תדע, למצער, מה אני לך — השבתי בלבי — ואם עזבת את הנערה הזרה לך אולי לא תעזוב את אחותך. ואם אחרי כל אלה תשאר עוד בארץ תדע, למצער, כי בגדת גם בעמך גם באחותך". אז באנו לטולידה. אבל מה גדלה מבוכתנו בהודע לנו כי אינך בטולידה כי יצאת עם החיל לגרנדה ; ללכת אל העיר ההיא יראנו לנפשותנו בדעתנו כי הנזיר מַולדוליד יושב שמה והוא אחד המפקחים הראשים על מעשה המרת הדת. גם לא עצר אבי הזקן כח ללכת דרך רחוקה כזאת והכסף גם הוא אזל מכלינו. אז נשארנו בטולידה ונחכה מיום ליום לשובך עם החיל מגרנדה. אבל תקותנו לא באה, כי היום בבקר דרשתי לשכנך ויאמרו לי כי עוד לא שבת — ובכן יצאנו עם הגולה בפחי נפש ויגון רב : ומה מאושרה אנכי עתה במצאי אותך פה בתוך הגולה. — —

— הנך רואה, עמיליה אחותי ! כי לא בגדתי בעמי. היום בשעה העשירית בבקר שבתי מגרנדה ואלך כרגע אל קלרה. אמנם רבות נלחמתי בנפשי ועוד מעט ונשארתי שמה... אבל אהבת עמי נצחה לאחרונה ואעזוב את קלרה ואת ארצי ואלוה אל הגולים. — אמנם בכאב לב ודמעות עינים נפרדתי מהן. גם התאבלתי על עזבי אותך ויהיו לי געגועים רבים עליך,

לי ברגל" חשב מיגואל, הוא הבקיע לו דרך בין המחנה לגשת אל הזקן פתאם הסבה הנערה את פניה והנה — אל! היא עמיליה!...

הוא קפץ מעל הסוס. עיניו ברקו ברקי גיל ופניו הביעו עליצות אין קץ.

ועמיליה לא חכתה עד אשר יגש אליה. היא מהרה אליו ותפול על צוארו ותבך: „אחי! אחי אתה, מיגואל! אח מלדה — וגם אתה בין הגולים, ברוך תהיה לי ולעמנו!"

מיגואל לא האמין למשמע אזניו: „הזאת היא אחותו הנגנבת? חעל כן נקשר אליה ככה בעבותות אהבה נאמנה כזאת"?

— עמיליה! — קרא מיגואל מתרגש ויחבקנה בזרועותיו וישקנה פעמים אחדות — האת אחותי מלדה? מה אנכי שומע? —

— נקרבה נא, אחי, אל אבי הזקן וירעת את כל — קראה עמיליה במשכה אותו אחריה.

— אבי! — קראה הנערה בוכיה ושומחת בהציגה את מיגואל לפניו — זה הוא מיגואל סן סלבדור!"

הזקן התרגש ויחבקהו בידיו הרועדות: „אתה נכדי היקר בן כריסטובל! אנכי הייתי חותנו. לפנים נקראתי בשם די אבולפיה ואחר שניתי שמי למען הסתר מהאינקויזיציה. רבות חטאתי נגד אביך... אנכי נתעיתי להדבק בכל לבי בדת הקטולית ולקנא קנאתה, ואגנוב את בתו ממנו, ובגללי סבלה גם היא הרבה. גם את דבר מות אביך על ידי האינקויזיציה ידעתי — רבות חטאתי נגדו; אבל כבר נהמתי על משוגתי וכבר סבלתי הרבה ככל חטאתי — וה׳ יכפר לי על כל. גם אתה, בני, סלח לי על עותתי נגד אביך הישר באדם. את אחותך גנבתי ממך — ועתה אשיבנה לך. וברוך השם, כי אין לך לבוש באחותך המחונכה על ידי".

— לסלוח? — קרא מיגואל מתרגש — ובמה אודך על הסגולה היקרה אשר נתת לי? במה אודך, אב זקן, על האחות אשר שמרת למעני?

ובדברו חבק עוד הפעם את עמיליה בזרועותיו וישק לה בלי הפוגות.

המה הושיבו את הזקן על הסוס וירכב לו אט והמה הלכו להם על ידו.

הוא הביט פעמים רבות לאחור... מה השאיר שמה? את לבו, את כל מנעמי חייו. —

ומחזה הפרידה הנוראה עבר לפניו לרגעים... הוא התאמץ להסיח את המחשבות האלה מלבו... הדעת כי גם הוא הולך בגולה רוממתהו בעיני עצמו... עתה הוא גבור באמת... הוא נלחם עם אויב נעים ויוכל לו. הוא נלחם עם אהבתו את קלרה וארצו וינצחנה...

אבל, פעם בפעם שבו זכרונות קלרה וארצו לעלות על לבו... הנה כי כן נפרד מהן לנצח — דמעות עיני קלרה שבו לנוצץ לנגדו וקול יללתה שב לצלצל באזניו ואיזה כאב פנימי הכאיב את לבו... ולרגעים נשא את עיניו אל שמי התכלת הטהורים, אל השמש הנעימה ואל הדר הטבע מסביב — ומה קשתה לו פרידתו מהם. איפה ימצא לו שמים טהורים כאלה? מה ינתן לו תמורת הררי ספרד הנפלאים ונהר הגודלקוויויר? — —

ומה יהיה גורל שתיהן? היא נבול תבול... היא לא תשכחהו כל ימי חייה... וגם הארץ הבוק תבוק בלעדי היהודים...

ופתאם עלה רעיון על לבו: אביו ודודו יביטו עתה אליו ממעון שדי וישמחו. הוא לא בגד בהם, הוא נשאר בן נאמן להם. —

וברגע הזה עלה על לבו זכרון עמיליה: „לו ראתה אותו עתה, כי עתה לא הביטה אליו בבוז כמלפנים"...

ובזכרו אותה חש כאב עצום בלבו: הוא נפרד ממנה — האם לא ימצאנה עוד? לו ידע אז כי גם הוא ימנה בגולים — העזב אותה? — הוא נשאר עתה בודד באמת, בלי קלרה ובלי עמיליה...

איפה היא עתה?... גם היא בין הגולים — אבל איפה? הנשארה בקורדובה עד יום הגלות? —

מה מאושר היה לו מצא אותה עתה, לו היתה לו עתה חברה נעימה כמוה? —

הוא רכב לו הלאה תפוש במחשבות רבות...

פתאם נשא את עיניו וירא במרחק איזו עשרות צעדים ממנו הולך איש זקן, שחוח ונדכא וכמעט אין בו כח ללכת, ועל ידו נערה אחת הולכת לאטה: „אלכה ואושיבה את הזקן הנדכא על סוסי ואנכי אלכה

והחובה על כל אלה אשר רוח גבורה נוספה בהם להגן על עמם ולהצילו מכף השואפים לבלעו. כן, מגינים ושומרים דרושים עתה לגולה האמלל!!...

הוא רכב לו אחרי הגולים. אבל פתאם הטה את סוסו לעבר אחר. הוא ירא לנפשו פן יעיר עליו חשד מרגלי האינקויזיציה ולקחוהו מעם הגולה והקדישו לקרבן האויטו־דה־פֶה! ולכן עבר דרך רחובות קיצונים ושקטים עד הגיעו אל מחוץ לעיר, ושם — נספח אל מחנה הגולים ויתבולל בתוכם בלב סוער ונפש הומיה... הוא חפץ אז לחבק את כל אחיו האמללים בזרועותיו ולבכות על צוארם באין הפוגות...

יז.

עוד הפעם הביטו הגולים לאחור, עוד הפעם נשאו את עיניהם אל עיר מולדתם אשר ישבו בה הם ואבותיהם ואבות אבותיהם זה רבות בשנים; עוד הפעם נשאו את עיניהם אל כל מחמדיהם אשר השאירו בה, אל קברות אבותיהם החביבים להם; עוד הפעם נאנחו מקרב לב ונפש; עוד הפעם הזילו דמעה מעיניהם — ואחר נשאו את רגליהם ללכת הלאה, הלאה...

אנה יפנו הגולים האמללים האלה? — שאל מיגואל את נפשו.

נורא ונהדר כאחד היה מחזה הגלות מסביב... כל הדרך מלאה אלפי גולים, איש איש וצרורו בידו או על שכמו, רובם הולכים ברגל ומעוטם רוכבים על סוסים או נוסעים בעגלות — רבים מהם נושאים ספרים בידיהם וספרי תורות צרורים בארגזים ורבים — מצבות קברים... מה חלק העם האמלל הזה אם לא מצבות הקברים? מצבות קברי העבר וספריו — הם המה כל חלקו בחיים...

וכל אשר הוסיף מיגואל להתבונן אל מחזה הגלות מסביב — מלא לבו המון מחשבות רוממות ומרות... קהל גדול של אלפי אנשים נסחים ממקומם ומגורשים מחוץ למחנה כמצורעים — ובשביל מה? בשביל כי לא יחפצו לבגוד במורשת אבות...

עדת הגולים היתה בעיני מיגואל כ מ ח א ה ח י ה וקדושה, מחאה נגד בני האדם, מחאה נגד השמים וצבאותיהם...

— מיגואל! מיגואל! — יללה הנערה בחלחלה למראה פניו המפיצים בלהות ולמראה גוו הרועד — אוי לי, מה היה לך? נסורה נא מהמקום הנורא הזה...

ולעומת היללה האיומה ישמע קול מוזר ופרוע, צחוק אכזרים ולעג הוללים, קול ההמון המשתובב, קול הרודפים אחרי הגולים האמללים, המעפרים בעפר וזורקים אבנים, קול קוראים: „מות ואבדון ליהודים!!"

— מיגואל! — שבה קלרה להתחנן — נסורה נא מזה!

אבל פתאם התפרץ מיגואל מבין זרועותיה ויקם ממקום מושבו ויניע בראשו לכל עבריו: „לא! — קרא בהתרגשות עזה, — לא אדבק בך קלרה! לא אעזוב את עמי! לא! לא אשאר פה. אל עמי! עמו אנכי בצרה! אצא אתו בגולה, אהיה לו אח לצרה!" —

— מיגואל! מיגואל! — יללה הנערה — למה תדבר דברים נוראים כאלה?

— שכחיני, קלרה! שכחיני ומצאי לך איש מקרב בני עמך. היי שלום, קלרה!

ובמעוף עין אחד חלף על פניה וימהר ללכת אל מוצא הגן.

אזניו הקשיבו מאחריו יללת אהובתו — אבל לא חזר לאחוריו.

ויצא את הגן. —

הוא מהר וירכב על סוסו אשר נשמר על יד מבוא הגן בידי רכבו ויצו את הרכב לשוב לביתו והוא רכב לו לבדו מאחרי הגולים.

הוא חפץ להשתער על האספסוף הרודף אחרי הגולים ולהניס בחרבו — אבל ירא לנפשו פן יעיר בזה חשד... ויפן אל השוטרים העומדים בצדי הרחוב ויגער בם על עמדם מנגד ומחרישים למראה פרעות האספסוף, למרות פקודת המלך והמלכה לשמור על היוצאים לבל תאונה אליהם כל רעה; ודבריו, כדברי שר צבא גדול ונודע לשם, פעלו את הפעולה הרצויה ויחלו להדוף את האספסוף אחור ולבלי תת אותו לקרב אל המחנה.

„גבורים כמוהו דרושים עתה לעמו — חשב מיגואל בקרבו —

מביעים בוז ושאט בנפש נורא: „יהי אלהי הבוגדים עמך !" צללו דבריה באזניו כרעמים אדירים... וליד תמונת עמיליה הופיעו לעיניו עוד תמונות רבות: אביו הנרצח בידי האינקויזיציה, מורו המת ואיזבלה, לואיזה ודון פרנקו... וכל התמונות האלה עברו בלולות לפניו ותשקנה ותהימנה... ולבבו הלם בקרבו מאד...

פתאם הגיע לאזניו קול המולה העולה מן הרחוב. הוא העיף עיניו להתבונן מבעד לשבכת הגן אל הרחוב והנה — פלצות וזועה... ענן אבק גדול עולה השמימה. מהגה כבד ברחוב. יהודי טולידה יוצאים את העיר ללכת בגולה — בהם זקנים וטף, ישישים ויונקים, הולים ויולדות, ועל ידם הכבודה אשר ברגליהם: מטות ושלחנות, כרים וכסתות וכלים מכלים שונים...

עיני מיגואל חשכו מראות... דמי עורקיו שטפו במרוצה ויתחו כסיר... מלחמת רגשותיו התהוללה ברעש גדול... איזה כח גדול וכביר ימשוך איתו אחרי הגולים... איזה אויב נורא משתער עתה על אהבתו את קלרה ואת ארצו...

וקול הפעמונים נשמע מכל פנות העיר... בא הרגע הנורא, רגע צאת בני ישראל מארץ ספרד — ופני מיגואל נעוו משמוע... הוא אטם את אזניו — אבל לשוא... צלצלי הפעמונים הולכים הלוך וגדלים, הולכים הלוך והזקים, והמה הודרים עד הנפש. המה מרתיחים את הדם... המה מציתים את העצבים — אש גדולה מתלקחת בקרבו... היא לוהטת את לבו... מה נוראים הם הצלצלים האלה!! —

. . . .

„הפעמונים האלה מגרשים גם אותו מקרב הארץ: צא, יהודי טמא! לך לך מהארץ הזאת!" —

ומה נורא המהומה ברחוב! פנים מפיקים פלצות, עינים מורות אימה, דמעות־תנפרית... ויללה עצומה, יללת זקנים וטף, יללת ישישים ויונקים יללת הולים ויולדות, מחרישת אזנים ומרגזת עולם... מה איומה היללה!—

עיני מיגואל מלאו דם, פניו להטו וכל יצורי גוו רעדו מאד...

„לא! לא אשאר בארץ... עזוב אעזבנה..."

— כן, קלרה! — קרא מיגואל בקול רועד — ועתה הכוני נא לקראת הסוד הגדול אשר אגלה לך הפעם...

היא לטשה עיניה למולו בתמהון גדול.

— דעי לך, קלרה, כי לא בן עמך אנכי! —

— איך?... בן איזה עם?... גמגמה קלרה בלשונה.

— יהודי אנכי!! —

פניה הורו כשיד. קור עבר בכל יצורי גוה ותרעד... ידה צנחה מיד מיגואל ותרחק ממנו מבלי משים...

פניה הביעו איזו מלחמה פנימית עצומה...

ברגע ההוא עלה פתאם על לב מיגואל זכר איזבלה אהובת מורו... הוא חש את עצמו כנעלב גדול מאד...

„אכן רגש הוא באדם — השב מיגואל בקרבו ברגע ההוא — הרגש הזה הוא יליד החיים... ולמרות אהבתה אותו זר הוא ל מעתה" — —

— אבל מה לי ולדתך? — קראה קלרה בקול בוכים כעבור רגעי מספר — ואנכי אוהבת אותך, תהיה מי שתהיה. והאם לא הוכחתניי מיגואל, כי כל בני האדם שוים בעיני האלהים?...

היא שבה להתרפק עליו.

אור נפלא ומזהר כאחד נשקף מבבות עיניו: „נפש יקרה אַת — נמגם מיגואל מתרגש ויבט אל תוך עיניה זמן רב...

— לא ארף ממך, מיגואל, אף כי יהודי אתה — קראה העלמה ודמעות נוצצו בעפעפיה...

דבריה האחרונים שרטו שרטת בלב מיגואל... היא תרגיש תמיד כי הודי הוא... ועל לבו עלו פתאם דברי מורו ודודו על דבר בני דתות שונות כי יבאו בברית הנשואין: „המה לא יוכלו סתום את הפרץ שביניהם, גם אם יסתמוהו פעם תבוא כל רוח מצויה ותסיר את הפקק מעל פי והפרץ יגלה שנית"... האם לא תהיה כזאת גם ביניהם? —

אחד העורבים השמיע קול צריחה מגזרה ומיגואל כמו התעורר מתרדמתו ויתנודד... תמונת עמיליה עברה לפניו ברגע ההוא בריח ופניך

לעצוב־רוח לעתים, אבל לא במדה כזאת... איזה דבר לָאַט עמו ? הדאבה נפשו לגורל היהודים המגורשים ? אולי כן הוא ! גם היא תצטער על גורל האמללים, ואולם — לבו רחמן מלבה. הוא מלא אהבה וחמלה לכל בני האדם אין קץ —

ברגע ההוא בא מַרְיָה הגנה ותעמוד על ידה.

— סניורה ! — קראה מריה בפנים צוהלים — לבי ונבוא הביתה ואיטיב שערותיך והחלפתי שמלותיך ויצאנו לראות במראה גרוש היהודים מקרב עירנו. הלא הג היום ליושבי טולידה, חג לארצנו ולדתנו! —

— לא אלכה לראות באסון אלפי אמללים! — ענתה קלרה בעצבון

— למה תדברי, סניורה, כדברים האלה ? — קראה מריה בתמהון גדול — המותר לרחם על היהודים הארורים ולנוד להם ?. .

איזה קול צעדים נשמע מבינות לשיחים. כעבור רגעים אחדים נראה מיגואל מרדוק.

והוא הולך וקרב אל מקום מושבה.

תרועת שמחה פרצה מפי קלרה. היא רמזה למריה לעזוב את הגן והיא קמה ממקום שבתה ותלך לקראתו בזרועות פתוחות.

— מה שלומך, אהובי ? — קראה צוהלה, אבל פתאם עמדה על מקומה ותתהלהל מאד. היא הביטה אל פני מיגואל והנה הם חורים כשיד, עיניו תועות ומזרות מבטים מוזרים וכל יצורי גוו ירעדו מאד.

— אויה ! מה היה לך, מיגואל ! ? — קראה העלמה מלאה חלחלה ונמוגה מפחד — ההולה אתה ?

— הרגיעי רוחך, קלרה ! — קרא מיגואל בהתאמצו להסתיר חרדתו ויחזק ביד ימינה באהבה — זה עתה באתי העירה ואמהר לבוא אליך ואני עיף מעמל הדרך. ומה שלומך אַת, קלרה ?

— שלום לי ! — ענתה קלרה בהתרפקה עליו — אבל נשב נא בראשונה ואחר נדבר.

המה ישבו על אחד הספסלים ממול שבכת הגן הפונה אל הרחוב. היא אחזה בידו ותקרא : „אבל, מיגואל, מכרת אני בך כי דבר לאט עמך... איזו עצבת נסתרת תלהיץ את לבך" — —

להמוך בידי אחינו העניים ולכלכלם בלחם עד בואם אל המנוחה בארץ אחרת. בעת צרה יגלה תמיד הרוח הישראלי המרומם בעצם קדושתו.

עתה, אחי, לכו ונשתטחה על קברי אבותינו הצדיקים ולקחנו אתנו את מצבות הקברים, לבל תחוללנה בידי זרים, ונכין את עצמנו לדרך, ובבוא יום הגרוש נקח את מטה הנודדים בידנו ועזוב נעזוב את הארץ בלב מלא אמונה ובטחון בה׳ אלהי ישראל, כי ירא בעניננו ויחלצנו מצרה וישלח אלינו את משיח צדקנו והביאנו לציון ברנה, אמן!״.

הדרשה הזאת הרעישה כל עצבי מינואל... היא נדמתה בעיניו כמוסר כלימתו. נדמה לו כי הדורש פנה בדבריו אך אליו ואותו כנה בשם „מוג לב״ ואותו הוציא מכלל ישראל... כל עת הדרשה עמד כנשפט לפני כס השופט וכל מלה ומלה היתה לו ככתב אשמתו...

הוא הכיר עתה בנפשו כי מלחמת הרגשות תגבר בה מיום ליום, כי לרגעים יתעורר בלבו החפץ לעזוב את קלרה וארצו ולהספח אל הגולים... וההפץ הזה נלחם את רגשות אהבתו בגבורה נמרצה — ומי יודע אם לא ינצח ?...

מה טוב היה לו היה מורו־דודו עתה בהיים !... עתה לא היה מכחד עוד ממנו דבר... והוא היה לו למדריך טוב.

עליו היה לשוב עם חילו טולידה עוד לפני הגרוש.

טז.

ביום 2 אויגוסט שנת 1492, הוא יום התשיעי לחודש אב למספר היהודים, בבוקר.

דונה קלרה די הנריקין יושבת לה לבדה בגן אשר מאחורי הבית. על פניה מרחפת עצבת קלה. היא תפושה במחשבות רבות...

„מדוע יתמהמה בכה ? היא שמעה כי כבר שבו גדודי צבא אחדים מגרנדה והוא לא שב עוד. הימים האחרונים יארכו לה מאד. גם שנתה תדד מעיניה בלילות...״

ברגע ההוא זכרה את פרידתו האחרונה ממנה. איזה עצבת נעלמה שכנה אז על פניו — מה סבתה ? מעת הכירה אותו יודעת היא אותו

בלבנו... אבל צדיק הוא ה׳ ולא יעשה עול במשפט ואין לנו להרהר אחר מדותיו, חלילה. אין זאת כי לא הלכנו בדרכי אבותינו הצדקים ונחטא הרבה מאד, כי הרבינו להתערב בעם הארץ וללכת בדרכיו, כי עברנו גבול ונפ־הוק... אך לא אעיר עתה אזניכם למוסר. לא אזרה מלח על פצעי לבבכם. האסון גדול מאד. אנחנו כלנו, נשינו וטפנו, נגלה מהארץ גלות שלמה, כעדת זאבים טורפים. כמזיקים לחברת האדם, ובידינו אין כל. כל אחוזותינו זקנינו ישארו בארץ, בתי מדרשנו ותפלתנו יהפכו לורים — ועצמו אבותינו החביבות גם הן תשארנה לבדן בארץ. אוי מה היה לנו! — ואם חטאנו להי אלהי אבותינו, הנה צדיקים אנהנו מהם, ולהם הן לא הרעונו מאומה. אנחנו יודעים את בור לבנו ונקיון כפינו לנגדם — אבל נמסור דיננו לשמים. הוא יריב את ריבנו וינקום את נקמת בניו מיהודפיהם.

ואולם עתה עלינו להתבונן אל דרכינו ולשוב לאלהי אבותינו בתשובה שלמה. אל נבגוד חלילה בברית עמנו. אל יתענו האור המתעה אשר יראו לנו אויבינו, כי אור מתעה הוא. חלילה מאחד מאתנו לבגוד בדת אבותיו ולרבקה באמונת אויביו, למען ישאר בארץ. — אל יפתה לבו לעשות כמעשי אבותינו ואחינו האנוסים לפנים ביתר ארצות ספרד, לבהור בדת השלטת אם גם אך לעין רואים, כי הלא יודעים אתם את גורל האנשים ההם המר מאד. המה צפיים בכל רגע אל הרג ושרפה ולמרות זהירותם והסתתרותם יפלו רבים מהם בפח האינקוויזיציה ואחריתם להכרית. ומה יהיה גורל הנדחים האלה בגלות היהודים מארץ ספרד? הלא בניהם אחריהם יגדלו ללא תורה וללא דת ודור יבוא יתערב בקרב עם הארץ ולא יודע כי בא אל קרבו. ידעו אפוא אלה מוגי הלב, כי אם יעשו כדבר הזה, אין להם עוד כל חלק ונחלה בישראל לנצח! — עלינו אפוא לעשות כמעשי אבותינו הצדיקים, בכל ארץ וארץ, אשר הרפו נפשם גם למות על קדושת ה׳. ועל אחינו האנוסים לעזוב עתה לאט את הארץ ולהסיר את מסוה השקר אשר על פניהם ולצאת לארצות אחרות, אשר יוכלו לעבוד שם את אלהי אבותיהם באין מפריע. — עלינו כולנו להיות עתה גם אחים לצרה זה לזה,

אשר בטבור העיר, לשפוך נפשם לפני ה׳ ולעורר עליהם רחמי שמים. גם מינואל בא אל בית התפלה, אחרי החליפו את בגדי השרד אשר לבש כבגדי אחד העם, לבל יכירוהו. מינואל לא הבין את התפלה העברית, אבל המחזה בלבד עורר את לבו מאד:

בכית אלפי אנשים ונשים מלאה את כל הבית — היא היתה בעיניו כבכית האומה הישראלית... בכית אומה נעלבה... אומה שלמה בוכיה — מה עצומה ונוראה היא בכיה כזאת! — היא קורעת ארץ ושמים, אבל לא לב אכזרים... בעת הזאת בוכים כל יהודי ספרד. גם עמיליה בוכיה... בכיתה מתערבת בבכיה הזאת, בכית האומה...

גם הוא בכה. דמעות שקטות וקדושות התגלגלו על לחייו...

לו יכל לשכח את קלרה ואת ארצו, לשכחן לנצח, ולהתאחד את הבוכים האלה!... אבל איזה כח נעלם ימשכהו אליהן? האין זה כח כשפים? —

אז עלה רב העדה הבמתה ויחל לדרוש לפני העם.

מינואל הקשיב אל הדרשה ולבו נמס בקרבו.

.אחים יקרים! — השמיע הדרשן בקול מר מאד — עת צרה היא העת הזאת לבית יעקב יושב ספרד, לא היתה כמוה מיום גלות ישראל מעל אדמתו. הן אתם יודעים כי כגן עדן היתה הארץ הזאת לבני עמנו לפנים. הארץ נחשבה להם לארץ מולדת שניה: בה התענגו על רוב טוב ושלוה, ובה הרביצו תורה וחכמה, הקימו בתי מדרש ללמודי תורתנו הקדושה ויפיצו את מעינות לשון הקודש הוצה בפיוטי תפלה ושירים יקרים. אבותינו אחינו גדלו והצליחו ויעלו במעלות השלטון; ובכל זאת היו רָדִים עם אל נאמנים עם קדושינו — אבל ה׳ הפיץ דַּכְּאָם וימסור את הארץ בידי אחרים, ומאז היתה הארץ ליהודים לתופת, מאז שופך בה דמי עמנו כמים ומבשרם לא שבעו... ועתה יגרשו את כלנו מקרב הארץ... ואם אחינו אשר ביתר ארצות ספרד כבר הסכינו את הרדיפות והמצוקות ויטו שכמם לסבול זה כבר — מה מר הוא גורלנו אנחנו יושבי גרנדה. אנחנו הן התענגנו על רוב שלום וטוב עד עתה, עוד כבודנו חדש עמנו; זה עתה הֻהְפַּךְ עלינו הגלגל, זה עתה שקעה שמשנו, והפצע עודנו חדש

את ה„נוצרים החדשים“, אשר ביתר ערי ספרד, לעמוד על נפשם בחרב וחנית; אבל הנבונים בעם הבינו לדעת כי מחשבתם מאפע והיא לא תצלח, ועליהם אפוא לשאת ולסבול ולבטוח בה׳ כי יֵרָא בְעָנְיָם ולא יעזבם.

הוא ראה את גזל משפט עמו לעין השמש ולבו התחמץ בקרבו. בפקודת הגרוש נאמר כי הרשות להמגורשים לקחת אתם את כל הונם ורכושם, ולעומת זה נאסר עליהם להוציא מהארץ כל זהב וכל כסף!...

„מה נתעבה היא הערמה הזאת“.

מראה אומץ לב אחיו ובטחונם החזק באלהי אבותיהם הפליא את לב מינואל מאד. הם היו בעיניו לסמל הגבורה, האמונה והבטחון. לוחמים אדירים הם, לוחמי מלחמת האמת. —

מלחמת רגשותיו שבה להתעורר בקרבו... מראה ענות אחיו יום יום מושך אותו אליהם יותר ויותר. הוא חפץ להתערב בהם, להתענות עמהם — מה נשגב הוא להמנות בין מעונים בגלל האמת!... ומדי השבו כזאת יחפה לפניו תמונת עמיליה והיא מבטת אליו בעינים לוהטות ומפיצות מבטים רמחים... המה דוקרים את נפשו בלי חמלה... וברגעים כאלה יחפה לפניו גם תמונת קלרה — ושתי התמונות האל נצבו כאויבות זו לעומת זו והתהינה בעיניו כלוחמות אשה את רעותה וכנכונות להתנפל זו על זו בשצף קצף.—

ועמו וארצו נצבו גם הם כצרים זה מול זה...

ומה יעשה הוא?..

היבוא קץ למלחמות רגשותיו? — התמרמר אל נפשו — מתי לחדל נפשו מִהְקָלֵעַ בתוך כף הקלע לרגעים? האם לא תחדל המלחמה העולם? האמנם יִשָׁאֵר פה ונוחם־לבו יְעַנֵהוּ כל ימי חייו?... מה נורא היה הרעיון הזה! — —

קץ ארבעת הירחים קרב לבוא. עוד מעט ויבוא היום הנורא, יום הגרוש, וכל אשר קרב זמן הגרוש גדלה המלחמה אשר בקרב לב מינואל... את רעיונות רבים כבר הסכין, אבל לא הסכין עוד את הרעיון להפרד מעל אחיו בני עמו פרוד גמור — —

עדת היהודים בגרנדה קראה עצרה וצום, וכל בני העדה למקטן ועד גדול, גברים ונשים, זקנים וטף, נקהלו אל בית התפלה הגדול והנהדר

הבנלל זה אזכה להתענג לעתים קצרות בהביתך, יקירי, למען אחוש יותר את תמרורי הפרידה? —

— אבל, קלרה! — קרא מיגואל ברבות — זאת היא הובתנו לארץ מולדתנו הדורשת מבניה עוד קרבנות יקרים מאלה.

— ומתי יבוא היום אשר תהיה כולך שלי? — שאלה קלרה בעצב.

— היום הזה לא יבוא לעולם! — ענה מינואל — גם לך גם לארצנו הלק בי: ובעת אשר תקראני ארצי לבוא לעזרתה אתפרץ גם מבין זרועות אהובה כמוך ללכת לקול הקורא. וגם עליך, חמדתי, לותר תמיד מתענוגיך ומששך לטובת ארץ מולדתך.

ויפרד מעליה.

טז.

בכל הערים אשר עבר בהן מיגואל שמעו אזניו קול תאניה מקרב קהלות היהודים. גזרת הגרוש הקיפה את כל הארץ ותגדל הזעקה בכל תפוצות ישראל בספרד. הגזרה הנוראה היתה להם כשואת פתאם אשר לא שערוה ולא עלתה על לבם. גם בקרב הנוצרים נמצאו אנשים אשר זעקו המס על הפקודה הזאת. ביחוד נמצאו כאלה בקרב מרום עם הארץ, אשר נפשם מרה עליהם גם על הפשם הנגזל מהם בידי הכהנים השוכיבו ויפחדו גם לנפשם מפני קנאתם הזועמה.

ומיגואל התבונן לכל אלה ולבו נשבר בקרבו. —

ובגרנדה גדלו המבוכה והתאניה שבעתים. היהודים ישבו שם עד כה בצל ממשלת הערבים ויתענגו על רוב שלום ומנוחה. המה לא ידעו חמת האינקויזיציה וקנאת הדת הזועמה לא הדריכתם מנוחה; — ובנפול העיר בידי הספרדים גז שלומם ויעף ויהי גורל אחד להם וליתר אחיהם בספרד, וגזרת הגרוש היתה להם כרעם אדיר ואיום. הם התיפחו ויילילו ברחובות קריה. אלה השתוללו וירוצו כמשוגעים בחוצות העיר ואלה פנו אל נכבדי העיר וגדולי השרים ויתחננו לפניהם, להיות להם לפה אל המלך והמלכה להעביר את רוע הגזרה. רבים מהם עשו חוזה את הערבים הנרדפים

ארצנו על האסון הגדול הזה, על אסון מאות אלפי אנשים צדיקים ואסון ארצנו האהובה, אשר תשפל עד עפר בהגרש ממנה מבחר בניה החרוצים? ואתְּ, קלרה, האם לא תֵעָצבי על הדבר הנורא הזה?

— אבל מה יועיל העצב? — השיבה קלרה באנחה — ואולי עוד יתעשתו המלך והמלכה להעביר את רוע הגזרה הזאת, אשר גם רבים מתושבי הארץ הקתולים מתרעמים עליה? גם אבי, הקתולי האדוק, יתמרמר על הפקודה הזאת.

— האמנם? — קרא מיגואל ושביב תקוה נוצץ בעיניו...

אבל בימים הבאים, בבואו בחברת שרי הממשלה ורבי העם, נוכח לדעת כי התקוה הזאת תקות שוא היא, כי טורקבומדה וקסימנס מנצחים על דבר גרוש היהודים זעומי נפשם — והמה יסכלו עצת כל ישרי הלב והחרדים לטובת הארץ באמת. ולנגד טורקבומדה וקסימנס אין כל עצה ואין כל תחבולה.—

וכה עברו שבועות אחדים ומיגואל לא גלה עוד את סודו לקלרה .בפעם אחרת יגלהו לה״ — החליט בכל פעם.

ופתאם נקרא מיגואל, על פי פקודת הממשלה, ללכת הוא ונדודי צבא אחרים לגרנדה, כי יצא הקול אשר הערבים המנוצחים מתעתדים למרוד בממשלה ולהתקומם נגד שרי המשטר הקתולים אשר העמידו בעיר, ודרוש אפוא להרבות שם חיל המצב וגם שרי צבא גבורים כמיגואל וחבריו.

הדבר הזה העציב את מיגואל מאד. הוא חש בנפשו, כי בעתים הסוערות הללו דרוש לו להיות בחברת נפש אהובה, אשר תהיה לו לנחומים ושעשועים, אשר תעודד את לבו במלחמתו את הרוה, אשר תוסיף עצמה לרגשי אהבתו את קלרה. — הוא נפרד מעמיליה וגם מקלרה יפרד עתה. —

אבל העצב לא הועיל מאומה. עליו היה לשים פעמיו לדרך.

הוא בא אל בית קלרה להפרד ממנה ומאבותיה.

ובהודיעו אותה דבר הפרידה הורו פניה כסיד ותהי כהלומה: עוד הפעם תפרד מעלי, מיגואל! — קראה קלרה בקול בוכים — הזה הוא גורל אהבתנו? להפרד ולהפרד! האם לא יבוא פעם הקץ לפרידות כאלו?

אז ספר לה את דבר מחלת מורו החכם ומותו, גם אמר לה, כי לא עליו תלונתה, כי אם על הטבע, אשר לא ברא לו כנפים, למען אשר יוכל לעוף אליה בטיסה אחת, מבלי נסוע במרכבה או רכוב על סוס,

ואז חדלה מהתאונן ותבט אליו באהבה עזה ותשאלהו: איך עבר עליו המסע ואיך בלה את העת בקורדובה? ותספר לו גם איך עברו עליה השבועות האחדים האלה ומחשבותיה הרבות על אדותי בהקיץ ובחלום

וברגעים ההם היה כמעט לאחר. מראה פניה הרכים והנעימים, עיניה המלאות אש ותום, קולה המצלצל כפעמון דק, צחוקה ושעשועיה המלאים חן ונועם — כל אלה פעלו על נפשו פעולה עזה כרגע ויחליש את רושמי הימים האחרונים... המה הציתו בלבו את אש אהבתו מחדש – והאש הגדולה הזאת כמעט ששרפה את רגשותיו הראשונים, את זכרון עמו וזכרון עמיליה... איזה מים יעצרו כח לכבות את האש הלוהטת הזאת? –

הוא התפלא אז בקרבו: „איך עלה על דעתו להפרד מקלרה? היוכל להפרד ברצון עצמו מחייו? היוכל לעזוב את נפשו?...

וברגעים ההם נדמה לו, כי גם אהבתו לארץ מולדתו רבתה שבעתים בדמות אהובתו הנעימה הוא רואה גם את דמות ארצו הנחמדה. גם היא מלאה חן ונועם כמוה...

הוא לא יוכל להפרד מהן. —

הוא לא מצא די און בלבו גם לגלות לה את סודו... הוא לא הרהיב עוז בנפשו לחלל את קדושת הצחוק הערב המרחף על פניה... מי אכזר ויקדיר את המצח הנעים הזה בעננת עצבת? מי יהין להזיל דמעה מהעינים היפות והתמימות האל? —

בפעם אחרת יגלה לה את סודו — חשב בלבו.

היא התבוננה אליו פעמים אחדות ותרא את הרוח הכהה הנסוכה עליו.

— מדוע זה שבת עצוב רוח מקורדובה? — שאלתהו קלרה בדאגת נפש.

— הלא תדעי את גזרת גרוש היהודים מארצנו בעוד ירחים אחדים! — ענה מיגואל — והאם לא תדאב נפש כל איש ישר ואוהב

גם הוא היה נכון לצאת את עמו בראש גולים ולהתענות אתו בכל אשר יתענה — לולא קלרה וארצו, אשר לא יוכל הפרד מהן...

ועוד הפעם תעבור תמונת עמיליה לפניו וערכו יקטן בעיני עצמו... מה רב אומץ לבה ומה כביר הוא רוחה! — מה רבה אהבתה לעמה ודתה! — היחסר לו רגש האהבה הזאת?

אמנם היא הסכינה מילדותה לתת היתרון להדת על החיים... רגש הדת חזק אפוא בקרבה... היא מסוגלת להיירוה הרבה יותר ממנו...

ואולם כדי קרבו לבוא טולידה החל להרגיש איזה נועם נפלא. הוא חש כי הולך וקרוב הוא אל משאת נפשו — וזכרונה מלאהו נחת ועדנים. איזה קסם נפלא שפוך על זכרון התמונה הנעימה ההיא! היא תוכל לנסוך עליו רוח אחר, רוח מעודד ומשמח, ולהשיב את נפשו. —

בלי ספק כבר מחכה היא לשובו בעינים כלות, ומה תגדל שמחתה בראותה את פניו. —

ואולם התכיר את השנוי הגדול אשר הויה בו במרוצת העת הזאת? אבל אחת היא לו אם תכיר אם אין. הוא כבר החליט בלבו לבלי כסות את סודו במשאון. הוא יגלהו לה. כזאת יעשה כל איש ישר, כזאת עשה מורו וכזאת עשתה גם היא... הלילה לו להונותה ולסבב אותה בשקר — והוא גם צפוי אלי משפט האינקוויזיציה בכל רגע... ואיך יוכל לסכן את חייה מבלי ידיעתה? —

כן! הוא יגלה לה מקור מהצבתו ובטוח הוא, כי לא תבחל בו בגלל זה; ואם תבחל יהי גורלו כגורל מורו...

אז אך אז יפרד ממנה. —

הוא בא לטולידה.

אחרי הנפשו מעט מעמל הדרך חש ללכת לארמון המרקיז די הנריקין לראות את פני קלרה.

היא קבלתהו בזרועות פתוחות ובשמחה גדולה.

— אכזר! — התאוננה עליו באהבה — מדוע התמהמהת ככה ולא חסת על שלומי ומנוחתי? ואנכי הייתי מלאה געגועים רבים עליך.

— ומדוע זה התמהמהת? — שבה לשאול אותו בתלונה נעימה.

יד.

עוד ביום ההוא עזב מינואל את קורדובה.

זכרונות ורגשות שונים מלאו את לבו כל הדרך: „מה רב ההבדל בין נסעו לקורדובה ובין שובו ממנה!... מה שינה במרוצת הזמן הקצר הזה! כמה עולמות חדשים נפתחו לפניו! כמה סודות גדולים ונפלאים נגלו לו... ההיטיבו עמו או הרעו לו כל אלה?" — —

בנסעו לקורדובה היה שָׁלֵו ומאושר; ועתה, בשובו, מנוחתו נעדרת ולבו פצוע...

שתי נפשות אהובות השאיר בקורדובה: האחת בקבר והשנית בחיים. מהראשונה נפרד בעצב, אבל במנוחה, ומהשנית במלחמה וסערת נפש.

וזכרון פרידתו מאת עמיליה עורר בקרבו איזה כאב פנימי לא יכנהו. היא נדמתה עתה בעיניו לברק אור המתנוצץ פתאם לעין האדם ואחר יֵעָלם לנצח...

„לנצח? אלי! האמנם לא אשוב עוד לראות את עמיליה כל ימי חיי? האמנם? — כן! אנחנו נפרדנו. היא תלך בגולה ואנכי אשאר בארץ"...

„התוכל קלרה למלא לי הסרון חברת עמיליה?... ומי ימלא לה הסרון חברת עמי? התהיה לי קלרה גם לעמיליה, גם לעם, גם לאל?..

לו לא גלה לו מורו את סודו — מה היה אז? הֲשָׂבַע אז את כל התמרורים האלה? —

אמנם גם אז היה מצטער על גרוש היהודים מספרד. הוא היה מצטער על אבדן ארצו ועל אסון מאות אלפי נפשות אדם על לא חמס בכפם — ואולם עתה... מה גדלה עקת לבו עתה — והאמללים האלה הם אחיו בני עמו. —

ובעוד ארבעת ירחים לא ישאר אף יהודי אחד בספרד — האמנם?... עוד לא הסכין עם הדבר הנורא הזה... ארץ ספרד בלי יהודים!— הוא לא יוכל לצייר לו במחשבתו תמונה כזאת. — —

היא הביטה אליו בתמהון רב.

אז ספר לה את דבר אהבתו את קלרה —

ופני עמיליה נעוו משמוע... היא הרפתה ידה מידו ותבט אליו בבוז עמוק: „לך לך אפוא לארצך ולאהובתך הקתולית ויהי אלהי הבוגדים עמך!“ — קראה מתרגשת ותסב את פניה הלוהטים ממני.

דבריה הכלימוהו מאד. הוא חש בנפשו עלבון גדול; ובכל זאת לא התקצף עליה ויסלח לה. הוא הבין ללבה — —

הוא לא מצא מלים לענות לה.

הוא לא יכל גם לשאת עין אליה מבושה. —

כעביר רגעים אחדים, הליטה פניה בכפות ידיה ותבך...

לב מיגיאל נשבר בקרבו מאד. הוא הרגיש את עצמו כחוטא גדול. בבכיתה נשמע גם כעין בכית אומתו העלובה והעזובה...

היא ראה והכיר עתה את עזוז אהבתה אתו ואמונתה אליו. האהבה הזאת היא אהבה טהורה. אהבה כזאת הוא איהב גם אותה. היא מצא בה נועם־המשפחה החסר לו, ומאוהבת נאמנה ונעלה כמוה יפרד עתה!...

מה קשה ומרה היא פרידה כזאת. —

פתאום הדלה מבכות ותרד מעל הספה ותחל להתהלך בבית אחת הנה ואחת הנה ותוי פניה ומבטיה הביעו איזה אימון רוח.

— אל תגוד לי, מיגיאל! — קראה אליו ופניה להט מאד — גם את הצרה האחרונה אשא בדומיה. לא אתיפחה עוד ולא אבכה. עבריה אנכי וכעבריה אסבולה... והיתה לי אהבת עמי האומלל לנחומים על כל. —

ובהפרד מיגיאל מאתה לא בכתה ולא הראתה כל אות צער. היא ברכה את צאתו לשלום בקרת־רוח ומנוחה — כאלו אחת היא לה אם ילך מאתה אם אין. —

וקרת־הרוח הזאת הגדילה עוד את פצעי לבב מיגיאל. —

אומלל! הוא היה אפוא יהודי ואנכי לא ידעתי וגם הוא לא ידע! מה אמלה אני!...

לב מיגואל בכה. הוא חש ביגונה ואבלה הרב. —

ואיך היה כדבר הזה? — שאלה את מיגואל בקול בוכים — איך? מתי היה בגרנדה? ומתי נודע לו כי יהודי הוא?

— גם אנכי לא אדעה — קרא מיגואל — שנתים ימים צרנו יחד על גרנדה ובבואנו העירה כמנצחים התמהמהנו שמה אך ימים אחדים. ואולם גם אנכי חשבתיו לנוצרי.

הוא החזיק ביד עמיליה ויטה ראשו אליה. הוא נסה לנחמה.

— לו ידע אז כי גם אנכי בגרנדה — יללה עמיליה וראשה נשען על מיגואל — לו ידע... בלי ספק כבר ידע אז כי יהודי הוא... בכיתה קרעה את לב מיגואל.

הוא דבר על לבה דברים טובים ונחומים — וכל אשר הוסיף לדבר הוסיפה לבכות ולהתיפח.

כעבור שעת אחדות הוח לה. היא חדלה מבכות והדום; אך לרגעים פרצו אנחות חרישות מקרבה.

— התדעי, עמיליה! — קרא מיגואל אליה אחרי אשר הוח לה — כי באתי להפרד מעליך, כי עלי לשוב טולידה.

— להפרד? — גמגמה עמיליה במבוכה — עתה...

— כבר כלה מועד ההופשה ממשמרתי אשר נתנה לי ועלי לשוב עתה למשמרת עבודתי בצבא — ענה מיגואל בעצב.

— אם כן אפוא עוזב אתה את עמך ואת... ואותי — גמגמה עמיליה נוגה בהחזיקה בידו ובהביטה אליו בעצב — יקרו לך ארצך ומשמרתך מכל...

ומבטיה הביעו איזו תוכחה מרה. —

אז לא יכל מיגואל להבליג עוד על רגשותיו ויקרא:

„לא אוכל לעזב את ארץ מולדתי ואת... ואת הנפש האהובה לי אשר בקרבה!...

יודע אם גם יתר ידידיו האהובים לו אינם יהודים בסתר? הנה זה גורל האמת בארץ הזאת... כל פנים לוטים במסוה׳ — —

והעלם הנחמד הזה נשרף במוקדי הגיהנום הספרדי! — גמול נאמן בעד הריצותו ואמץ ידו במלחמה האחרונה!׳ — —

הוא הגיע עד משכן עמיליה ויבוא הביתה.

— בלכתי עתה ברחוב — ספר מיגואל לעמיליה — שמעתי שמועה מעציבה מאד. בטולידה נערך אויטודיפה, ובין הקרבנות האומללים אשר הועלו על המוקד נמנה גם אחד משרי הצבא הגבורים, אשר צר אתי יחדו על גרנדה, ואשר נודע לו לאחרונה כי יהודי הוא וידבק לאהבה בדת אבותיו — זה הגמול אשר תגמול ארצנו למבחר בניה ולוחמי מלחמתה. צר לי מאד על העלם הנחמד ההוא. הוא היה ממבחר ידידי.

— מה היה שם שר הצבא ההוא — שאלה עמיליה מבלי משים כמעט.

— דון ולירו די פרנקו...

— אהובי! אויה!! — צעקה עמיליה ותפול מתעלפת ארצה.

מיגואל נתר ממקומו ויחל להגיעה ולעוררה, אבל לשוא. הוא נבהל מאד וירימה מעל הארץ וישאה בזרועותיו אל הספה ויחל ללחוץ את רקותיה ולהזות עליה מים קרים.

אז החל רוחה לשוב אליה לאט, לאט. —

„אומללה! — נד לה מיגואל בקרבו — אכן שמועה איומה היא — והוא אשם הפעם — הוא הביא לה את הבשורה... היכול לדעת כי הוא אהובה? הפלא ופלא! הוא היה אהובה!״...

היא התנועעה מעט ותפקח את עיניה... פניה חורו ברגעים ההם מאד. ועה רבה כסתה את פניה. עיניה הפיצו מבטים נלאים... רגע נעצמו עיניה ואנחות ממושכות קורעות לב פרצו מלבה, ואחר נפקחו עיניה שנית וזרם דמעה פרץ מעיניה וישטף על לחייה במהרה...

— הוא נשרף! — יללה תמרורים — הוא היה לקרבן האינקויזיציה!

יג.

קץ זמן הרפשה ממשמרתו, אשר נתן למינואל, בא. עליו היה אפוא לשוב לטולידה.

הוא הלך למשכן עמיליה לקחת מאתה ברכת הפרידה.

הוא העיף את עיניו מסביב וירא חבורת אנשים גדולה עומדת ברחוב, ואחד מהם עומד בתוך ומדבר בהתלהבות עצומה. הוא נגש אל החבורה ויט את אזניו לשמוע מה ידובר.

— מה אספר לכם, רעי! — קרא המספר ברגש — המחזה היה נהדר מאד, כל אורחי טולידה וקציניה, כל כהניה, שריה ושופטיה נקהלו אל מגרש האויטודרפה. העשירים ישבו על יציעות נהדרות המכתירות את המגרש מסביב, ויתר קהל הרואים עמדו צפופים מעבר מזה, ומעבר השני עמדו הכופרים האסירים ולפניהם הכהנים — ובין הכופרים האסירים היו גם שרים גדולים ונודעים לשם וכלם הועלו על המוקד לעין הרואים.

— הידעת איזה מהכופרים השרופים בשם? — שאלו אחדים מהנאספים בנפש צמאה לדעת.

— ידעתי — ענה המספר בגאון — שם האחד היה: שר הצבא דון וַלירו די פּרַנקו...

פני מינואל נֶעוו לשֵמַע השם הזה. — —

— הוא הודה לפני כל, — שב המספר לספר — כי הוא נצר ממשפחה מיוחסת מקרב היהודים, ועד לפני שנה לא ידע בעצמו כי יהודי הוא — אך בהודע לו מקור מחצבתו ואמונת אבותיו דבק בדת היהודים ויהי יהודי אדוק בסתר...

מינואל עזב את החבורה בפיק ברכים. עיניו הפיצו מבטים זרים ואיומים כמבטי משוגע... הוא הביט לרגעים אל כל סביבותיו והוי פניו הביעו איזה מגור — כמו ירא לרגעים פן ידלקו מרגלי האינקויזיציה אחריו —

גם הוא היה יהודי! — סערו מחשבות מינואל בקרבו — מי

ומיגואל נרעש לשמע מוסר־ה הלוהט. הוא לא מצא מלים לענותה. הוא התפלא על אימין רוח ההוכ־ת ועל המשפטים העזים אשר הוציאה — אבל חש בנפשו כי משפטים נוראים הוציאה, הם היו בעיניו כמהללי קודש...

— אם כזאת יחשבו כל היהודים בארצנו – קרא מיגואל כעבור רגעים אחדים — אז באמת אינם אורחים בארץ. —

— אורחים? — השיבה עמיליה בחמה — אבל המה יגזלו ממנו משפט האזרחים, המה ירדפו אותנו באכזריות המה, המה ישפכו את דמנו ויעלונו על המוקד. המה בועטים בנו בחרפה ומגרשים אותנו מן הארץ — ואתה אומר כי נהיה לאזרחים בארץ, כי נאהב את הארץ הזאת ואת בניה האכזרים? האם לא יעוררו דבריך צחוק מכאיב לב? —

— ולמרות כל אלה — השיב מיגואל — לנו היא הארץ כמו להם, אזרחים אנחנו בארץ כמוהם – אף כי המה לא כן יחשבו – ואנחנו לא נוכל למחול על הזכות הזאת אשר לנו בארץ ויהי מה; ואם עתה קמו עלינו עריצים לדכאנו ולגרשנו, הנה לא לעד יגבר החושך בארץ, לא אוכל האמן כי רוח ספרד ארצנו ירד כה מטה מטה לבלי עלות עוד. הנני מקוה כי יבאו ימים אשר תתנער ארצנו מתרדמת ההבלים והקנאות, אשר נסכו עליה כהני האון, ורוח חדש, רוח אהבה והופש, יחלוף אז על פני הארץ ויטהרנה – ואז תשיב ספרד את נדחיה את אחינו המגורשים, אליה ושבנו להיות מאושרים בארצנו זאת.

צחוק גדול פרץ מפי עמיליה: הנך מאמין ברוח ספרד. הנך מאמין כי תשיב ספרד את נדחיה אליה. אבל עוד שנות מאות רבות רבות תעבורנה עד העת ההיא – ואז אף אם תפתח את שעריה לפנינו לא נבוא בהן עוד. להגא ולזועה תהיה לנו ספרד מעתה ועד עולם...

— דבריך יפצעו את לבי מאד! — קרא מיגואל כמתחנן.

היא לא ענתהו מאומה, אך איזה צחוק־קלסה חלף על שפתיה. עוד כשעה נדברו בגזרת הגרוש הנוראה — ואחר נפרד ממנה וישב למעונו.

כל מלה ומלה פלחה לבו כחץ שנון. פניו אדמו ויהורו חליפות ועיניו הפיצו מבטים נכלמים ומתאוננים כאהה. —

— עמיליה! אל תוציאי עלי משפט מעוקל כזה! – קרא מיגואל בקול מתחנן ומתאונן — לא תדעי את עוז אהבתי את ספרד ארצי, אשר למענה חרפתי גם נפשי על שדה קטל. הרגש הזה, כאשר אראה, זר לך ולא תבינהו. לו יצאת גם את למלחמת ארץ המולדת כמוני כי עתה לא זר גם לך הרגש הזה. התאמיני לי אם אומר לך כי הפרידה מארץ ספרד תחשב בעיני כהפרידה מהחיים, כפרידת הנשמה מן הגוף...

— ולו יהיה כדבריך; אבל הטרם תדע, כי אבותינו ואחינו אמנם נפרדו ויפרדו מהחיים בגלל עמם ואמונתם? המה מסרו וימסרו נפשם למות על קדושת ה׳, על קדושת מקור מחצבתם ודת קדשם; וגם עתה, בטוחה אני, כי רוב אחינו בכל ארץ ספרד יפרדו גם כן מהחיים הנעימים להם ויבחרו בחיי נדודים ועוני, מעזוב דת אבותיהם. — אמנם זר לי הרגש אשר אתה אומר: אנכי אוהבת את עמי יותר מכל הארצות שבעולם ואל אשר ילך אלכה גם אני. אמנם גם לי יש ארץ מולדת אהובה; אבל היא ארץ אחרת, היא ציון, עיר ילדותנו מקום בו היינו חיי עם לפנים, אל הארץ ההיא עיני נשואות תמיד ונפשי שואפת לימים העתידים שבהם יִפָּדה עמנו מגלות, וישוב לארץ אבותיו... וכל ארץ אחרת שבה יתגוררו אחינו בגלותם אהובה לי ויקרה בעיני אך אם אוהבת גם היא אותם וכבנים נאמנים יחשבו בעיניה; אבל הארץ המתעבת את אחי, הארץ אשר היתה לעמנו זה שנים רבות לתופת ואבדון, הארץ הבולעת את דמי אחינו השפוכים בה כמים על ידי רשעת כהניה, הארץ המגרשת את כל היהודים, היושבים בה זה יותר מאלף שנה, בחרפה ובוז, כגרש המסים ורוצחים, זאבים והיתו טרף — הארץ הזאת שנואה בעיני. . . . .

. . . .

קול עמיליה בדברה את הדברים האלה הצב להבות, עיניה ירו זיקי אש ואיזה אֹדֶם נפלא כסה את פניה.

על פני בימים האלה. זה פעמים רבות הפצתי ללכת אל בית התפלה לאהינו בעיר הזאת, לשפך שיחי לפני ה׳ בקהל עם. אבל בנפשי הוא הדבר הזה׳...

רגע החשתה ואחר קראה: „לא! לא נעזוב את הארץ עתה, לא נבדל מקהל כל גולי עמנו. יחדו נעזוב את הארץ ויחדו נצא בגולה״...

הדברים האלה הטילו סער גדול אל לב מיגואל. הם העיר בקרבו מחשבה הדשה ומרה מאד: „היא לא תבדל מקהל כל גולי עמנו, ואנכי?... היצא עמי בגולה ואנכי אשאר פה?... מה גורל הטפה הבודדת הנתזת מהים אל היבשה? — האם לא תבלע באדמה והיתה כלא היתה?... האם לא אבלע גם אנכי גם בני אחרי בקרב העם הספרדי, מבלי אשר יהי לנו כל שם וזכר בישראל״?...

המהשבה הזאת מלאתהו תמרורים רבים...

— ואתה, מיגואל? — שאלתהו עמיליה פתאם.

— אנכי?... גמגם מיגואל בלשונו. הוא נבוך ולא ידע מה לענות.

— התחשוב להשאר בספרד בלכת עמך בגולה? — שבה עמיליה לשאלו ומבטיה הדרו לתוך עיניו.

— האוכל לעזוב את ארץ מולדתי האהובה לי כנפשי? — ענה מיגואל כעבור רגעים אחדים וישפל עיניו, כמו לא נועז להביט ישר בפניה — האוכל?...

ואולם את הסבה השנית אשר תעצרהו פה כחד ממנה...

— ואת עמך? — קראה עמיליה בתלונה עצומה ופניה להטו.

— אבל...

— אבל — שסעה עמיליה את דבריו בלעג־חמה — יודעת אני את ה„אבל״ הזה, אבל... אבל צר לך להפרד מחייך הנעימים בספרד, מכבודך ותענוגיך וללכת בגולה. כן! כן! נעים להשאר בספרד, להיות שר צבא נודע לשם וחי חיי עונג ושעשועים מעזוב את הארץ ולהיות נע ונד בארצות זרים, לרעב ולצמא, להענות ולהרדף, — —

אך כעבור רגעים אחדים כסו פניה באדם מזהר ועיניה ירו זיקי אש...

— טוב! — קראה בקצף נורא ושניה צללו בפיה — טוב טוב כי יגרשוננו. עזוב נעזוב את הארץ הארורה הזאת. חרפה לנו לשבת בה...

— אל נא, עמיליה, תדברי עתק על ארצנו — התחנן מיגואל.

— ארצנו? — לענה לו עמיליה בקול מר מאד — הלא גרש נגורש ממנה ואין לנו עוד כל חלק ונחלה בקרבה.

— לא, עמיליה! — השיב מיגואל -- משפטנו לא אבד בארץ הזאת אם גם אחרים יגזלוהו ממנו. הארץ הזאת לנו היא, ככל הספרדים הקתולים היושבים בה, אם גם הם הרבים ואנחנו המעטים... הארץ הזאת היא ארץ מולדתנו כארץ מולדתם. —

— טוב כי נגורש מהארץ! — שבה עמיליה לקרוא מבלי שים לב לדברי מיגואל, בהחלה להתהלך בחדר הנה והנה. — לא לנו שבת עם מרצחים כאלה יחד. לא לאנשים שבת את היתו טרף בשכונה אחת... לוא היה רגש נכון בקרב אחינו, כי עתה זה כבר היה להם לעזוב את ארץ הדמים הזאת וללכת אל אשר ילכו — —

אולם כעבור רגעים אחדים פרץ קול בכי בקרבה: „ללכת אל אשר ילכו" — אבל אנה ילכו? לו עזבו בעצמם את הארץ ולאט, לאט, כי עתה לא גדלה הרעה כל כך, כי עתה יכלו לתור להם גם איזו מנוחה באחת הארצות — אבל בהגרשם מקרב הארץ בבת אחת ובזמן קצר כזה — מה גדל אפוא אסונם! הן כל אחוזותיהם וקניניהם ישארו בארץ והמה יצאו את הארץ בידים ריקות, דלים וערומים. ובמה יחיו את נפשם? הלא יגועו ברעב! ואיפה ימצאו להם מנוחה? אומללים!

ופני מיגואל גם הם הפיקו עצב מר מאד.

פתאם העיפה עמיליה את עיניה אל חדר החולה ותקרא: „לוא כבר שב אבי הזקן לאיתנו, כי עתה עזבנו שנינו את הארץ כרגע, מבלי הכות גם למועד הגרוש. בהיותנו בארץ אחרת יכול נוכל גם לעבוד את אלהי אבותינו באין מפריע, ומה בחלה נפשי במסוה השקר אשר

וסערת רוחו גדלה מאד...

ומה יהי גורל ארצו בהגרש היהודים מקרבה? — סער רוחו בקרבו — הן כל סחר הארץ ועשרה מידי היהודים באו לה והם מכלכלי הארץ באמת — ובהגרשם האם לא ישמו כל בתי המסחר והתעשיה? האם לא יִסָּתמו הרבה ממקורי הכלכלה לבני הארץ? האם לא תשאר הארץ בֹּהוּ?...

ודמיונו כבר שִׂוָּה לפניו את מצב ארצו בעתיד — ויתנודד... הוא רואה מראש כי בלעדי היהודים תרד הארץ מטה, מטה, גם בחומר גם ברוח — ארץ ספרד העתידה תהיה ממלכה שפלה, דלה ונבערה מדעת...

— לגרש את כל היהודים — שב להתמרמר במחשבתו — גם אותו יגרשו אם ידעו מי הוא... גם הוא, אחד מראשי הלוכדים את גרנדה, איננו אזרח בארץ — יגרשו? לא! אם יודע כי עברי הוא לא יתנוהו גם לצאת את הארץ, כי אם ימסרוהו להאנקוויזיציה והעלוהו על מוקד האויטו-די־פה — האין זאת?... כל מחסהו אפוא השקר — המסוה הקתולית אשר שמו על פניו. —

דומם הלך לו בצדי הרחובות ועיניו הביטו מבטים אפלים וזועמים: הנה כי כן בעוד ארבעת ירחים יגרשו את אחיו בני עמו מקרב הארץ; — ו־הוא? הוא ישאר פה בודד ועזוב וצפוי אלי מוקד בכל רגע ככל אחיו בעלי המסוה... גורל מר! —

הוא נשא את עיניו וירא והנה הוא עומד לפני בית משכן עמיליה. הוא התעורר מעט מתמהון רוחו, כעבור רגע בא הביתה.

— מה לך, מינואל, כי כה חורו פניך? — קראה עמיליה נבהלה בראותה אותו.

— שמועה נוראה שמעתי עתה! - קרא מינואל נרעש כלו.

— מה? מה שמעת? הגד! —

— פקודה יצאה: לגרש בעוד ארבעת ירחים את כל היהודים מארצות ספרד! —

פני עמיליה הורו כשיד וכל עצמותיה רעדו. —

— הזורעים על כל סביבותם טומאה וקללה! — מלא ישני את דבריו.

— אשר נשמת אפם תתן מות ומגפה בארץ!! — קרא שלישי.

מינואל עזב את החבורה וילך לו הלאה.

השמועה החדשה היתה נוראה בעיניו מאד. היא הלמתהו כרעם אדיר... אחיו בני עמו יגורשו מהארץ אשר התערו בה זה יותר מאלף שנים. יגורשו?... — איך? איככה יהיה כדבר הנורא הזה?... מאות אלפי אנשים יסחו מארץ מולדתם החביבה להם, מהארץ שבה נולדו ובה גדלו ובה נקברו עצמות אבותיהם ואבות אבותיהם עד חמישים דור? מאות אלפי אנשים יגורשו בחוזק יד ממשכנותיהם ואחוזותיהם, מבתי מסחריהם ומרכולתם, ויגלו מהארץ גלות שלמה? הלא נורא הדבר! — —

לגרש? — התמרמר במחשבתו — מי יגרש? מי נתן להספרדים הזכות לגרש מארצם אומה שלמה, מאות אלפי ספרדים נאמנים כמוהם? הנשמע גזל משפט כזה? לגרש מהארץ אלפי אזרחים נאמנים מועילים, ישרים ותמימים, ובשביל מה? כי מתפללים הם לאלהי השמים בבתי תפלה אחרים — מי שמע כזאת?! איפה נעשה רצח כזה לעיני השמש?! — —

ואנה יפנו האומללים האלה?... אנה ילכו?... איזו ארץ תקבל את מאות אלפי הגולים היהודים? - והרשעה גברה בכל הארצות בכל ארץ וארץ ירדפו היהודים האמללים על צוארם. בכל מקום אשר דבר הדת הקתולית מגיע אבל וצרה ליהודים...

איפה תמצאו מפלט לכם, אחים אומללים!? — הוסיף לבו לחשוב תמרורים ורסיסי דמעה נראו בעפעפי עיניו — איפה? לפנים בניתם ערי מקלט לרוצחים בשגגה — ואתם גרועים עוד מרוצחים... לכם אין כל מנוס ומפלט, מלבד — שערי השחת...

ודמיונו כבר החל לשוות לנגדו את המחזות הקורעים לב ביום הגרוש הבא — — עיניו כבר ראו לפניהן נהרי דם ודמע ואזניו כמו הרישו לקול צוחת עוללים ואנקת ישישים. בכי אמות רחמניות והתיפחות אבות נדכאים,

גם שמועה ישמענו, כי בא העירה הנזיר מולדוליד לפקח על מעשה המרת הדת של הערבים והיהודים — ותכף מהרנו ונעזוב את העיר ונאמר לבוא לגור בעיר קטנה אחת הקרובה לטולידה, ששם יגור אחד מאוהבי אבי הזקן, ובביתו נוכל לשבת בשלוה מבלי כל מגור מסביב. ובדרך אמר אבי הזקן לסור גם אל קורדבה לראית פני אחד מרעיו — אבל בבואנו הנה חלה ויפול למשכב כאשר עיניך רואות.

— אמנם נפלאות הן תולדות חייך ! — קרא מינואל — והן מעטרות את ראשך בעטרת „גבורה“. —

— גבורים כאלה תמצא בקרב בני עמנו בארץ הזאת למכביר! — החולה התנועע מעט. היא מהרה אל המטה ותתן אל פיו כף סמים.

כבר עברה חצות לילה. מינואל נפרד ממנה וישב למעונו.

יב.

ביום המחרת התהלך מינואל ברחובות קורדובה וירא והנה הקריה הומה. בכל עבר ופנה עומדים אנשים אגודות אגודות ומשוחחים, לפי נראה, באיזו חדשה נכבדה.

מינואל נגש אל אחת החבורות וישאל: „איזו חדשה נהיתה בעיר?“.

— האם לא תדעה? ומי לא ידע זאת? — ענוהו אנשים רבים בבת אחת — פקודה יצאה מהיכל אַלהמברה, מאת מלכנו ומלכתנו, ירום הודם: „ל ג ר ש ב ע ו ד א ר ב ע ת י ר ח י ם, א ת כ ל ה י ה ו ד י ם, מ כ ל ר ח ב י א ר ץ ס פ ר ד“. —

— מה אנכי שומע? — קרא מינואל נבהל וגרעש — לא אאמין!

— ולמה כה תתפלא, סניור?! — קרא אחד מתוך החבורה בתמהון — האם לא טוב עשו מלכינו בהוציאם את הפקודה הטובה הזאת, ל נ ק ו ת את ארצנו מהיהודים ה ט מ א י ם ועושי ה׳?

הרגעים ההם. נפלתי על צוארי אבי הזקן והיא על צ׳אריו חליפות ונבך מגיל והת־נשות. ומה רבו רגשי תודתנו להחבר הישר וטוב הלב. נפלנו לפניו אפים ארצה ונשק את ידיו בדמעות תודה. ואז הובילנו החבר הישר אל העיר הקרובה ושם נפרדנו ממנו בתודות מאליפות. ואחרי הנפשנו מעט נסענו הלאה, מפחד פן תודענה עקבותינו למרגלי האינקוויזיציה בהיותנו בקרוב מקום.

— אורח פלא! אורח פלא! — קרא מינואל משתומם — ומה עבר על אביך הזקן במערת הדמים?

— על פי מקרה לא אונה לו שמה כל רע — ענתה עמיליה — כי מחלה עברה על נפשו ויועידוהו לבוא לפני משפטם בשובו לאיתנו ויוכל לשאת את עינויו פעמים רבות. אבל ה׳ הפר מחשבת הרשעים ההם.

— ומיראתנו לבל נפיל עוד הפעם בכפה האינקויזיציה, אשר עיניה צופיות בכל הארץ — שבה עמיליה לספר — החלטנו לעזוב את ארץ ספרד הקתולית ולהתישב בגרנדה הערבית.

— ואת ארוסך הנוצרי לא שבת לראות עוד? — שאל מינואל.

— בהנותנו בעיר אחת הסמוכה לגרנדה פגשתיו רוכב על סוסו ברחוב — בהפרדנו זה מזה בא לעבוד בחיל הצבא וימינה בזמן קצר לשר צבא — אז קפץ מעל סוסו וימהר לקרב אלי וישמח מאד כי נצלתי, ויספר לי כי שמע את דבר נפלי בכפה האינקויזיציה ויבך מאד — אחר שב לגלות לי אהבתו העזה אותי; אבל לבי מרה אז על הספרדים הקתולים ואקרא אליו: „לא אתן את ידי לבן עם מרצח!“ ובדמעות על עיניו נפרד ממני לנצח.

אנחה התפרצה מלבה לזכר המחזה ההוא: „עד היום לא שכחתי את ענות נפשו ברגעים ההם ועד היום יכאב לבי על הדברים המרים ההם אשר דברתי באזניו והוא לא אשם מאומה״...

ואנחנו התישבנו בגרנדה, שם היינו שנתים ימים בשלוה ובמנוחה ונהי גם עברים בגלוי ונלך בדרכי דתנו באין מפריע עד — אשר נפתחה העיר לפני הקתולים הארורים ואז שבנו לירא מפני חמת המציק;

— קדושים? — צרחתי בקולי נוראות — לא ק ד ו ש י ם אתם כי אם טמאי ה ש ם, רוצחי נפשות ורודפי תועבה ונבלה! —

אז נתן אות וכרגע הורם המסך מעל פני ההדר השני וכל כלי הכשהית והמועקה הנוראים נראו לעיני, והמשרתים התנפלו עלי כרגע איש וכלי משחתו בידו...

פני מינואל התעותו לשמע דבריה ותוי פניו הפיקו פלצות...

— לא אענה את נפשך, מינואל! — שבה עמיליה לספר — בספורי הענוים הקשים אשר מצאוני אז, לא ארע אם ישוו להם מצרי שאול. ואולם אנכי לא הרלתי מחרף ומגדף את הכמרים ואמינתם עד כי עזבני כחי ואתעלף — ואז נשאוני המשהיתים לחדר כלאי ויניחוני על התבן ויחבשו את פצעי, למען אחליף כח ושבתי להענות תחת ידם...

— תסמרנה שערות בשרי! — קרא מינואל נפעם — וכל אלה עברו על נפשך העדינה? נורא הדבר, נורא מאד! —

— כאשר הוקלו מכאובי ואהליף כח מעט, בא ראשינה זכר אבי הזקן לפני: „אנכי צעירה לימים ומלאה כח עלומים — השבתי אז — והוא זקן אין אונים, היעצור כח לשאת את ענוייו? אולם טיב לו המיתה מהענות תחת ידיהם פעמים רבות. מי יתן ומתי גם אני!״ להיים לא קויתי עוד.

אבל עוד בליל יום המהרת נצלנו אני ואבי הזקן ממערת הדמים.

— ואיך היה כדבר הנפלא הזה? — שאל מיגיאל בקצר־רוח.

— אחד ה ה כ ר י ם במערת האינקויזיציה היה אחד מידידי אבי הזקן מימי נעוריו, ולו נודעו כל מוצאי המערה ומבואיה; ובהכירו את אבי הזקן בין הנשפטים זכר לו את ברית נעוריו, ויבוא חרש בלילה להדר כלאו ויפתח את מוסרותיו ויובילהו לאהד השבילים הנעלמים אשר במעירה ויסתירהו שם. ואחר בא להדר כלאי ויפתח גם מוסרותי ויובילני דרך שבילים צרים ונסתרים עד המקום שבו הסתיר את אבי הזקן, אחר היבילנו דרך ארחות נסתרות ועקלקלות עד הוציאו אותנו לרוחה אל כר נרחב מחוץ למערה... אין לאל ידי לתאר לך, מיגיאל, את

האמן לי, מינואל, כי בהיותי במערת הדמים ההיא מלאתי שנאה עצומה ל כ ל ה א ד ם, להעולם ומלואו — ולא עוד כי החילותי לשנוא את כל הדתות וגם את דת אביתי. אם יכול תוכל האמונה באל עליון להקים את בני האדם לרוצחים איומים לשמה — אות הוא כי סם־מות היא לעולם וטובה ממנה הכפירה החפשית... אולם בהביעי כזאת אחרי כן באזני אבי הזקן הוכיחני לדעת, כי נחפזות אנכי במשפט ומשנה אתי, כי אין אמונה אחת ערבה בעד אחותה — וגם בעלי דת אחת לא ישוו בדעותיהם. ואם אחדים מבני דת אחת יחטאו, העל כל הדתות יצא הקצף? ויראני לדעת כי דת היהודים לא כן היא, כי ס ם ־ ח י י ם היא למחזיקיה, כי איננה מכרחת את האדם ל ה א מ י ן אך בה ואינה דנה כלל על דברים שבלב. —

כאשר הובאנו למערת הדמים — שבה עמיליה לספר אחרי רומית רגעים אחדים — הפרידו ביני ובין אבי הזקן ונכלא כל אחד במאסר מיוחד, ועוד בערב ההוא הובאתי להדר המשפט. ובראותי את ארבעת הכמרים העטופים בגדי קדש, היושבים כסאות למשפט, ועיניהם השחורות לטרף הנשקפות מבעד לחורי המסוות אשר על פניהם, והעבדים המשחיתים העומדים על משמרתם ונכונים כל רגע להתנפל על הנשפט ולענותו ולרוצצו לרסיסים — לא רפה רוחי ולבי לא נמוג ויהי להפך, כי דמי עורקי רותחו בקרבי וקצף נורא התלקח בחובי; ולולא היו ידי אסורות, כי עתה התנפלתי עליהם להכותם בכל כחי.

הכומר הראש החל לקרוא את כתב אשמתי בבני, כי שאוג חטאתי: חללתי את שבועתי להיות נזירה כל ימי חיי באופן נורא, כי ב ר ח ת י מבית המקלט להיות ל י ה ו ד י ת א ר ו ר ה.

— ומה לך ולי? — עניתיו בקצף נורא — מי נתן לך הרשות להיות בוחן כליות ולב? ההתה אלהים אתה? אנכי נתקתי מעלי את מוסרות הנזירות כי כן ה פ צ ת י ואבחר גם באמונה שבה חפצתי. שקר דברת, כהן און! לא ארורה א נ י כי אם א ת ם הארורים! —

— דומי, בת כחש! — קרא אחד השופטים אשר בקולו הכרתיו כי הוא הנזיר מולדוליו — ואל תתני תפלה בקדושי עליון.

בלענ ונקם ויאמר : „עתה נראה את צדקתך ותומתך, יונה תמה !" או לא יכלתי עצור ברוחי ואקרא: „נבל! עוד לא שכחתי את דברי הנבלה שהשמעת באזני בבית המקלט..." והוא חרק שניו ויקרא : „בראשך ודמי לבבך תכפרי על טומאת נפשך ושפתיך, יהודית ארורה !".

והרשי המשחית שמו אסורים על ידינו ורגלינו ויושיבו אותנו במרכבה שחורה מכוסה מכל עבריה וניבא למערת האינקויזיציה...

כל אשר שמעתי מימי ילדותי עד היום ההוא על דבר האינקויזיציה כאין היה מול מראה עיני במקום הנורא ההוא. אין בעולם דבר נורא כהאינקויזיציה. אולי בעולם השני, אחרי המות, יש מקום נורא כזה. אולי ידמה ה„גיהנום" להאינקויזיציה. אך לא! האלהים איננו אכזרי כהאדם... למצער, לא יענו שמה את הרשעים במועקות וכלי משחית, כי אם ישרפום תכף, וגם הנדונים שמה לא ידונו על ישרם כי אם על רשעתם, לא ידונו על אמונת לבם ודעותיהם, כי אם על תועבותיהם ומעשיהם הרעים. נורא הוא המראה במערת המשפט ההיא. אנשים למאות ירבצו שם במאורות קטנות וצרות, אשר אוירן מחנק נפש ובצחן ולחותן תעלינה ריח רע מעורר געל נפש; והם אסורים בכבלים, רצוצים ורטושים, פצועי ראש ושבורי יד ורגל, והחדרים רבים מלאים כלי משחית מעץ וברזל איומים ומעוררי פלצות וזועה, ודמי אדם נגרים כמים, ואנקת חללים ומעונים ושועת נפצעים ורצוצים תפלחנה לבבית — ומה אשמת האמללים ההם? כי יחזיקו באמונת לבבם?... ומי המה המנצחים על הרצח לשפך הדם ההוא? כהנים, עוטי בגדי קודש! מערת הדמים הזאת כתם שחור, תחשב בעיני, בלב האנושית. היא מראה לדעת עד כמה עלולים בני האדם להשחית דרכם ולהדמות לפריצי חיות. חיות? לא! בכל החיות אין אינקויזיציה. לרשעה כזאת מסוגל אך האדם. — —

מיגואל הקשיב לדבריה הנאמרים ברגש רב ורוממות רוח ויפליאו את לבו. שכל כביר ורגש מרומם כזה לא מצא בכל העלמות אשר ארח אתן לחברה מני אז ועד היום. איזה רוח כביר לה! מה הזקים וחדים משפטיה! —

יכן אמנם תטהו לעבר אחר... והיא לא יוכל להסכין את הרעיון להפרד מקלרה — הוא אינני נותן היתרון להאמונה על החיים — —
הוא צלל בתהום מחשבות...

יא.

כרגע שעה נפסקה השיחה. עמיליה סרה אל מטת החולה לדעת מה שלומו.

— מי יודע עד מתי תמשך עוד המחלה הזאת?! — קראה עמיליה באנחה בשובה אל מיגואל.

— קוי לה׳ כי לא יארכו ימי המחלה — נחמה מיגואל.

— עתה אשובה לספורי — קראה עמיליה שנית — לא זה הנסיון המר האחד אשר נוסיתי בו בגלל יהדותי. כי עוד לידי נסיון גדול וקשה מזה הביאתני אמונת אבותי. פעם אחת הלכתי ברחוב העיר ואפגוש את הנזיר מ ו א ל ד ו ל י ד ועיני השכו כחוריהן... אנכי התאמצתי להעלם מעיניו, אבל הרגשתי כי עיניו צופיות אחרי וסיפר הוא את צעדי — בלב מלא חלחלה באתי בביתה ואספר לאבי הזקן את דבר הפגישה וגם הוא נבהל מאד ונחלט לעזוב את העיר עוד ביום ההוא; אבל בטרם נספיק לצרור את חפצינו ולהכין הכל לדרך והנה נפתחה הדלת והנזיר מולדוליד ועמו עוד נזירים ואנשי צבא אחדים באו הביתה.

— בשם האינקויזיציה הקדושה! — קרא הנזיר מולדוליד בגשתו אלינו — שולחנו אליכם להביאכם לבית משפטה ונשפטה אתכם על כל מעלליכם הרעים. ועתה לכו אתנו כרגע.

אימת מות נפלה עלינו. את שמע האינקויזיציה הנוראה שמענו זה כבר ונהי בעינינו כמובלים לטבח. ידענו כי היורד אל מערת הדמים ההיא לא ישוב עוד ממנה ונתעתד לקראת המות...

— נורא הדבר! — קרא מיגואל וכל עצמותיו רחפו.

— דומם מבלי אומר מסרנו את עצמנו לידי מלאכי הזעם להובילנו עמם. אך בקרוב אלי הנזיר מולדוליד וילטש עיניו למולי

הזאת פרנסה אותנו ברוחה. והנה כעבור שנה לבואנו לגור בלוסינה כספח תלמיד חדש על תלמידי אבי הזקן, בן אחד העשירים בלוסינה. התלמיד ההוא מצא חן בעיני, בראותי כי איננו ככל בני גילו הקנאים לדת, כי חפשי הוא בדעותיו ואוהב כל אדם, לועג בכל פעם לתעתועי הכהנים והבליהם ושואף להופש וצדק. ולנפש אשר כזאת צמאתי זה כבר... ויהי לי לחבר נאמן ונלמד יחד ונתרועע – ולאט, לאט התקרבנו זה לזה. הוא אהבני אהבה עזה וגם אנכי אהבתיו בגלל יפי תארו, הכמתו הרבה ונועם נפשו... אבל האמונה ומקור המחצבת היו לקיר מבדיל בינינו — ואגדתנו לא ניסדה...

— האמנם ? — קרא מיגואל מתרגש — הבחל באהבתך בגלל יהדותך ?

— ומדוע לא שערת את ההפך ? — קראה עמיליה בקול נאנך נבלם — לא היא בחל בי כי אם להפך. אמנם לא אכחד ממך כי רבות נלחמתי את אהבתי, אבל יכלתי לה, לא ארע מה עשתה אהרת במקומי. אולם אנכי הן הסכנתי מימי נעורי לתת להאמונה היתרון מן החיים, ואחליט להעלות את אושר חיי, את אהבתי, לקרבן על מזבח האמונה ; ויהי בהעתיר עלי אהובי יום יום לתת את ידי לו להיות לו לאשה גליתי לו פעם אחת את מקור מחצבתי ואמונתי וכי עלינו אפוא לקבור את אהבתנו בסתר לבנו מבלי הגיר אחריה... אמנם היא התהגן לפני לבלי שים לב להאמונה, כי גם הוא לא ישים לבו אליה, ואחת היא לו מי אני אם עבריה אם קתולית... אבל אנכי אטמתי אזני משמוע קול החניניו ותחנוני לבי גם אני. —

— ואת עשית כזאת, עמיליה ? — קרא מיגואל נרעש כלו... הוא קטן עתה בעיניו לעומתה מאד — היא ה נ ע ר ה התגברה על מאויי לבה ולא בגדה בעמה ואמונתה — ואנכי ה ג ב ר מה אחשוב לעשות ? אנכי לא אעצור כח לנתק את מוסרות אהבתי את קלרה ?...

הוא הפץ עתה לגלות לה את סוד אהבתו ומלחמתו הפנימית, אבל הבליג על חפצו מ ב ו ש ה וגם מ י ר א ה פן תוכיחהו במוסר פיה

עברית, ואנכי שמתי כל מעיני בלמודי וא־כ יש לי ידיעה רבה בשפה העברית ואז למדני תורת עמנו וכפרי חכמיו. ונפשי מלאה לה עונג נעלה ורוממות קדש. ראיתי מה נעלים למודי הדת העברים המלאים חכמה ותבונה, אור וצדק! למדתי את כתבי הקדש אשר לנו ונפשי הלכה שבי אחרי חנם ויפים וקסם הקודש השפוך עליהם... וכל אשר הוספתי לגדל ולהתקדם בלמודים העברים, הוספתי לכבד ולאהב את עמי ודתי ולהתימר בכבודם וגאונם. —

וכל אשר שאפתי אל קרבי את רוח היהדות התעורר רוח החיים בקרבי והתשוקה לחיי אהבה ומשפחה נעימה מלאה את קרבי וארגיש צמאון לרעות ואהבה...

ואת שבקשה נפשי מצאתי בקרב הימים —

— הידעת כבר אהבת איש? — שאלה מינואל בצחוק על שפתיו ועם זה בחרדה פנימית.

— ידעתי, ידעתי! — ענתה עמיליה בהתאדמה ומבטיה הביעו עצב עמוק מאד.

גם פני מינואל הוגו ברגע ההוא.

— אבל אהבתי היתה אהבה אמולה מראשיתה! — הוסיפה עמיליה בעצב – אהבתי היתה אהבה חוטאת. אנכי אהבתי עלם נוצרי

מינואל התנודד: „גורל אחד לשנינו! מה נפלא הדבר!" חשב בלבו.

— אבי הזקן — הוסיפה לספר — התראה כנוצרי נאמן בגלוי וגם אנכי הייתי אנוסה לעשות כזאת. חיים כאלה מררו את רוחי. ההתנכרות הציקה לי מאד. חפצתי לעבור את אלהי אבותי בגלוי ומבלי כל פחד. הפצרתי פעמים אחדות באבי הזקן לעזוב את לוסינה והעתקנו משכננו לגרנדה, עיר ממלכת הערבים הנאורים ואוהבי צדק וחופש — אבל אבי הזקן לא שמע בקולי ונשאר בלוסינה ומזה היו לרעות רבות תוצאות, כאשר אספר.

אבי הזקן היה נודע לשם בחכמתו וידיעותיו הרבות, ובאשר נהפך עליו גלגל מסחרו ויורש החל להורות את בני האצילים — והעבודה

ברגע לרגע חשתי כי מגדלי אמונתי הולכים ומתערערים עד אשר התמוטטו כלה ויפלו למשואות...

ולעמתם עמודי אמונת אבותי הולכים ומתחזקים ומתבצרים...

ואז התנפלתי בזרועות לואיזה ואחבק את צוארה ואשקה בחום נפש: „לך אני מעתה! — קראתי ברגש — מעתה היה אהיה ל ע ב ר י ה נאמנה"...

אז טכסנו עצה בדבר המנוסה ונקבע את הלילה והשעה המסוגלים לה. —

ואז שאפתי בכל נפשי למנוסה. כל רגע ארך לי מאד.

ובאחד הלילות, בהיות כל האחיות נמות את שנתן, נועדנו שתינו למקום אחד על יד המקלט, ושם חכה לנו הנזיר מלוסינה, ויוליכנו בדרכים עקלקלות ונסתרות מעין רואה עד המוצא הנסתר. שם נפתחה לפנינו דלת מסותרה ויוליכנו במעגלים נלוזים כרבע שעה עד אשר עמדו רגלינו במרחב, מחוץ לחומות המקלט — — אז מהרנו ונחלף שמלותינו בשמלות אחרות אשר הוכנו למעננו, לבל נוכר במסענו, ונשב במרכבה אשר כבר עמדה הכן ונסע כל הלילה עד בואנו אל עיר קרובה אחת.

— הפלא ופלא! — קרא מיגואל נרעש לשמע ספורה.

— עוד תשמע פלאות גדולות מאלה! — קראה עמיליה — אנחנו נפרדנו מהנזיר ונסע הלאה לדרכנו עד בואנו עירה שיגוביה. ומה שמח לקראתי אבי הזקן! הוא רקד וצהל כילד מרוב שמחה ורצון. כעולה מקבר, כשבה מעולם המות הייתי בעיניו... הוא התודה אז לפני כקתולי לפני „אביו הכהן" ויאמר כי יקדיש כל ימי חייו לתקן את המעות הזה. —

בשיגוביה הייתי אך יום אחד, כי פחדנו פן ישלחו רודפים אחרינו ממקלט הנזירות, ונצרור את חפצינו ונסע ונבוא לגור בעיר לוסינה.

— ואיפה היא לואיזה עתה? — שאל מיגואל.

— היא מתה כעבור שנתים מזמן הפליטה מהמקלט — ענתהו עמיליה באנחה — בהתישבנו בעיר לוסינה החל אבי הזקן ללמדני לשון

לאט את דעותי ומושגי הנפתלים בדבר הדת והחיים ובטרם תקריבני בלי דעתי, אל היהדות; ועתה אחרי אשר הפצה כבר הצליח בידה והעשני ל א ח ר ת, החליטה, כי כבר בא מועד להסיר את המסכה הנסוכה על פני, לפקוח את עיני ולגלות לי מי אני ומי היא — ומה עלינו לעשות.

לא אוכל לתאר לך, את מצב רוחי ברגעים ההם. האמונה הנטעה בלב האדם בילדותו לא תשורש כה מהר — היא תהיה לו ל ט ב ע המתנגד גם ל ה ש כ ל. ואנכי הן שמתי כל מעיני באמונה, לה הקדשתי את חיי ובה ראה ראיתי כל ע ו ל מ י — ואת היהדות לא ידעתי אז, אף כי לואיזה הללתה לפני כמה פעמים. היכלתי אפוא להסכין תיכף את הרעיון, כי האמונה הקתולית הקדושה והרוממה בעיני א י נ נ ה א מ ו נ ת י ? היכלתי להסכין את הרעיון כי אמונת היהודים המקוללת והבזויה בפי מימי ילדותי א מ ו נ ת י היא ? — ומה שפלתי אז בעיני עצמי בדעתי כי בת אני לעם היהודים הנבזה והמחרם בעיני כל... ואז התלקחה בקרבי מלחמה עצומה... רגע אמרתי בלבי: „ואם גם ממקיר היהודים מוצאי הנה נוצרית אני ונוצרית אהיה"... ומשנהו משכו אותי עבותות המשפחה לעבר אחר, אל אבי הזקן, אל לואיזה...

וכל „האחיות" אשר במקלט עברו אז לפני בדמיוני... אף אחת מהן לא תשוה אל לואיזה... כלן נופלות ממנה בתום וצניעות, בחכמה וצדק...

ואחי פוסחת על שעיפים רבים...

אז החלה לואיזה לבאר לי, מה היא היהדות ומה הוא הדת הקתולית וההבדל הרב אשר ביניהן: מה הביאו היהודים לעולם ומה— הקתולים... את הברכה והאושר מעבר מזה ואת הקללה והאסון מעבר מזה... גם ספרה לי פרקים שונים מקורות הדורות ותעריך לפני את הדם הרב אשר נשפך בעולם על ידי הדת הקתולית לשם אלהי הצדק...

כל מלה ומלה צללה באזני כרעם אדיר; אבל גם הקלה להין לבי ותטף נטפי נוחם בלבי הפצוע...

— לא נתעב הוא, כי אם אחרים תעבוהו וישליכו עליו שקוצים; ואילם עודנו בעצם טהרו וכבודו הפנימי לא הועם מאומה —

נדהמה ונבוכה הייתי ברגעים ההם ולא ידעתי נפשי...

ואז ספרה לי לואיזה מי היא ויחשה אלי. היא בת אחות אבי הזקן, דודת אמי המתה. היא היתה נשואה לאיש נוצרי בעיר גְבָרָה אבל הוא בגד בה ויאהב אחרת, ואז שבה לבית אביה בשיגוביה; ואבי הזקן ואחותו ובניה המה מ„הניצרים החדשים" מזרע העברים, וכלם היו עברים נאמנים בסתר, ככל אחיהם האנוסים ויצאו חלציהם; אבל אחר כן עבר על אבי הזקן רוח מתעה ויבדל מהם ויהי לאחד מחסידי הקתולים. לכן מסר אותי לבית המקלט למען אהיה קתולית חסידה ונזירה קדושה כל ימי היי.

— ומה שם אביך הזקן ?— שסע מיגואל את דבריה פתאם מבטיר הביעו איזה חשד...

— יוליאן די קסטרה ! — ענתה עמיליה ותבט אל השואל בתמהון.

החשד חלף מקרב מיגואל...

ועמיליה שבה לספורה: אבל אחרי כן — ספרה לי לואיזה — חלף רוח העיועים הזה מעל אבי הזקן, ובימים האחרונים שב לעבוד את אלהי אבותיו, אלהי העברים, בסתר וינחם על משוגתו מאד מאד ולבו נשבר בקרבו בגללי... ויחבל תחבולות להוציאני מבית המקלט ולהשיבני לעמי ואלהי — והיא, לואיזה, בשובה לבית אבותיה בשיגוביה, קבלה עליה את המשלחת הזאת ותתחפש לנזירה ותבוא לשכון במקלט הזה; ולמען לא יכירו ערמתה התחסדה ותתקדש שכם אחד על כל האחיות; ואבי נתן מכתב בידה לידיד נעוריו, הנזיר מלוסינה, אשר גם הוא עברי בסתר, לעזור על ידה בדבר הזה, ולו נודעו כל מוצאי המקלט הזה ומבואיו עוד מכבר. ויודע הוא מוצא נסתר אחד המוביל מחוץ לחומת בית המקלט, ויכול נוכל למצוא לנו שעת הכושר לברוח מהמקלט דרך המוצא הנסתר ההוא. אולם היא לא מהרה להוציא את העצה לפעולות בטרם תכין את ההכנות הדרושות, בטרם תשנה לאט,

— יען כי החיים השביעו אותי צרות ומכאובים, כלמה ואהבה נכזבה — ענתה ברוח נכאה — ואבוא לבית המקלט לנוח מעמל החיים ומרורותיהם אשר הטעימוני. ואולם מה לנערה צעירה, מלאה עלומים והן כמוך, ולבית המקלט? לך יראו החיים פנים מאירים — ולמה תבחלי בהם?

ודבריה הטילו סער גדול אל לבי ויחלו לערער את כל מוסדות מסורותי ואמונתי ולעורר בלבי את התשוקה לחיים, לחיים מחוץ לחומת בית המקלט.

היא החלה להביא בקרבו דעות הדשות על דבר הדת ובני הדתות האחרות, כי כל בני האדם בנים לה׳ וחלילה לנו לשנוא את בני העמים האחרים המחזיקים באמונות אחרות — ובקרב הימים הכו גם דבריה אלה שורש בלבי.

ובאחד הימים בטילנו שנינו בחצר בית המקלט אמרה אלי האחות לואיזה:

— הנני, עמיליה, לגלות לך סוד גדול אחד —

אנכי הבטתי אליה מחרשת ואט את אזני לשמוע.

— דעי לך, עמיליה, כי — כי עבריה אנכי! —

אנכי התפלצתי ואסוג אחור מרחק צעדים ואלטוש את עיני למולה:

— את — עבריה? —

— וגם את, עמיליה, עבריה!! – קראה בקרבה אלי ותחזק בידי.

אתה, מינואל, לא תוכל לשוות לנגדך מושג נאמן ממבוכת נפשי ברגעים ההם. בהודע לך כי עברי אתה כבר היית עברי ברוח, כבר הגית ברוח היהדות, כבר ידעת טוב העם הזה וערכו, כבר כבדת ותיקר את העם הזה, וגם כבר גדול היית ויודע להבחין ולשפוט בהחלט ובטחון פנימי — ואולם אנכי הייתי קתולית אדוקה ונזירה וגם נערה קטנה ודבקה בהבלי המסורות וההזיות; ומה רחוקה היא הנזירה הקתולית מהעבריה! —

— מה תדברי? — קראתי אליה נבהלה ומלאה חלחלה — האנכי עבריה? הבת אנכי להעם הנתעב הזה?

אלי בפעם האחרונה היתה רוח אחרת אתה. כי נאנה לרגעים ופניו התמרמרו מאד. ויתאונן לפני. כי השחיתו הכמרים הקתולים את דרכם בשפך דמי נקיים לשם האמונה וה׳ לא צוה כזאת; גם רזם לי על אדות ה„אחיות״, כי לא כלן נזירות הן באמת – ואף כי לא בנתי לכל דבריו, בכל זאת שמרתי את דבריו האחרונים בלבי. ואחל מני אז להתבונן אל דרכי הנזירות ולהזהר אל מסתריהן — ואז נגלו לעיני מחזות מכאיבי לב אשר לא נאוה ולא ינעם לי להעלותם על שפתי...

אך מחזה אחד אחוז מהרבה אספר לך, יען כי היה רב התוצאות בחיי העתידים. באחד הימים בשבתי לבדי בבית המקלט נגש אלי נזיר אחד, אשר בשם הנזיר מַלדוליד נקרא בפי כל, והוא היה דורש לפנינו לעתים קבועות על דבר הדת וחובת הנזירות. ויחל לדבר אלי חלקות ונעימות: אנכי לא האמנתי למשמע אזני ואלטיש את עיני למולו בתמהון גדול; והוא החל לדבר באזני דברי נבלה ותועבה — אז התעוררתי מתמהון רוחי ואברח מפניו. ואחר פניתי אליו ואקרא: „בוז לך, נבל! הזאת היא התורה אשר תורנו בדרשותיך?״...

אז החילותי לפקוח מעט, מעט את עיני ומלחמת האמונה ושפק הכפירה התעוררה אז בלבי.

בימים ההם באה אחות חדשה בשם לואיזיה, כבת שלשים שנה, לבית המקלט. ועד מהרה יצא לה שם בכל בית המקלט בחסידותה וקדושתה וכל הנזירות התברכו בה. והאחות החדשה התקרבה אלי ונאהב אשה את אחותה מאד; והיא החלה להשמיע באזני, פעם בפעם, דעות חדשות, אשר היו מוזרות לי בראשונה, ואחר החלו למשוך את לבבי אחריהן. היא החלה להעביר לפני את חיי הנזירות תחת שבט משפטה ולהוכיחני לדעת, כי אין לנו לבזות את החיים אשר בקרב העולם הגדול, כי אין לנו להשוב את עצמנו לנבחרות וקדושות ולהביט אל בנות חוה האחרות מגבוה ובבוז, כי גם הן בנות לה׳ וממלאות את תעודתן על פי הבריאה — כי תעודת האדם היא לחיות ולא להמית את עצמו מדעת, כי כזאת לא ידרוש האלהים.

— ומדוע זה היית אַת לנזירה? — שאלתיה,

אחרי כן ידעתיה לגברת בית המקלט, ותחזק בידי ותאמר אלי: „בבית הזה, בתי, תלמדי, תתפללי, תגדלי והיית לנזירה קדושה הבוהלת במשמנו הארץ ובוחרת בחיי שמים“. אנכי לא בנתי אז לפשר דבריה ואלמוד מדבריה אך כי פה אלמד ואתפלל. ואז הביאתני אל חדר אחד ששם מצאתי נערות אחדות, כבירות ממני לימים, וגם הן לבושות שמלות ארוכות ולבנות, וביניהן אשה אחת אשר ידעתיה אחרי כן למשגחת על הנזירות הקטנות אשר בחדר ההוא. תכף החליפו שמלותי בשמלות שלבשו יתר הנערות ואהי לנזירה קטנה גם אני.

בעת הראשונה לא ידעתי מאומה מכל אשר מסביב לי. המשגחת שננה לי תפלות אחדות בעל־פה, ואז הוליכתנו עם האחיות אל החפלה בבקר ובערב. אחר למדתני קרוא רומית וספרדית. וכאשר רכשתי לי דעת הקריאה בספר במרוצה נספחתי אל התלמידות הלומדות לשון וספר מפי אחד הנזירים; וכאשר גדלתי מעט החילותי לשמוע לקח בלמודי הדת ותולדות הכנסיה וקדושיה.

ורוחי מלא הלמודים ההם. את מושגי דעותי בדבר הדת והחיים תוכל לשוות לנגדך בעצמך. אנכי הרחקתי מהחיים עוד בטרם ארע אותם ויהיו זרים לי מאד. שמעתי כי שם מעבר לחומת בית המקלט יש חיי עונג ושעשועים, חיי משפחות — אבל אנכי לא שאפתי אליהם. מורותי ו א ח י ו ת י למדוני לבזות את החיים ההם, להביט אליהם כאל חיי הבל ולשאוף להיי רוח, לחיי־שמים. האושר הנעלה בחיים הוא להתקדש להנזר מכל מחמדי החיים – והתורה הזאת באה בקרבי, ואתקדש יאתרומם וארבה בצום ותפלה, ואמצא חן בעיני גברת בית המקלט ובעיני כל הנזירות ותנבאנה לי עתידות טובות. כי היה אהיה לנזירה מצוינה ונודעה לשם. ואני זוכרת כי הייתי אז שונאה בנפש לכל בני הדתות האחרות וביחוד להיהודים, ובדמיוני שויתי לנגדי אז את היהודים כתור רוצחים ושעירי שחת.

וכה עברו עלי שבע שנים ואהי לבת שלש עשרה שנה.

ואבי הזקן בא אלי מדי שנה בשנה לראות את פני וישמח בכל פעם לראות את דבקותי בדת ואמונתי לחיי בית המקלט; אך בבואו

כמה היו שנות הייה אז? מה היה מראה? האם לא נשמע מאומה על אדותיה מני אז ועד היום? — בשמעה את דבר מות אביו על ידי האינקויזיציה העירה, כי גם אביה הזקן ספר לה פעם אחת דבר מות אחד מרעיו, שר וגדול, בשם דון כריסטובל סן סלבדור, ובכל פעם נד לאחריתו המרה, והדבר הזה הפליא את לב מיגואל מאד.

אולם את דבר אהבתו את קלרה כחד ממנה הפעם. איזה רגש נסתר ובלתי מבורר גם לו הניאהו מזאת. הוא הפיק לדעת בראשונה תולדות הייה ומה דעותיה בדבר הדת והחיים. „עוד לא יאהר לגלות לה את זאת" חשב בלבו.

— אכן נפלאים הם חיי איש ואיש מקרב עמנו בארץ ספרד — קראה עמיליה, בכלותו לספר את תולדות ימי חייו — ומה עשירים הם בסודות וסתרים! הסודות והסתרים האלה הם תוצאות ממשלת הכהנים הישועים. — ואולם חיי אני עוד נפלאו מחייך ועשירים מהם בסודות וסתרים נפלאים. ונפלא הוא כי בדברים אחדים ידמו לחייך אתה.

— ספרי לי אפוא, עמיליה, את תולדות חייך אשר אִוְּתָה נפשי לדעתן זה כמה — קרא מיגואל בקול בקשה.

— אם אבוא לספר את כל מקרי ימי חיי בפרוטרוט, אפונה אם יספיקו לי גם אלף לילות ואחד, ולכן אך ראשי פרקים מתולדות אספר לך:

„זכרונות תולדותי הראשונים יהלו משנה הששית לימי חיי. את אשר עבר עלי לפני זה לא אזכור עוד. אז, אני זוכרת, הובאתי על ידי אבי הזקן לבית תפלה אחד המתנוסס על אחד ההרים, המוקף מסביב בחומה גבוהה ועצים ענֻפים יסוכוהו; ואשה אחת לבושה לבנים ומצנפת לבנה הבושה מסביב לראשה קבלה את פני ותביאני אל בית התפלה פנימה.

— לבית מקלט לנזירות? — שסע מיגואל את דבריה בשאלתו — הנך את נהשבת לנוצרים לפנים?

— כן! לבית המקלט לנזירות סט. דמיניקוס לא רחוק מברצלונה, — שבה עמיליה לספר — ואולם אז לא ידעתי עוד מה שם הבית ההוא ומה טיבו, והנני זוכרת כי נגשה אלי אשה זקנה אחת, אשר

— ע ב ר י! — ענתה עמיליה בקול בקפצה ממקום מושבה ועיניה רבו ברקי גיל וצהלה — ב ן ע מ י א ת ה! היה ברוך, מיגואל יקר אתה לי מעתה שבעתים. עתה נפל כל קיר מבדיל בינינו.

היא צהלה מאד.

היא הושיטה לו ידה והוא לחץ אותה באהבה.

מבטי עיניהם התאחדו רגעים אחדים. המה הביעו רגש רב. ידה לא זזה מתוך ידו זמן רב.

ברגע הה א עלה על לבו זכר קלרה... תמונתה ותמונת עמיליה נצבו זו לעומת זו רגעים אחדים ותהיינה כמתחרות זו בזו... כמו התאמצה כל אחת למשכו אליה... איזה רגשות בלולים עלו בקרבו ועיניו כמו כוסו בצעיף מאפיל... איזה עונג נעלם וכאב מוזר כאחד התבוללו בבתי נפשו פנימה...

— אחותך אני מעתה! — קראה עמיליה ברגש.

הצעיף הוסר... עיניו אורו... הרגשות התבררו ויפרדו אלה מאלה... כן! היא קראה שם לרגשותיו... אכן שונה האהבה הזאת מהאהבה ההיא... אהבתו את קלרה היא אהבה לוהטת וסוערת כאחד, אהבה מגרת העצבים ומלהבת את הלב, ואהבתו את עמיליה היא אהבה שוקטת ונוחה, אהבה של מנוחה ונעימות, אהבת אח נאמן...

— ואני ל א ח לך אחשב! — קרא מיגואל מתרגש.

ושתי התמונות נצבו עוד הפעם לפניו, אבל לא זו ל ע ו מ ת זו כי אם זו על יד זו ולא עוד כמתחרות יחדו... תמונת עמיליה נדמתה עתה בעיניו כ ה מ ש ך תמונת קלרה. כן! כתמונה אחת... היא תוכל להיות על ידו גם בהיות קלרה לו לרעיה, מבלי אשר תוטל כל קנאה ביניהן... ה י א תהיה לו לרעיה ו ז א ת — לאחות. ואז עוד יהיו חייו יותר שלמים ומלאים...

אז ספר לה מיגואל את תולדות ימי חייו, כל השמור בזכרונו מימי ילדותו ועד היום, ועמיליה שמעה את ספוריו באזנים קשובות. לפעמים הפסיקה את ספוריו באיזו שאלה או הערה. בספרו את דבר נכת אחותו, התעוררה ותשאל שאלות אחדות בדבר פרטי המאורע

לו במותו. — איזה רגשי כבוד למת המוטל לפניו מלאו את כל לבו ונפשו: „האיש הזה היה עולם מלא ושלם, גדול ונהדר!"...

וימים אחדים ישב בבית בלי צאת החוצה ויהי עצוב־רוח מאד וכנסוך תרדמה; אך בבוא הכמרים והמלוים להובילו לקברות התעורר רוחו מעט. איזה רגשות מרים התעוררו בקרב מיגואל ברגעים ההם גם אחרי המות לא תחדל המסוה, גם את הרמה בקבר ירמו...

י.

ביום השלישי בערב הלך מיגואל לבקר את עמיליה. היא קדמה את פניו בשמחה ובהלה באחת. היא שמחה לראותו בצל קורתה אחרי עבור שלשת ימים אשר לא ראתה את פניו; אבל נבהלה למראהו אשר שונה לרעה בשלשת הימים האלה.

והוא ספר לה את דבר מות דודו — ותתחלחל. היא הביטה אליו בחמלה רבה, וברגע ההוא הביטה מבעד לפתח החדר השני אל אביה הזקן השוכב במטתו בלי רגש ונוע ותתנודד...

הוא תאר לפניה את מעלות דודו המת ואהבתו אותו ועיניה רוטבו מדמעה...

— לא תדעי, עמיליה, מה היה לי דודי! — קרא מיגואל בשפכו שיחו לפניה — הוא היה לי לאב שני. הוא עשני לאיש והוא נתן לי גם אלהים.

היא הביטה אליו כשואלת...

— הנני לגלות לך, עמיליה, סוד אחד אשר העלמתיו מכך עד כה — קרא מיגואל — הנה נשארתי עתה בודד במועדי ומשא רגשותי אשר נצברו בלבי בעת האחרונה יכבד ממני מאד; ואם אחלק את רגשותי את רעיה נאמנה כמוך אדע כי ירוח לי. גם תכניתי כבר את רוחך ואדע כי סודי יהיה צפון בלבך מבלי גלותו לזר. דעי לך, עמיליה, כי התנכרתי לך עד כה: עברי אנכי! —

וברגע ההוא רחפו לפניו תמונות קלרה ותמונות העבריה הליפית.

„לא! נפש נפלאה כקלרה לא אמצא בכל העולם!“

ומורו בקשהו להוסיף לבקר את הנערה העבריה ההיא, כי מדבריו ישפוט אשר נפש יקרה היא ושאר רוח לה וטוב להתרועע אתה — גם טוב לדעת תולדות חייה ומה מצבה, אולי לא יבצר ממנו להלצו מעניה.

ודי פירירה ספר למינואל פעם בפעם פרקים שונים מתולדות ישראל בארצות גלותו, מחיי גדולי ישראל בעתים שונות, גם באר לו רבים מחוקי היהדות — ודבריו היו בעיני מינואל כדברי אלהים.

— התדע, בני! — אמר אליו פעם אחת — אל הכמי היהודים זקה תורה מפיהם. אז תשכיל ותדע מה היא אמונתך העתיקה והחדשה לך. אנכי למדתיך אך ראשי פרקים ממנה, ומפיהם תשמע תורה שלמה.

וכה עברו ימים אחדים, והוא בקר את עמיליה במעונה פעמים אחדות, ובכל פעם התקרבו זה לזה יותר, ויהיו בעיניהם כרעים נאמנים זה שנים אחדות; ועמיליה אמרה לו כי כבר החלה להתגעגע עליו בלכתו מאתה. — המה כבר החלו לקרוא זה לזה בשם, מבלי כל תאר של כבוד.

פעם אחת בשוב מינואל מאת עמיליה הביתה מצא את דודו גוסס... הוא כרע על ברכיו לפני מטת הגוע וישא קולו ויבך. אז פקח הגוסס את עיניו רגע וישב ויעצמן, אחר נשא את ידו הרועדת ויחזק ביד הכורע ואחר העבירה על פניו. כעבור רגעי מספר פקח שנית את עיניו ויקרא בקול רפה והועד: „הנני נאסף אל אבותי — אל מעון שדי — סלח לי ה' — על המסוה — אשר נתתי על פני — אשר נתנו על פני — ואנכי לא שקרתי בבריתך בלבי — היה ברוך, בני — היה עברי נאמן — אל תבגוד באחיך — אל תעזבם לעת צרה — שמע ישראל — ה' אלהינו — ה' אחד!“ — ונפשו יצאה בדברו, וימת.

רבות התאבל מינואל על מות מורו ודודו האהוב; אך אז הכיר בראוי מה היה לו דודו בחיים, וירגש את האבדה הגדולה אשר אבדה

יהי לפסל נחמד מרהיב עין. הוא הפקיד בידו ילד קטן, נגרר אחרי המוסורת הקתולית, והוא עשהו ל א י ש, לבן־בינה ו ל ע ב ר י בנפש ורוח, למשמח אלהים ואנשים. ואם חשך ה׳ ממנו פרי בטן ישמח בבן אחיו הנחשב לו כ ב נ ו הוא, יען כי חלק גדול לו בו, ואיננו נחשב אפוא כהולך ערירי.

אחר בקש את מינואל לספר לו את כל הקורות אותו במלחמת וכל אשר עבר עליו מעת הפרדו ממנו ועד היום – והוא ספר לו הכל, דבר לא נעדר, ונפש די פירירה עלצה מאד לשמע ספוריו. ביהוד צהלה נפשו לשמע נצחונות הספרדים על האויב, החיל אשר עשו ידיו במלחמה והכבוד אשר נהל לו בנצחונותיו.

„מה נקשרה נפש היהודים בארץ מולדתם !״ — השב לו מינואל בקרבו — „גם דודו היושב תמיד בסתר אהלו יצהל לשמע נצחון בני ארצו על הערבים, אף כי על ידי זה הורע גורל אחיו היושבים בארץ המוירים. זה הוא רגש האהבה לארץ המולדת הגובר על כל !... ומה הוא הגמול אשר יגמלו להם אחיהם הספרדים?

בלבו התעורר פעמים אחדות החפץ לגלות לדודו את דבר אהבתו את קלרה; אבל הבליג בכל פעם על חפצו ולא גלה לו את סודו, כמו ירא פן יצלח ביד דודו להפריד בינו ובין אהובתו — וזאת לא חפץ. גם לא חפץ להאדיב נפש אהובו בימי חייו האחרונים. טוב כי ירד הקברה בלב שוקט ושלו...

לעומת זה ספר לו את פגישתו עם העלמה העבריה זה הפעם השנית, וגם תאר לפניו את חן ערכה ומעלותיה, ודי פירירה שמח על זה מאד. „עוד זרו לך העבריות ולא תדען״ — קרא אליו — כאשר תוסיף לבוא בחברתן תכיר לדעת את סגולות רוחן ופניני־הנפש אשר להן, וידעת כי אין כמוהן בכל בנות ספרד לנועם ותום, לאהבה וצניעות, לבינה וצדקה״.

דברי דודו הנאמרים בתום לב נגעו בפצע לבו ויכאיבוהו מאד.

זכר קלרה עלה כרגע על לבו: „לא! אין כמוה. נפש נפלאה כמוה לא ימצא בכל העולם״!

נכר היה, כי שניהם מצאו נחת רוח זה בחברת זה, כי נפש האחד מצאה לה נפש מתאמת בחברת השני — ואשר על כן נפרדו זה מזה בלי חמדה. — בהפרדו ממנה אמר לה, כי מאד ינעם לו לבלות את העת בחברתה הנעימה לנפשו, וביחוד, לשמח את רוחה בהיותה בודדה לנפשה ושרויה בצער גדול כזה. ואם אך יהיה לאל ידו לעזוב את דודו החולה לבדו לזמן קצר ימהר לבקרה בביתה — והיא השיבה לו תודה על אותות הכבוד והידידות האלה.

ט.

הוא שב לבית דודו. כל עת לכתו היה מלא מחשבות חדשות. הנערה העבריה עשתה עליו רושם גדול. איזה חן נעים ומושך לבבות שפוך על פניה. היא לא תצטין ביופי — אבל מה נפלאו חנה ונעמה! גם העצב השפוך על פניה לוקח לבבות. עצבה הוא סמל עצב האומה העברית, הוא עצב של סבלנות וענוה. ומדברותיה מה נעמו לו. איזה שכל ישר וחד נשקף מהם. תמונת פניה היא מן התמונות הנחרתות עמוק עמוק בנפש רואיהן — ובמשך שעה קצרה התקרבה אליו. הוא הסכין בחברתה כל כך עד כי נדמה לו לרגעים, כי נודעה היא לו זה כבר, כי כבר היה בחברתה פעמים רבות.

על נפשה הרכה כבר עברו צרות רבות מאד, אמרה לו, מה שורש דבר נמצא בזה?... מה מאד חפץ לדעת תולדות ימי חייה והעתים אשר עברו עליה!...

איזה אומץ־לב מיוחד לעבריות, לסבול וללחום מלחמת הקיום ולעמוד על נפשן ונפש אומתן — חשב לו בהלך נפשו.

הוא בא הביתה. דודו כבר חכה לו. הטה שאלו זה את זה לשלום. דודו אמר לו כי זה כמה אשר לא ערבה עליו שנתו כבלילה הזה; עתה יוכל למות במנוחה ונפש שוקטת. ושם, במעון הנצח, יצא כריסטובל אחיו לקראתו ויקדם בשמחה את פניו. הוא עשה את מלאכתו באמונה. חומר רך הפקד בידו, והוא צר בו צורה יפה ומפוארה וישכללה

— אמנם צדקת, סניור! — קראה הנערה ותאנח מרה — כבטחון הוא כל מנת היהודי בחיים. גם על נפשי כבר עברו צרות רבות בימי חיי המעטים, ולולא לפי רוב צרותי מניתי מספר שנות חייו וועת לזקנה נחשבתי; בכל זאת לא נואשתי מטוב ולא נתתי תפלהה באלהים — אבל יש אשר גם כה הסבל אשר ליהודי יכשל. בודדה גלמודה אני בחיים, באין אב ואם, באין אח ואחות ורע — ורסיסר ידמעה נראו בעפעפי עיניה בקראה את המלה האחרונה — ואבי הזק הוא כל נחמתי בחיי הדלים. הוא יחשב לי לאב ולאם, לאח ואחות ורע גם יחד. ואם יחרב, חלילה. עולמי זה–אנה אני באה? הנה מחלתו כבדה מאד; היא גולה כמעט כל חושיו מקרבו. גם אור עיניו אין אס: ולא יכירני עוד. ובמצב כזה האם לא יגבר היאוש בקרבי?...

שיח הנערה עורר את עצבי מיגואל מאד. כל קרביו מלאו רחמים על הנערה האמללה הזאת. ברגע הזה עלה על לבו זכר קלרידה מה רב ההבדל בין מצב האחת ובין מצב השנית. היא במרומית רשכון ומאושרת אושר רב, וזאת אובדת ואמללה. שתיהן שושנות נחמדות לוקחות לב; אבל האחת נטועה בגן רטוב והשנית — בארץ ציה. ומה אפוא תהיה אחריתה? האם לא נבול תבול? הוי, שושני הותהה !הוי, בנות עוני ושפל!

— אנכי יודע את מרת נפשך, עדינה! — קרא מיגואל בלב מלא רוך — גם אנכי אדמה אליך בדברים רבים. גם אנכי גלמוד בחיי הפרטים, באין אב ואם, אח ואחות; וכל אלה מצאתי במורי אשר גם דוד הוא לי. ועתה באתי הנה לראות את פניו והנה מצאתיו חולה ושכב על ערש דוי.

איזה ממיתרי הלב נזדעזעו עתה בקרבה ואנחה חרישית התפרצה מבין שפתיה. הספור הזה כמו קרב אותה אליו איזו קרבת רוח.

עוד חצי שעה השתעו יחד, ואחר נזכר מיגואל כי עת לו לשוב לבית דודו, אולי הקיץ כבר משנתו ודאג לו.

לפני לכתו התודע אליה בשמו וישאל גם לשמה ותען: .עמיליה די קסטרה!

— כן דברת, עדינה! — קרא מינואל באנחה — עת רעה היא העת הזאת לארץ ספרד ולאחיך האמללים הנרדפים על לא חמס בכפם. היהודים נרדפים על צוארם ועמם תרד גם הארץ מטה. אוי לארץ שכמרים ושלוחי האפיפיור ימשלו בה.

הנערה התפלאה לשמע אזניה ותלטש את עיניה לעומתו, כמו להוכח אם באמת ותמים ידבר את דבריו או אם אחד ממרגלי האינקויזיציה הוא... אבל בהביטה אל פניו המביעים תום ויושר חלף החשד מקרבה —

— נחומים המה לי דבריך, סניור; — קראה הנערה ברגש — נעים לי לדעת, כי עוד לא פסו אנשים מקרב הספרדים, כי נמצאו כאלה, אשר לא ינעם לאפם ריח קרבנות אנשים לשם אלהי הרחמים וממלא מקומו היושב ברומא.

דברי הנערה החדים והמלאים לעג שנון הפליאו לב מינואל. ביחוד התפלא כי לא תירא ולא תפחד מדבר דברים נמרצים כאלה באזני איש הנחשב לה לקתולי ספרדי וזר לה. בלבו התעורר החפץ לגלות לה מי הוא; אבל כמו ירא לנפשו מעשות כזאת: „היא עוד נערה צעירה לימים ומי יודע אם תדע לשמור סוד?" —

— אכן, עדינה! על זה יזעק לב כל אלה שיש להם לב בקרבם— קרא מינואל ויאנח — כי נהפכה ארצנו הברוכה והנאורה לבמת מטבח ולמולך הקדמוני, ודמוע תדמע עינם על כבוד האדם כי גלה מהארץ הזאת — אבל לא יוכלו להושיע.

מחדר השני נשמע קול אנקה חלושה. היא מהרה ותבא אל החדר השני וכעבור רגעים אחדים שבה משם ועיניה רוטבו מדמעה.

— זה ימים אחדים — קראה הנערה במרירות רוח -- באנו הנה, ואבי הזקן נפל למשכב ומחלתו נחלה מאד ולדברת הרופא היא מחלה ממושכה. ה' ירחם!

— אל תבכי, עדינה! — נהמה מינואל ברחמים רבים — לא לעבריה התיאש בעת צרה. וה' עוד יקים את אביך מחליו והשיבו לאיתנו.

בבריכת הבקר והיא עמדה כתמר מקשה על מקומה ותבט אליו בחרדה. רגע שת עצות בנפשו אם לבוא לביתה ולהתודע אליה אם אין; ואחר כונן פעמיו אל הבית.

הוא דפק על הדלת ובעוד יגע נפתחה ורגליו עמדו על סף הבית. לעיניו הופיע אהל קטן ודל. קירותיו פשוטים ועורים ותקרתו נמוכה מאד, גם כלי הבית דלים וישנים מאד — אבל נקיון נעים ישרר בכל פנות האהל ורצפתו וכליו מרוחצים למשעי.

העלמה, אשר פתחה לו את הדלת ואשר בראותה את הבא נסוגה אחור בחרדה, היתה לבושה שמלה פשוטה ונקיה ושערותיה הפרועות נפלו בלי סדרים על צוארה ומשם נסבו ותפלנה על ערפה. התלבשת הפשוטה הזאת הוסיפה לה לוית־חן מיוחדת.

— שלום לך, היפה בבנות! — קרא מיגואל בצעדו על מפתן הבית ויבט אל פני הנערה אשר עמדה באמצע הבית ותור בו מבטים מזהרים ושואלים — סלחי לי, עדינה! כי באתי אל ביתך כאורח לא קרוא ואפריע את מנוחתך; ואנכי למן היום אשר ראיתיך בגרנדה לא הדלתי מהעלות את זכרונך על לבי, ובראותי אותך הפעם פה בעד החלון, לא יכלתי הבלג על חפצי להתודע אליך.

פני הנערה, אשר הביעו בראשונה מגור ותמהון, נהרו לשמע דבריו האחרונים. אז האירה אליו פניה אשר כוסו באודם נעים ותקרא „ברוך בואך, סניור! עוד לא שכחתי את החסד אשר עשית עמי ועם אבי הזקן בגרנדה בהצילך אותנו מכף האספסוף הברוע; אבל לא הכרתיך בראשונה. ועתה סלח נא, סניור לאמתך, כי לא מהרה לקדם את פניך בכבוד וברכה. ואנכי קטנתי מכל הכבוד אשר תחלק לי".

היא הגישה לו כסא לשבת וישב.

— בימים הרעים האלה — הוסיפה הנערה לדבר בשבתה נכחו ופניה הפיקו אמץ רוח ותם נפש כאחד — לא יפלא בעיניך, סניור, אם מראה איש ספרדי יעורר פחד בלב היהודי ויסוג אחור מפניו, מבלי יכלת להאמין כי נמצאו בקרב הספרדים גם ישרי לב וטהורי רוח.

„אמנם עתה מחשבות אחרות לה בדבר היהודים" — נחם את נפשו.

„ומה אמר מורו הודו — חלפה מחשבה במוחו — לו שמע מפיו את דבר אהבתו את קלרה? האם לא דרש ממנו להפרד ממנה בעוד מועד? והוא? המצא לו מלים לדחות בהן את דרישתו הצודקת? ומה הוא עושה? הוא מכחד ממורו את הדבר הזה... הוא אומר לכחד גם מקלרה, כי יהודי הוא" —

אמנם נופל הוא ממורו — נקוט בנפשו.

מלחמה עזה התחוללה בקרבו: „האמנם, אל אלהי אבותי! התדרוש ממני קרבן יקר כזה? התדרוש ממני כי אקריב את לבי, את חיי, לקרבן על מזבח הדת? ולי יקר המות מהפרד מקלרה — לא! האמונה היא לטובת האדם ולא לרעתו והיא לא תגרש את האדם מגן עדנו באין כל פשע. אנכי יכול לותר על כל מחמדי בשביל האמונה — אבל לא על אהבתי את קלרה! ואיך אוכל להיות כה לאכזר לה? איך אוכל להשליכה מעל פני? האם לא תהי אחריתה כאחרית איזבלה? — ומה פשעה בדבר הזה? הבשביל כי נגלה לי כי בן עם אחר הנני, לי הצדקה להמית נפש תמה כמוה?"

„ולה נפש עדינה — הוסיף להרגיע את רוחו — ואנכי מקוה כי יצלח לי לקרב אותה לאט, לאט אל היהדות, ואחרי כן בגלותי לה מקור מחצבתי לא תרתע עוד לאחור — ואולי עוד היה תהיה לעבריה?"

פתאם נתק פתיל מחשבותיו... עיניו תרו אחרי איזו תמונה אשר הופיעה לנגדו מבעד חלון אחד הבתים הקטנים אשר בשפולי העיר: „מי זאת? האין זו העלמה אשר ראה אז בגרנדה ואשר הציל אותה ואת האיש הזקן ההולך על ידה מכף האספסוף ואשר בשם „עמיליה" קרא לה הזקן?" הוא התיצב נכח החלון ויבט בו; אבל התמונה כבר חלפה משם ואיננה: „האם לא דמיון־שוא התעהו הפעם?" —

אבל כעבור רגעים אחדים נראתה שנית מבעד החלון תמונת הנערה: „זו היא!" הריע בקרבו בגילה. הוא הניע בראשו לעמתה

נם הוא עיף מאד. הוא היה שבע נדודים עוד מעמל הדרך, וקורות היום שהו עליהם נוספות ויגיעוהו מאד; ובשכבו החלו שמורות עיניו להסגר תכף. רגעים אחדים עוד החלו בקרבו זכרונות היום ורגשות שונים — ואחר תקפתהו שנה עזה ויישן עד אור הבקר. —

בהקיצו משנתו כבר הדרו קוי השמש מבעד לחלונות אל החדר. הוא נגש אל מטת מורו והנה הוא ישן. הוא שאל את הזקנה לשלומו ותגד לו, כי כבר הקיץ משנתו פעמים אחדות ויטעם גם מעט מרק, והיא חושבת כי רוח לו מעט. גם הגידה לו כי שאל פעמים אחדות לשלומו הוא. אז סעד את לבו בפת שחרית וילך לטיל ברחובות קורדובה, לשאף רוח ולהחליף כח, ויבקש את הזקנה להגיד לאדונה בהקיצו משנתו, כי הלך לשוח ועוד מעט ושב הביתה.

שעות אחדות התהלך מינואל ברחובות קורדובה ורוחו רחף על פני תהום מחשבות רבות. כל הספורים אשר שמע אתמול מפי מורו עלו עתה על זכרונו ויעוררו בקרבו רגשות שונים...

איזה עולם חדש נפתח לפניו ביום אתמול!.. איזה סודות גדולים ונוראים נגלו לו! איזה רגשות חדשים נעורו בקרבו! אל! האמנם בהקיץ ולא בחלום שמע כל אלה? גם מורו גם הוא יהודים. גם הוא אפוא בן העם הנפלא והאמלל אשר היה נד לגורלו כל הימים. גם הוא, לוחם מלחמת הארץ וראש לוכדי גרנדה, נבזה ואריר יחשב בארץ אם אך יודע מי הוא—ואז יעלה גם הוא על המוקד. זה משפט האדם בארץ מולדתו.

ואבי הישר, השר האהוב למלך — הוסיף לחשוב במר רוח — נרצח גם הוא בידי רוצחי האינקויזיצה! ארץ מולדתי האהובה היתה לבמת מטבח לאבי הישר באדם!.. נורא הדבר! —

ופתאם עלה על לבו זכר המחזה אשר תאר לפניו דודו, בגלותו לאהובת נפשו לפנים את מקור מחצבתו והיא נרתעה לאחוריה ותקרא: „לא אתן את ידי ליהודי!“; וקלרה? האם לא היתה נרתעת גם היא לאחוריה לו גלה לה מי הוא, ותאמר: „לא אתן את ידי ליהודי!“?

הוא התנודד...

— נקם! נקם! — שאג מיגואל ברוצו בחדר הנה והנה ויקמין אגרופיו — דמי אבי השפוכים צועקים אלי מן האדמה והמה קוראים אותי לנקם. נקם אקח מידי המרצחים הארורים.

— שב נא, בני! — קרא די פירירה בקול תחנונים.

הוא ישב על הכסא ועיניו הפיצו מבטי זועה.

— השב נא נפשך למנוחתה, בני! — קרא די פירירה בהחזיקו ביד מיגואל באהבה רבה — לא נקם עלינו לקחת מאויבינו ולא בנקמה נתהלל. דגלנו הוא דגל האהבה והסליחה. גם אלהינו אל סלח הוא. גם הכהנים אינם אשמים. המה חונכו ברוח מתעה, ברוח שנאה ורצח. ואנחנו נתפלל לה׳ לא להתם את החוטאים מקרב הארץ כי אם את החטאים. לא ביד חזקה ובחרב נוקמת תכלה הרשעה מקרב הארץ, כי אם ברוח צדקה ואהבה. —

דברי מורו הרכים השקיטו את דמו, וכמו שפכו על נפשו הלוהטה מים קרים ונעימים. סערת רוחו שככה ודמעות שקטות ונעימות התגלגלו מבבות עיניו על לחייו האדומות...

הוא הקשיב אל דברי מהו הרוממים, ויהיו בעיניו כדברי אחד החוזים הגדולים לישראל בשנות קדם.

— ומאין נודע לך כל זאת, הורי ודודי? — שאל מיגואל אחו ינעי מספר.

— אחד מהנתפשים נמלט אז ממערת האינקויזיציה באורח פלא — ענה די פירירה — והוא ספר לי את כל אלה. מפיו שמעתי גם את זאת, כי שופטי האינקויזיציה הוציאו מאביך באונס תעודה כתובה והתומה, כי מכר את כל אחוזתיו ורכושו לראש השופטים ירחים אחדים לפני התפשו. וכה קם כל אשר לאביך לשלטון האינקויזיציה.

ט.

היום חלף והערב בא. החולה הדל מספר; הוא עיף בדברו ויישכב וירדם. מיגואל עזב את מקומו על יד המטה וילך לו וישכב גם הוא.

"מי יודע איפה היא עתה? ומה גורלה? מה מאושר הייתי לו מצאתיה!.."

— ועתה אגלה לך עוד סוד אחד, נורא ומר — ואתה, מיגואל, הכון נא לשמוע אותו במנוחת נפש: אביך לא מת בדרך כאשר אמרתי לך. אביך — נגזר — בידי האינקויזיציה — בשביליה!!

— אבי!? אבי!? — צעק מיגואל בקול רועד ופניו הורו כשיד— אבי נרצח! בידי האינקויזיציה!.. ואיך היה כדבר הזה? — שאל לאחרונה בקול בוכים.

— אביך נמנה בין קושרי הקשר בסתר על האינקויזיציה בשביליה, אשר כבר שמעת את שמעם, ואשר על כן הביאך אלי שנית להסתירך מפני הרעה, בפחדו פן יפול בפח האינקויזיציה ותספה גם אתה עמו. ובשובו לשביליה כבר באו האינקויזיטורים העירה ואז נקהלו כל הקושרים, ובתוכם גם אביך, לבית פרננדה די אבלסיה, להועץ בדבר איך לצאת נגד האינקויזיציה למלחמה ביד רמה — ואילם מרגלי האינקויזיציה התחקו על הדבר ותיכף הכתר בית האספה באנשי חיל וכל הנאספים נתפשו אחד ויובאו אסורים אל מערת הדמים. והנה יתר הנאספים נאסרו ונדונו למות בגלוי — אבל לא כן היה גורל אביך. המה ידעו מה רבה אהבת המלך אותו וכי לא יסגיר את נפשו בידיהם ויהי מה. ולכן הערימו להסתיר את הדבר ויוציאו קול כי מת סלבדור בדרך — אבל באמת הורד אל מערת המשפט ושם נשפט בענוים קשים מאד ואחר העלוהו על המוקד.

— נורא הדבר!! — ילל מיגואל בקול יליל נורא ופניו אדמו כדם. שניו צללו בפיו וכל עצמותיו רעדו. כעבור רגעים אחדים התנשא ממקום שבתו ויחל לרוץ בבית הנה והנה כמשתולל. הוא היה ברגעים ההם כדוב שכול.

— מיגואל! — התחנן די פירירה בחרדה — הרגע נא. את אשר נעשה הן אין להשיב.

בגללך פן יוליכוך אדות עקלקלות ואז השיבך לביתו כאשר ידעת.

— עתה אשער — קרא מיגואל — כי יודע אתה גם את סוד העלמת אחותי וידי מי היו במעל.

— כן, בני! — קרא די פירירה — גם אביך ידע זאת. הלא הזכיר כי אחרי העלם הילדה מצאת בגן פסת ניר כתובה ותמסרנה לאביך.

— כן! —

— היא נכתבה בידי די אבולפיה! —

— אביה זקנה של אחותי והותן אבי? מה אנכי שומע? —

— כן! הלא ספרתי לך, כי בהתנצרו היה לקתולי אדוק באמת, ובמות בתו, אם הילדה, חרד לטובת נכדתו לבל תהונך ברוח אביה והיתה לעבריה נאמנה; ואז שלח חרש אחדים ממשרתי ביתו לשיביליה, והנה באו כדברים את אומנתה יואנה. ובעצם יום אחד סרו אל גן אביך ויקחו אתם את האומנת ואת הילדה ויושיבון במרכבה אשר עמדה הכן מאחרי הגן ויובילון עירה שיגוביה לבית אדוניהם.

— נוראות! נוראות! — קרא מיגואל בלב נרעש — עתה אבינה הכל. עתה מובנים לי דברי הפתקה ההיא. עתה אדע מדוע הסתיר אבי את הדבר ההוא. הוא ירא פן יגלו סודו כי עברי הוא בסתר. עתה יודע אני גם בשביל מה נסע אז אבי שיגוביה וישב משם בפחי נפש.

— כן! — הסכים לו די פירירה — הוא נסע אז אל חותנו, אבל לא מצאה אותה גם בביתו. הוא התחנן לפניו להשיב לו את בתו הגזולה; אבל כל תחנותיו לא הועילו והוא שב משם ריקם כלעומת שבא — אנה שולחה אז הילדה לא נודע לאביך.

— נורא הדבר! — קרא מיגואל מתנודד — ואיפה הוא עתה די אבולפיה האכזר? והאם לא נודעו עד עתה עקבות הנעלמה?

— אנכי כבר דרשתי וחקרתי הרבה על אדות אחותך הנעלמה— אבל לשוא; גם די אבולפיה עזב כבר את שיגוביה ולא נודע איהו.

מיגואל העמיק במחשבות רבות.

והנה אחרי הנשואין נודע לאביך, כי חותנו די אבולפיה היה לקתולי אדוק גם במסתרים ועל פי רוחו הנך גם את בתו וגם היא קתולית אדוקה — ויהי כיראו פן תאציל מרוחה גם עליך, להוק בקרבך את מוסדי הדת הקתולית ולשפוך עליך רוח קנאות ושנאה ליהודים. ויען כי הוא לא יכל לשים עין על הנוכך, בבלותו רוב עתותי השנה בטולידה, מצא לטוב לו להרחיקך מביתו. ואז הביאך לקורדובה אל ביתי.

— הנה בגלל זה הרחיקני אבי מביתו! — דבר מיגואל כמו לנפשו — בגלל זה! אכן חכם לבב היה אבי.

— ואמנם ידע אבי לידי מי למסור את הנוכי! — ק־א בפנותו אל די פירירה בצחוק קל על שפתיו — אתה היית לי גם למדריך, גם למורה גם לאב רחום. ולולא באתי אל ביתך מי יודע אם לא הייתי גם אני אחד מתלמידי טורקבומדה וקסימנס...

פני די פירירה הפיקו רצון וגיל. —

— מדוע זה לא העתיק אבי את משכנו לטולידה אחרי כי שם בלה רוב ימי השנה? — שאל מיגואל בעבור רגע.

— יען כי היו לו בשיביליה אחוזות רבות שבאו לו בירושה מאבותיו, וירושת אבות חביבה לאדם מאד — וגם אנכי נפרדתי מהן בשבר לב ודאבון. אולם במות אביך נפלו כל האחוזות ההן בידי זרים...

— איך היה כדבר הזה? — שסע מיגואל את דברי מורו בשאלתו — אנכי כבר התפלאתי פעמים רבות בלבי: כי אבי אשר נהנה בין העשירים הגדולים לא השאיר אחריו כל הון במותו. —

— עוד מעט וידעת פשר דבר — ענה די פירירה — כל עוד אשר היתה אמך הורגתך בחיים לא הביאך לביתו. הוא בא לביתי פעמים אחדות לראותך וישמח כי עשית חיל בלמודים, וביחוד, כי הונכת ברוח טהור, ברוח היהדות; ואז שפך שיחו בחיקי, כי תדאב נפשו לראות את עמיליה בתו מחונכת ברוח אחר, ברוח אשתו האדוקה בדת הקתולית... ואך כאשר מתה אמך הורגתך לא היה לו עוד לפחד

גבוהה. ראיתי כי צדקה ממני... היא רוממה אז בעיני מאד ואנכי השפלתי בעיני. אמרתי לה כי טוב עשתה אשר משכה את ידה ממני, כי אמנם לא נוכל שנינו התאחד להיי משפחה — ואולם מה רבו אז פצעי לבי. אהבתי אותה הוסיפה אז עז ותעצומות — ובדמעות רותחות נפרדנו אז זה מזה...

נפרדנו — ואחר התקרבנו שנית למען אשר נפרד לנצח... היא חלתה ותפול למשכב ותשלה לקרוא לי. אנכי לא משתי מעל מטתה היא אמרה כי הכרתי תקל את מחלתה, והיא נפרדה אז ממני לנצח. היא מתה, וברגעי הגסיסה נשאה את עיניה למרום ותקרא: „למענך, אלהים! הקרבתי את נפשי לקרבן!..״

רסיסי דמעה נראו בעפעפי הדובר. הוא שכב על הכר ויהפך את פניו אל הקיר.

ולב מיגואל נרעש לשמע הספור המר הזה. הוא היה לחזות קשה גם לו... לבו נבא גם לו מחזה איום כזה... האמנם גם הוא יפרד מקלרה?.. פניו להטו וראשו סבב עליו כגלגל.

ההולה הפך את פניו אל מיגואל: „ומני אז — שב לספר בקול רפה ורועד לרגעים — נתתי ספר כריתות לשעשועי החיים ותענוגיהם ואנזר מהבלי העולם ואקדש את עצמי לחכמה ולהקר שדי. אשה לא לקחתי לי, כי לא יכלתי עוד אהוב אשה אחרת בעולם מבלעדי איזבלה — גם את שביליה עזבתי אז בהיותה לי למזכרת עצב ואתישב בקורדובה, עיר מושב אחד מרעי הנאמנים מימי ילדותי, ואצמצם כל עולמי בנפשי פנימה — ואם אמנם כי הפצע הישן לא נרפא כל ימי חיי בכל זאת עברו עלי החיים במנוחה ושלוה פנימית. —

„ואחי, הוא אביך, לקח לו נערה אחת, בת העשיר הנודע יואן די שושן, היא אמך, מנוחתה כבוד, ותלד לו בן אחד — אותך. היא היתה יפה ורבת חן ותום; אבל כעבור שנים אחדות אחרי לדתה אותך חלתה ותמת. אביך, עליו השלום, התאבל עליה שנה אחת ואחר לקח לו אשה שניה בת הרב מבני האנוסים די אבולפיה ותלד לו בת, הוא אחותך עמיליה, אשר נעלמה מבית אביך פתאם כאשר ידעת.

והלילה לבני העם המתבולל בקרב עמים אחרים, לכחד את עצמיותם ורוחם המיוחד... ההתבוללות הזאת מיתה היא להעם. —

והוה מינואל סוער בקרבו: השכל ימשך אחרי אמרות פי מור. אבל הרגש יתנגד להן...

— עתה אשוב לספורי — הוסיף די פיריה לדבר — אבל לא אכחד ממך, בני, כי בעת ההיא לא היו עוד דעותי בדבר הזה כדעותי עתה. אז שאלתי גם אני את נפשי שאלה כזאת: „מה לאהבה ולאמונה?" ומלחמה עזה, מלחמה פנימית, מלחמת האמונה והאהבה, התעוררה בקרבי בכל עוז והאחרונה אמנם גברה על הראשונה, ואומר לקחתה לי לאשה, אבל רק אחרי אשר אגלה לה מקור מחצבתי ואמונת לבי כי לא הפצתי לגנוב את לבה...

„ואנכי אומר לגנוב את לב קלרה ולכחד ממנה מוצאי ואמונתי האמתית? — חלפה מחשבת־תלונה בקרב לב מינואל ברגע הזה — „היתכן הדבר הזה?"

— ואולם — הוסיף די פירייה לספר — שוה נא בנפשך את מבוכתי בגלותי לה את סודי והנה נרתעה לאחוריה ותבט אלי בבהלה ותאמר: „לא אתן את ידי ליהודי! לא אהי ליהודי לאשה!" וזרם דמעה פרץ מעיניה.

„התעשה גם קלרה כזאת בגלותי לה את סודי? — שאל מינואל את נפשו — לא אאמינה...

— אנכי נבוכותי לשמע דבריה — הוסיף די פיריה לספר — וכאב לבי גדל מאד: „התשנאיני מעתה, איזבלה?" שאלתיה ברוח סוערת „גמה ממך יהלוך עם בן עם אחר אני ואמונה אחרת לי?" אולם היא הסתירה פניה בכפות ידיה ותבך מרה: „אשנאך? לא! אוהבת אנכי אותך גם עתה ולא אחדל מאהבך עד יומי האחרון, ובגלל זה אני בוכיה. את עמך אתעב, אבל לא אותך — ובכל זאת לא אוכל היות לך לאשה. לא אמכור את נפשי לשטן לצמיתות".

ודבריה קרעו אז את לבי לגזרים. ברגע אחד נפקחו עיני לראות

אמונתם וכי עון גדול הוא לקחת בת עם נכר לאשה. הנה כי כן אסור לו, על פי אמונה אבותיו, לקחת את קלרה לאשה... .אבל מדוע תהיה כזאת? הזאת היא הסבלנות אשר תתפאר בה היהדות? מה לי ולאמונת לבה? האין גם זאת קנאת דת ועימה אם ארחה את אהובתי בגלל אשר דת אחרת לה?

— מדוע תדרוש כזאת הדת מעמנו? — שב לשאל את מורו — מה לאהבה ולאמונה?

— כאשר תחל, בני, ללמוד את בספרי דתנו והתבוננת אל חוקי אמונתנו ואל הרוח המרחף עליהם ונתת צדק לחוק הזה. החוק הזה, ככל חוקי תורתנו, אך לטובת האדם הוא. אמנם עלינו לכבד ולאהוב גם בן עם אחר; אבל לא טוב לנו התאחד אתו לחיי משפחה אחת. חיי המשפחה דורשים שווי גמור, אחדות אמתית מבלי כל פרץ. המה דורשים מאת הבעל והאשה כי יהיה להם רוח אחד ושפה אחת, אל אחד ותפלה אחת... יהודי ונוצרית או נוצרי ויהודית כי יבואו בברית הנשואין, גם אם יהיו סבלנים גדולים בדעות, ירגישו תמיד כי זרים המה זה לזה, כי לכל אחד עבר אחר ועתיד אחר, כי לכל אחד בית קברות אחר ושמים אחרים... המה לא יוכלו לסתום את הפרץ שביניהם... ומה גם בהולד להם בנים אשר כל אחד יתאמץ למשוך אותם לעברו... חיים כאלה מלאים אך מרורים ומריבות תמיד. —

רגעים אחדים שררה דומיה בחדר. דברי די פירירה אשר דבר בתם לבב הרעישו את כל עצבי מינואל. הלקה הישר המסכה מהם המס את לבו: הוא פתח לפניו תהום-נורא המפריד בינו ובין משאת נפשו... היעצור כח לעבור על פני התהום הנורא הזה בשלום?... האמנם רחוק הוא מקלרה מרחק רב כזה? — — איך יוכל להפרד ממנה, מקלרה?...

— והתורה הזאת — הוסיף די פירירה לדבר — הידה גם להיי עמנו וקיומו. רוח עמנו סלל לו מסלה מיוחדת בחיים ובה עליו לעבור הלאה והלאה, להתקדם ולהתפתח בטבעו ולפי תעודתו,

כזה!.. מה מר הוא להיות טמא בכל רגע ורגע... אבל היש עצה אחרת? האסיר את המסוה מעל פני? האסגיר את עצמי ביד האינקויזיציה?.."

תרדמה קלה סגרה את שמורות עיני החולה ויישן ומיגואל ישב על ידו ומחשבותיו עמקו מאד — —

ח

— עתה אשוב לספורי — קרא החולה בהתאמצו לשבת על המטה — אתה, בני, שאלתני פעמים רבות: „מדוע לא לקחתי אשה ואוליד בנים כדרך כל הארץ?" ואנכי עניתיך בכל פעם: „סוד כמוס הוא בלבי ובקרב הימים תדעהו". עתה בא המועד לגלותו לך: בשיביליא גר איש עשיר ונודע לשם מבני האנוסים ועברי נאמן בסתר, דון הנריקו די אבוהב — את בנו דון בינדקטה די אבוהב הלא ידעת — ואנכי הייתי אחד מידידיו ובאי ביתו. בביתו נודעתי לבת אחות אשתו, דונה איזבלה, אשר במות עליה אמה באה לגור בבית דודה. והיא היתה נערה יפה וטובת לב ותקשר נפשי בה וגם היא אהבתני מאד, ואומר לקחתה לי לאשה. אבל אז נודע לי מפי דודה, כי לא מזרע היהודים היא, כי גם אשתו גם היא נוצריות הן מלדה ואדוקות גדולות בדתן הקתולית. אז באתי במבוכה...

— ומה ממך הלך אם נוצרית היתה? — שאל מיגואל בחרדה וזכרון קלרה הלף אז במוחו.

מה ממני הלך? — שנה די פירירה את שאלתו — הלא עון גדול הוא בבוא יהודי ונוצרית בברית הנשואין. הלא האמונה היתה חומה מבדלת בינינו.

דברי מורו הטילו סער גדול אל לבו: הנה קיר מבדיל הדש ביני ובין קלרה. הדבר הזה לא עלה על לבי לפני זה. אמנם שמע כי היהודים מתחתנים אך את בני עמם. אבל לא ידע כי כן הדרוש

נכבה, כי אם על גורלם הם, על גורל הנתעים בהבלי שוא, על גורל בני אדם הנמשלים להיות טרף... ולכן, בני, עוד צפון העתיד... לא לנצח ימשול החשך ממשלת בעולם. עוד יאיר אור ההופיע על כל בשר ואז לא יאכל עוד עם את עם לשם שמים... אז יגלו כל העמים בשם ה' האמתי — —

איזו קדושה רוממה רחפה על פני החולה בדברו את הדברים האלה.

„מתי יבאו הימים המאושרים ההם?" — שאל לב מיגואל בקרבו.

ותמונת קלרה חלפה עוד הפעם על פניו והיא עוררה בקרבו מחשבות רבות: „מה תאמר היא בשמעה כי — עברי אנכי?... האם לא תתנודד ותשט מעלי בשאט בנפש?... האמנם?... ההיא תשט מעלי בגלל אמונתי?.. התחדל מאהבני בגלל חיץ תפל כזה?.. האם הייתי ע"י החרישה הזאת לאחר?.. אולי כן יהי — אמנם כבר הצליח לי לברוא לה לב אחר, להכניס בקרבה רגשות טהורים ודעות צרופות; אבל בכל זאת מי יודע?.. צמחי ההרגל לא ישורשו כה מהר מלב האדם — אבל מי זה ימריצני לגלות לה את סודי? האחטא לה בזה? ומה לה לדעותי בדברי האמונה? הלא האהבה קרבה את לבותינו זה לזה ולא האמונה — והאמונה מה כי תפריד בינינו? ומה מנה יהלוך אם החלפתי את דעתי באיזה ענין? החלפתי? האם באמת החלפתין, דעותי בדבר עיקרי האמונה, בדבר הכנה, לא נשתנו עתה באמת מלבד בפרטים קטנים, בנוגע לצורתה החיצונית, ואך תחת אשר חשבתי עד כה את האמונה הזאת לאמונת הקתולים נוכחתי עתה כי אמונת היהודים היא — — ואם גם היא תמימת דעים אתי בדברי האמונה גם היא עבריה ברוח. ואיזה חיץ יבדיל אפוא בינינו? ועמי?.. האם אינני עתה אותו הספרדי שהייתי עד כה? ובמה אפוא אחטא לה אם לא אגלה לה מקור מחצבתי ואמונתי?.."

אז באה מחשבה אחרת בלבו: „הנה כי כן יהודי אני ויהודי אהיה ובכל זאת אשים מסוה איש קתולי על פני? מה מר הוא מסוה־השק־

קמה על שונאיה לכלותם ולהשמידם... בני האדם מגרשים מקרבם את בני השטן והשאול!...

על לבו שב לעלות הרעיון אשר נולד בקרבו זה לא כביר: „לאסוף חברים תמימי דעים ולצאת למלחמת החופש ביד רמה“ — אבל עתה מצא הרעיון הזה מחשבות מתנגדות לו בקרבו: „בהחשבי לקתולי ובן העם הספרדי יכלתי לצאת למלחמה לטובת עם אחר, למלחמת הארץ כולה; ועתה... עתה נוגע אני בדבר... עתה אחשב ללוחם לטובת עצמי, לטובת עמי, ואת מי? את ארץ מולדתי — ולא באורח ישר כי אם בדרך ערומים, תחת מסוה ספרדי־קתולי... הדבר הזה לא יתכן!... עתה אחשב באמת לבוגד במלכי וארץ מולדתי —

למחשבה הזאת נוספה מחשבה שניה: „מי יודע אם לא נוסד כל רעיונו על אדני תהו? הן עתה הוא רואה, כי מורהו הוא יהודי וגם הוא, תלמידו, יהודי, גם אביו היה יהודי, וכל דעותיהם הישרות בדבר אהבת הבריות והחפש, אך ממקור היהדות מוצאן; ואם נמצאו עוד מתי מספר בעלי דעות כאלו אולי גם הם עברים הם בסתר? — אבל בקרב הספרדים הנוצרים, בקרב הקתולים האמתים מי יודע אם ימצא גם קומץ אנשים, שואפים לחופש ואוהבי אדם, הדרושים לחפצו?... ובמי אבוא יאסור את המלחמה הכבדה הזאת?...

— התשמח, בני, על הדבר אשר הודעתיך עתה אם תצטער? — שסע פתאם החולה את מחשבות מיגואל ועיניו בחנו אותו — הגד נא, בני, את האמת ואל תכחד.

— שמח אני, דודי, ועוטה גאון כי בן עמך הנני ולא בן עם טורקבומדה — קרא מיגואל מתרגש — מתגאה אני ביחוסי העתיק והנפלא, בתורת עמי ומוסריו הטוב. עמנו לא הוציא מקרבו אף טורקבומדה אחד... ואולם בוכה אני לגורל עמנו המר מאד...

— אל לך, בני, לבכות! — קרא די פירירה בקול נחומים — הדעת כי אנחנו העלובים והמה העולבים תנחמנו ותרהיבנו. אין לצדיק לבכות על גורלו בהוה אחרי כי הך הוא מפשע. לא על גורלנו

הוא יהשב מעתה בין הרוצחים והגעלבים... גם אחריו יקראו מלא:
„יהודי ארור!".

עיניו הפיצו ברגע הזה מבטים עכורים ונכלמים... „ומדוע תהיה
כזאת? — התלוננה נפשו בקרבו תלונה עצומה ומרה — מה פשע העם
הזה ומה חטאתי? מה עשה לכם, מרצחים? למה תשפכו את דמו כמים
ומבשרו לא תשבעו?"

„מה עשה לכם, מרצחים? — הוסיפה נפשו להשתפך במרי שיח —
האין לו המשפט להחזיק בדעותיו, באמתו?"

„כן! — הוסיף להשיב בגאון — העם הזה הוא מעונה בגלל
האמת. הוא מחרף נפשו למות בשבילה — ואם הנהרג על קדוש
השם לקדוש יחשב, מה אפוא עם היהודים כולו אם לא עם
של רבבות קדושים" — —

איזה צחוק מר חלף על פניו ברגע ההוא —

„והעם הזה הבוחל במשמני ארץ ובוחר בטל שמים, העם הנלחם
כגבור בעד האמת החביבה לו, העם השואף לצדק, לאהבה ואחוה,
שפל ונבזה בעיניכם?... לזכרו תתגודדו כזכור את השקץ וכל דבר
פגול... בוז לכם, נעוי לב!" —

„אחי האמללים! זה מנת כל־הנלחמים בעד האמת!" -

הוא מלא אז רגשי אחוה ורחמים רבים לאחיו הנדכאים. הוא הפיק
לבכות עמהם הרבה בכי...

ומי אשם בזה אם לא כהני ספרד הארורים? העם הספרדי הוא
מסוגל להיות עם נאור וטוב; אבל המה הוליכוהו ארחות עקלקלות...
המה עשו להם את הדת לכלי משחית וחרב מרצחים... המה עטרו את
האלהים בעטרת מרצח — עטרת כבוד בעיני טורקבומדה וקסימנס!

השנאה לעדת האכזרים האלה להטה ברגעים ההם את כל קרביו
באש. מה אותה נפשו לכבות את אש שנאתו להכר הכהנים הטמאים
בדמי לבבם... לו נערך אויטו־דה־פה להעביר באש את כהני האינקויזיציה
ולהחל בשרפת טורקבומדה!.. מה נחמד ונהדר היה המחזה! האנושית

— אנפש מעט, בני! — קרא החולה בקול רפה — עיפת בדברי. ואחר אשוב לספר לך את תולדות חיי יהיי אביך.

איזה ים־רגשות שטף בקרב לב מיגואל ברגעים ההם: רגשי נועם וכאב, רגשי שמחה ועלבון, רגשי גאון ושפלות, אהבה ושנאה — כל אלה רמו בלולים בקרבו: „הוא ומירו אינם אפוא נכריים זה לזה, המה בני עם אחד כשהיו וקרבותם עוד גדלה ע"י קרבת משפחה"... הרגש הזה מלאהו נועם ושמחה; אך ברגע עורר רגש אחר את עצביו. „צר לו להפרד מהעם הספרדי אשר חשבהו לעמו עד עתה, אם אמנם כי יתרון רב לעם היהודים ממנו בכל מעלות הרוח – העם הספרדי קשור בילדותו, בשחרות חייו, בטל העלומים הנסוך עליהם, ולכן חביב הוא לו מאד ולבו יכאב לעזבו ולבוא למחנה אחר אשר כזר נחשב לו עד עתה"... וברגע הזה זכר את קלרה אהובתו. „הוא איננו עוד בן עמה... היא ספרדיה והוא עברי... מה זר הדבר! — מה טוב היה לוא נגלה לו כי שני העמים האלה עם אחד הם!" — —

אולם בעקב הרגש הזה אחזה מחשבה סותרת: „האמנם נפרד הוא עתה מהעם הספרדי? הבשביל כי שונו עתה דעותיו בדבר האמונה חדל מהיות ספרדי נאמן כאשר היה עד כה? וכל היהודים האם אינם באמת ספרדים נאמנים? וכי בשביל שנוסח תפלתם לאלהים נוסח אחר הוא אבדו את זכותם מהחשב בבני הארץ? והאם בשביל שהתקוממו נגדם חוקים מהם ויגזלו את משפטם בזרוע אבד להם באמת? ומשפט האדם לאלהים הוא והאדם מה כי יגזול את המשפט הזה מרעהו? לא! – הרגיע את רוחו – ספרדי הנני כאשר הייתי, אף כי עברי אנכי במוצאי ואמונתי".

ואז התעורר רגש אחר בקרבו ויכאב את נפשו מאד: „הנה כי כן גם היא בן להעם הנעלב והאמלל, עם היהודים? העם הנרדף והנענה אשר קללת בני אדם עריצים רובצת עליו — העם הזה עמו הוא, עצמו ובשרו... את אבותיו ואחיו טבחו, דקרו, שרפו ומן גו גרשו... את אשר הבין בשכלו עד כה הוא מרגיש עתה בלבו... עלבון עמו הגדול הכאיבהו ברגע הזה מאד... העלבון אפוא עלבון עצמו הוא. גם

ואחי בא לעבוד בצבא ויצטין בגבורתו והריצותו וימנה לשר־צבא; ובעתותיו הפנויות למדתיו הכמת העולם והכמת היהדות ויהי גבור חיל והכם כאחד.

— העוד אחיך זה בחיים? — שאל מיגואל פתאם.

— לא! —

— הדבר ההוא היה אחרי מות אבינו — שב די פירירה לספר — ואחי היה אז בן שבע ועשרים שנה, ואז כבר עברו עליו שנתים ימים מעת הודע לו כי עברי הוא. ואמנם היה לעברי נאמן ומוקיר כל סגולות עמו. והנה פעם אחת בצאתו בין הלוחמים מלחמת הארץ את הערבים וגם המלך הופיע בראש המחנה, השתערו עליהם הערבים ויניסום לכל עבר, ואחר הערבים מהר אל המלך ויפל את הסוס אשר רכב עליו המלך ארצה ויעופף את הרבו על ראש המלך וכפשע היה בין המלך והמות. אז שם אחי נפשו בכפו וימהר אל מקום המעשה וימת את הערבי ויצל את המלך ממות...

— מה זאת? — קרא מיגואל מתפלא — הלא גם אבי הציל נפש המלך ממות, ומה היה שם אחיך?

— כריסטובל! — ענה די פירירה.

מיגואל לטש את עיניו למול מורו וישאל: „וגם הוא נקרא בשם די פירירה?"

— והמלך — שב די פירירה לספורו — העלהו למעלת אחד משרי הממלכה ויכנהו בשם: סן סלבאדור (המושיע הקדוש)!

— אבי! — קרא מיגואל בקפצו ממקום מושבו ופניו היו פני להבים — גם אנכי אפוא יהודי! ואתה דודי!

— כן, בני! — קרא די פירירה ברצון וישכב על הכר. הוא עיף בדבריו.

איזה צחוק־רצון פזז על פני החולה ברגע ההוא. מבטיו הביע איזו מנוחת רוממה במנוחת האדם אחרי מלאו איזו משלחת קדושה. —

מיגואל נפל על צוארי החולה וישקהו. „יהודי אני ואתה דודי אחי אבי!" — קרא פעמים אחדות בלב סוער.

בני אב אחד נאנסו להתנכר זה לזה, למען אשר אם יפול האחד ברעה לא יֵחשד השני ולא יגרר גם הוא אחריו...

והנה בעת ההרג הראשון בשיביליה גר שם אבי זקני, מעשירי העיר ונכבדיה, בשם הון יהודה די פיריה, ובני ההמון התנפלו על ביתו ויבזו את כל אשר לו. את אשתו רצחו לעיניו, את כבוד בתו העדינה חללו לנגדו, ואותו ואת בנו יהודו מיכאל סחבו בחוצות עד הביאם אותם לבית התפלה הנועד למעשה התמורה — והמה בחרו בחיים ויהיו לנוצרים בגלוי. אבל אבי זקני לא האריך ימים אחרי כן, כי דבר התמורה היה לו למכשול לב, וינחם נפשו הצדקת מאד ויחלה וימת עוד בשנה ההיא. ואבי נשא לו אז אשה מבנות האנוסים ותלד לו שני בנים, אותי ואת אחי הצעיר. אבי עשה חיל במסחרו ויעל מעלה מעלה ויהי לאחד העשירים הגדולים אשר שמעם הולך בכל הארץ, וכל מרומי עם הארץ בקשו קרבתו ויהיו מבאי ביתו. — אנכי ואחי התנכרנו במעללינו עוד בהיותנו נערים קטנים. אנכי הייתי יושב אוהלים ושונא קרב ולהם ואחי הצעיר — גבור ושואף לקרב; אבל גם מלמודים לא משך ידו וילמוד ויהגה בישום שכל ויצטין גם בלמודיו, ושנינו לא ידענו את מוצאנו, כי עברים אנחנו. אולם לי, בהיותי מיושב בדעת וקר־רוח ובהיותי יושב אהל והוגה כל היום בספרי חכמה, גלה אבי את מקור מחצבתי במלאת לי חמש עשרה שנה; אבל לאחי, בהיותו נבהל ברוחו ודמו רותח ובהיותו איש מעורב עם הבריות ובא במקום זרים, לא גלה אבינו את סודו עד אשר מלאו לו עשרים וחמש שנה — הזמן שבו יהיה העלם לאיש יודע עת לכל חפץ ולהסתיר סוד...

מיגואל התנועע מעט במקום שבתו ומבטיו הביעו איזה חשד...

— וכאשר נודע לי מפי אבי מי אני ומאין מוצאי החלותי להגות בשקידה בתורת עמי וספרי חכמיו ואבקש לקח מפי אחד מחכמי עמי הגדולים ויבינני בינה בכתבי הקדש, בספרי התלמוד והמוסר, השירה והמליצה אשר לעמי ורוחי מלא מהם: דעת אלהים ומוסר־צדק, אהבת־אדם ואהבת־הצדק; ואז אך אז למדתי להכיר את עמי וסגולות הרוח אשר לו, לכבדם ולהוקירם.

הנני רואה כי סודי הביאך במבוכה. הנפל ערכי בעיניך בגלל יהדותי? האין זאת, מיגואל? —

— מורי ואלופי! — קרא מיגואל מתרגש ויחזק ביד די פירירה — האם לא תבנת כבר את רוחי? הלא אתה יוצרי ואבי. הלא ידעת את הכבוד אשר אני מחלק לעם הנפלא הזה. אנכי הנני מקנא עתה בעם היהודים, כי לו אנשים נעלים ומצוינים כמוך ולנו — טורקבימדה וקסימנס. — —

צחוק קל הלך על שפתי די פירירה ויקרא:

— שמע נא, בני, את ספורי תולדותי ואז תחליף הקנאה הזאת מקרבך. הלא שמעת מפי פעמים רבות וגם בספרי קורות הדורות קראת, כי לפני מאה שנה החלו הכמרים לעורר את חמת העם על היהודים, ולהסיתם להתנפל על „עושי ה'", לפרוע בהם פרעות ולשלוח יד ברצח — ובראשם הכומר העריץ פירנגדה מרטינין, אשר הקניא את לב העם הפריע ברשעתו אשר השמיע בראש הומיות; ואז השתובב ההמון ויתנפל על עם חרמו ונהרי דמי ישראל שטפו בחוצות שיביליה, קירדובה, ברצלונה, טולידה ויתר ערי ספרד, אז נשאר מפלט אחד ליהודי ספרד האמללים: „להמיר את דתם בדת השלטת" וכזאת עשו רבים מהיהודים בעת ההיא ותהי להם נפשם לשלל. אמנם אמיצי הרוח שבהם בחרו להֵהרג על קדוש אמונתם מהמירה באמונה אחרת; אולם גם אלה אשר קבלו עליהם את הדת השלטת בגלוי, נשארו יהודים אמתים בסתר, כי האמונה לא תשורש ביד חזקה ובכפיה. ובעוד אשר למראית עין התהלכו כשלומי אמוני הנוצרים, הנה באין רואה שמרו את כל חוקי דתם; ומיראה לבל יודע הדבר להכמרים והוצאו אל הורג ככופרים, נאנסו להתחבא במערות ובמקומות סתרים, לעבוד שם את אלהי אבותם כאמונת לבם — והם הם ה„נוצרים החדשים" עד היום הזה, אשר בגללם נוסדה האינקויזיציה הטמאה, להתחקות על הליכותיהם בסתרי ביתם ולייסר במשפט הדמים את כל הנחשדים בשמירת „דת היהודים" בסתר. המתנצרים האלה אנוסים להסתיר את סודם גם מבניהם, וגם מנשיהם מבנות הארץ אשר נשאו להם אחרים, לבל יפלו בגללם בפח. אחים

— בטרם אפרד ממך, יקירי, לנצח, אגלה לך מי אני, מולדתי ומקור מחצבתי. דע לך, מיגואל, כי לא נוצרי אני כי אם יהודי!! —

מיגואל התנודד מבלי משים כמעט. מבטי עיניו הפיקו שממון רב: „מה שמעו אזניו הפעם? מורו הוא יהודי?" — ברגע הראשון חלף ברק השד במוחו: „החונך אפוא ע"י בן דת אחרת ומי יודע אם לא תורת שוא הורהו? האם לא הרחיקהו אפוא בצדיה מעל הדת הנוצרית ויחנכהו ברוח הדת היהודית? אולי באמת אין לו כל מושג מדתו הקתולית, ולכן מוזרים בעיניו דרכי הכהנים?"... החשד הזה עורר שאלה בקרבו: „מדוע מסרהו אביו למורה אשר כזה? האם לא ידע כי יהודי הוא?"... אבל ברגע ההוא הביט מבלי משים אל פני מורו, אשר ענות קדש ורוממות־רוח שפוכות עליהם, ואל עיניו המפיקות תום וצדק, והחשד חלף מקרבו כלו: „לא! לא! התורה אשר הורהו איננה תורת־עם מיוחד, כי אם תורת האדם, תורה מלאה אהבה וצדק, תורה הנובעת ממקור טהור, ממקור אלהים..."

הוא התעורר משממון רוחו ואיזה רוח עצב נסך עליו ברגע ההוא. הוא הרגיש איזה כאב לב... הדעת כי יהודי הוא מורו ולא קתולי הֵצֵרה לו מאד — „מדוע?"... נסה לשאל את נפשו „האם לא אחת היא לאיש כמוהו, העומד מעל לקנאת דת וריבי־עם, אם יחשב מורו על עם זה או על עם אחר? האם לא אחת היא לו?..." אבל... מאד יצר לו, כי מורו האהוב לו איננו בן־עמו כי אם בן עם־אחר. הוא הרגיש בקרבו איזה רגש־נכר, איזה רגש פרוד בינו ובין מורו. מורו היה עתה לנכרי לו. הוא חש בנפשו כאלו נפרד עתה מורו ממנו והוא נשאר בודד ועזוב...

הרגש הזה הציק לו מאד: הנה כי כן גם מורו בן העם הנפלא אשר כבר יצאו מקרבו עוד חכמים רבים וגדולים מאד... מדוע לא מצא בקרב עמו אנשים כאלה?...

ערך עם היהודים רומם עתה בעיניו מאד...

— מדוע תחריש, מיגואל? — העירו מורו מהמון מחשבותיו —

פתאם נשמע לאזניו איזה קול צעדים... הוא הטה את אזנו להקשיב... הנה הקול הולך וקרב... הנה קול הופק על הדלת... לב החולה החל להלום בקרבו... אולי מ י ג ו א ל הוא? —

הוא רמז בעיניו ובידו הדקה להזקנה ותקרב אל הדלת ותפתח אותה ומ י ג ו א ל בא הביתה.

— מיגואל? — קרא החולה מתרגש ונהרה הופיעה על פניו.

מיגואל נגש אל המטה בפיק ברכים וחרדת נפש.

— מה לך, מורי? ! קרא מיגואל בקול רועד בנפלו על צוארי מורו וישקהו — מה מחלתך?

— שב נא, בני! — ענה החולה בחבקו אותו בזרועותיו הרפות והרועדות — שב, מה שלומך אתה? טוב עשית, בני, כי באת בעוד מועד, הפצתי לראותך בטרם אלך ואינני.

— מורי! למה תדבר כדברים האלה? — קרא מיגואל בתלונה — עוד תרד מעל המטה ושבת לאיתנך.

— לא, בני! חש אני כי כחותי הולכים ורפים וימי ספורים, ואולם למה זה נבהלת? ואנכי אלכה לקראת המות במנוחת לב. כבר זקנתי ושבתי — וכמה שנות האדם עלי אדמות? הלנצח יחיה?

מיגואל החשה.

החולה רמז להזקנה כי תעזוב את החדר ובאה אל החדר השני.

מיגואל סר רגע מעל המטה ויפשט את בגדי הדרך מעליו ואחר שב וישב על יד המטה.

— הרעב אתה, בני? אצוה להביא לך אוכל —

— לא, מורי! לפני בואי העירה אכלתי —

— שמע נא, בני! — קרא החולה בשבתו על המטה נשען על הכר שמראשותיו ויחזק ביד מיגואל באהבה — הנני לגלות לך עתה סוד קדוש אחד הצפון בלבי. אמנם חשבתי להכות עוד זמן קצר, כי כן נשבעתי לבעל הסוד. כאשר אספר לך במרוצת דברי; אבל אחרית השבה ה'. הנני מוכרח עתה להחלל את שבועתי לבל ירד סודי אתי לקבר.

מיגואל הביט אל מורו בעינים מפיקות תמהון,

והוא אהב את ספרד ארצו: הראשונה תשביעהו נעימות והשניה — ממרורים! היוכל לשמוח שמחה שלמה?...

איזו עננת עצבת שכנה על מצחו ברגעים האלה.

מעבר מזה יגיעו לאזניו קולות זמרה נעימים ומעבר מזה – יללות בולהות לב... מעבר מזה הוא רואה שמי־טוהר ומעבר מזה – ענני אפל. מעבר מזה גן־עדן ומעבר מזה — גיהנום...

וברגע הזה עברה לפניו תמונת מורו החכם ופניו נהרו: עוד מעט והתענג בחברתו. הוא ימציא נחומים לנפשו --

אבל פתאם התנודד: אולי חולה הוא עתה?... אולי? —

ז.

בקצה אחד הרחובות השקטים אשר בקורדובה עומד בית קטן בודד אשר צאלים יסכהו ומאחריו גן קטן ונחמד.

בבית הזה משכן דון אלונזו די פירידה.

באחד החדרים אשר לבית הזה הוא שוכב עתה על ערש דוי, פניו הורים כפני מת ועצמות לחייו שופו מאד. לפניו שלחן קטן ועליו כוסות ובקבוקים שונים גם ספרים אחדים. לא רחוק ממנו על אחד הכסאות יושבת אשה זקנה ומבטת אליו לרגעים ברחמים רבים.

פני החולה מפיקים איזה קוצר־רוח וחרדה. לרגעים נטויות עיניו אל הדלת ולרגעים הוא מתאמץ לשבת ולהביט מבעד החלון החוצה.

רוחו סוער בקרבו מאד: „מדוע יתמהמה ככה? אולי לא יבוא כלל?... לא! לא יאומן! הוא י ב ו א — אבל מתי?... ואולי יאחר המועד?... יודע אני כי ימי ספורים... עוד מעט — והאם ירד סודי אתי לקבר?... לו יכלתי כי עתה העליתי את סודי על הניר... אבל ידי רועדות... לא תעצורנה כח להחזיק בעט — מדוע לא עשיתי כזאת בעודני בריא? מדוע?" —

„אם יעבור היום הזה והוא לא יבוא — באה מחשבה בלבו — אשלח לקרוא לי את דון בנדיקטה ד י א ב ו ה ב והוא יכתב מפי על הגליון את צ ו א ת י למיגואל ואנכי אחתום עליה את שמי.

לראות את בן טלבדור אהובי לפני בתפארת גבור חיל ילוחם מלחמת ארצנו. והנני לזכור לך את חסדי אביך הנאמנים והיטב איטיב עמך כאשר הטיבותי עם אביך. ועתה אני מנה אותך לשר־גדוד והיית לאחד מבאי חצרי".

הוא כרע אז על ברכיו לפני המלך ויודה לו בענות חן על חסדו הגדול, ויביע את שמחתו ותקותו להראות לבית המלך את אהבתו ואמונתו בהקף נפש.

ומני אז החלה תקופה חדשה בחייו. מני אז יצא מסתר המדרגה ויהי מרואי פני המלך ושמעו הלך בכל הארץ כיום הזה.

חייו החלו לקבל צורה חדשה: חיי אצילים ורבי הארץ, חיי עליזים, משתה ומחול, חברת אבירים — ובכל אלה נשאר נאמן לתורת מורו.

במרוצת שבע השנים האלה נסע קורדובה וירא את פני מורו זה ארבע פעמים.

וכבודו והדר גדולתו שמחו את מורו ויחיבו את לבו בכל פעם. הפעם האחרונה אשר ראה את פניו היתה לפני שנתים בצאתו את גדודו למלחמה על גרנדה.

ובזכרו את מקרי חייו בשנים האחרונות יזכור את הנקודה המאירה אשר בהם, את דונה קלרה ואהבתם זה לזו. הוא ראה אותה בפעם הראשונה לפני שלש שנים בהיותה קרואה אל המשתה בארמון המלך ותקח את לבו ביפיה ותומתה, ולאט, לאט נקשרה נפשו בנפשה בחבלי אהבה עזה והיא גם היא אהבתהו; אך לא גלתה לו את לבה ולא נתנה ידה לו עד הימים האחרונים.

ומה מאשר הוא עתה באהבה הזאת! —

ודמיונו החל לציר לפניו את העתיד בצבעים יפים ונחמדים. מה רב אשרו ונועם חייו בהיות דונה קלרה לחברתו ואשת בריתו — מה תכלה נפשו לעתיד הנעים הזה! —

אך... מדוע זה תתגנבנה בקרב לבו מחשבות נוגות לרגעים? מדוע?... האין אהבת ארצו אשמה בזה?... הוא אוהב את קלרה

ואהבה והחפש תדגול. זכור, בני, ואל תשכח תורת מורך זאת כל הימים. אם כה תעשה הצית ארחק בעיני אלהים, בעיני אני וגם בעיני אבותיך השוכנים בצל שדי". — והוא נפל אז על צוארי מורו וישקהו ועיניו ילנו דמעות־אהבה ורוממות קודש.

ותורת מורו אמנם נחרתה עמוק, עמוק בלבו, וכל ההוות הרעות המנשבות בארצו לא תוכלנה להזיז את דעותיו ומושגיו אף כמלוא השערה. ולא עוד כי ככל אשר יוסיף להיות בחברת ההשוכים המקנאים לדת ועובדי האלהים בשנאה ושפיכת דמים כן יוסיפו דעותיו ומושגיו להתהדד ולהתחזק בקרבו. הוא יוסיף אז להכיר את רוממות תורת מורו ושפלות תורת הקנאים.

בעת הראשונה לבואו בצבא היה בא פעמים רבות את חבריו בריב בגלל קנאתם לאמונה — אבל בראותו כי כל דבריו לא יועילו, ומבלי לתקן מאומה אולי ירע לנפשו, שם מחסום לפיו מן הוא והלאה ויבט און ויחריש.

הוא בא לעבוד בצבא בעיר טולידה ויפק רצון משרי הצבא וימנוהו לשר המישים, ואחרי עבור זמן קצר לשר־מאה — ואז הסתפח אל הצבא היוצא למלחמה את הערבים וירא את גבורת ידו במצור מלגה. שמעו הגיע לאזן המלך ויקרא לבוא לפניו. ולנגדו יעבור כל המחזה הנהדר ההוא בעמדו לפני המלך והוא שואל אותו לשם אביו. ובשמעו כי נקרא בשם כריסטובל סן סלבדור נהרו פניו ויקרא בצהלה:

„כריסטובל סן סלבדור אהובי! ואנכי לא ידעתי — פנה בדבריו אל השר היושב ראשונה במלכות העומד לפניו — כי השאיר אחריו אהובנו זה בן במותו". ואחר פנה אליו בפנים מאירות ויושט לו ידו אשר מהר וישקנה ברוממות כבוד, ויקרא אליו בידידות: „דון מיגואל סיניור סן סלבדור! אביך השוכן בצל שדי היה איש חסד. הוא הציל נפשי ממות בהצותי את הערבים במלחמה. ואת החסד הזה זכרתי לו כל הימים ואריםהו אל על לבחיר שלישי ושרי ממלכתי — אבל פתאם לקחהו האלהים, ונתאבל עליו מאד; ומה ישמח לבי עתה

איזו עצבת מרה להצה ברגע הזה את לבו: „מה מאושר הלוי היה עתה אביו בחיים! ומה מאושר היה הוא בראותו את כבוד בנו ואשרו".

כעבור זמן קצר, הוא זוכר, נסע עירה שיביליה לעשות סדרים בנחלת אבותיו — ומה השתומם במצאו את בית אבותיו ריק ושמם, מבלי היות בו כל שארית מהעושר הרב, בכסף ושטרות המדינה, בזהב וכלים יקרים, אשר מלא את בית אביו בעודנו בחיים. הוא דרש וחקר בבית פקודות העיר ואין איש יודע להגיד לו מאומה מלבד את זאת, כי נסע אביו טולידה ולא שב עוד משם; והקול יצא בעיר, כי אחזהו השבין בדרך ימת. ובטרם נסע אביו משיביליה, מכר את ביתו וכל קניניו לאחד הכהנים משופטי האינקויזיציה.

ויהי הדבר לפלא בעיניו עד היום הזה.

והוא זוכר עתה את היום שבו עזב את בית מורו. הוא היה אז עלם בן שבע-עשרה שנה. מורו אמר לו אז, כי כבר השלים אצלו חוק למודיו, ומעתה יוכל לצאת לרשות עצמו ולבחור לו דרך רצויה בחיים. אז הביע למורו את חפצו להקדיש עצמו לעבודת הצבא, לעבוד את מלכו וארצו וללחום את מלחמותיהם; ומורו הסכים לחפצו ואז נפרד מעל מורו לבוא לעבוד בצבא. והוא זוכר עוד את הדברים אשר הטיף מורו באזניו לפני לכתו מאתו: „בני! תשע שנים גדלתיך בביתי, למדתיך, הדרכתיך בדרך טובים. ברוך ה' כי לא זרעתי את זרעי על צחיח סלע ופעולתי עשתה פרי טוב ישוה לה. לבך מבין עתה בחכמה ורוחך מלא דעת והשכל. גם לב טהור ברא לך אלהים ונפש עדינה; ובהרחיקי מקרבך את המושגים הכוזבים וקנאת הדת הממלאים כל רחבי ארצנו, הנך כיום אוהב כל אדם וסבלן בדעות. ועתה בעזבך את אהלי הבודד ובאת לשוק החיים, בקרב חברת בני האדם, מכל משמר נצור, בני, את לבך לבל יועם ולבל ישבת מטהרו. הנך בא בחברת אנשי החיל, לוחמי מלחמת ארצנו. התאחד עמהם. היה להם לאח נאמן, הלחם כמוהם בחרף נפש לטובת ארצנו ומלכיה; אבל אל יהי חלקך בין לוחמי מלחמת דתנו. ילך לו כל איש וכל עם בשם אלהיו ואתה בשם

— איהו! — צעק אז כמשתולל — הנה הם נמנו בכופרים? וכל אלה הוו נוצרים אדוקים וראשי העיר ונכבדיה.

— הם נמנו בקושרים! — ענהו מורו — המה קשרו קשר בסתר על האינקוויזיציה ותהי אחריתם להכרית.

— הלא גם אבי היה ממתנגדי האינקוויזיציה! — קרא אז בחרדה ויספר למורו את השיחות המקוטעות שהיו בין אביו ובין דון שושן שהגיעו לאזניו בערב ההוא.

— אבל לא קשר עליה קשר! — ענה מורו — ומלבד זאת לא עיזו גם האינקוויזיטורים לנגוע באביך שהוא אהוב המלך והמלכה.

והוא זכר כי רתח אז דמו בקרבו וקצפו לא נתן דמי לו ויקלל את האינקוויזיציה ויהגה קללות נמרצות — אבל מורו העיר את אזנו, כי לא נאוה לאיש ישר לקלל גם את הרשעים.

מעת ההיא והלאה החל לחוש איזה רגש־מוסר בלבו, מדי ראותו פני יהודי, וכמעט לא יכל לשאת אליו עין מבשת... הרגש הזה יציק לו גם עתה, פעם בפעם... הוא יבוש במעשי אחיו הרוצחים מדי ראותו את הנרצחים... הוא יחוש לעתים בלבו איזה כאב אכזרי אשר לא יתואר באומר ודברים.

הוא הסכין לקבל מכתבים מאביו אחת לשני ירחים או לשלשה— והנה עבר חצי שנה מעת הפרד אביו ממנו ולא קבל כל מכתב מאתו. הדבר הזה החל לגזול את מנוחתו ויפצר במורו לתתו לנסוע שיביליה — אבל הוא דחהו בכל פעם באמתלאות שונות. ויהי כאשר הציק למורו בהפצירותיו יום יום, גלה לו באחד הימים את הסוד הנורא והמר, אשר הסתיר ממנו זה ירחים אחדים, כי—אביו איננו עוד בחיים! כי בהיותו בדרך העולה טולידה אחזהו השבץ וימת לפתע —

השמועה ההיא היתה לו כרעם מחריד — — את הרושם אשר עשתה השמועה הנוראה ההיא בלבו לא ישכח כל ימי חייו. הוא בכה הרבה בכי, ילל ויקונן ימים רבים.

ומן היום ההוא נקשרה נפשו בנפש מורו ביתר שאת. הוא ידע אז כי מבלעדו אין לו בתבל כל נפש אוהבת.

— הקנאים כבר שלחו צירים לקדם את פני האינקויזיטורים בבואם העירה בתופים ובמחולות —

— עלינו לאסוף את כל נכבדי העיר, ההוגים על דגלנו, לאספה, ונמכנו עצה בדבר האסון הגדול הזה —

הוא לא ידע אז מה הוא משפט האינקויזיציה; ובכל זאת מלא רוחו אז המון פחדים מבלי דעת. ביום המחרת שאל את אביו מה הוא משפט האינקויזיציה העומד להוסד בעיר ויבאר לו — ואז התגדד למשמע אזניו ואימה חשכה נפלה עליו.

הוא נד אז לגורל האמללים העתידים אשר יפלו ברשתה —

ובאחד הימים ההם בא אביו הביתה ויאמר אליו: „הנני להובילך, בני, שנית קורדובה, לבית מורך די פירירה, כי אין פה למענך מורים הגונים, ואנכי אשים פעמי עתה לטולידה".

לשמע ההלטת אביו רקד וצהל מרוב שמחה. כבר היו לו געגועים רבים על מורו האהוב ומאד אותה נפשו לשוב להיות בחברתו.

וביום השלישי אחרי הדברים ההם נסע אתו אביו לקורדובה.

מורו שמח לקראת בואו מאד.

ואביו נפרד מאתם לשוב עירה שיביליה.

והוא שב להתענג על לקח די פירירה וישב ללמודיו הראשונים.

פעם אחת בשובו מן החוץ הביתה מצא את מורו סופק את כפיו ובוכה. הוא נבהל מאד וישאלהו: „מה קרה?" — מורו היה נבוך מעט אחר ספר לו, כי נוסד משפט הדמים, משפט האינקויזיציה, בשיביליה וכי הקרבנות הראשונים אשר הועלו על מזבחו היו טובי העיר ויודעי נעוריו...

הוא שסע את דבריו וישאל בחרדה: „ואבי?"

— מה לאביך ולהאינקויזיציה? והוא נסע לטולידה עוד בטרם יבאו האינקויזיטורים העירה —

הוא שאל את מורו: „ומי ומי נגזרו בידי שופטי הדמים, האינקויזיטורים?"

— דון ששון, אבולפיה דל פירמונדה, מגואל ווילו, ברתלמוס טורלבה, יואן פרננדיץ אבלסיה!

— ברחו לכם מזה, מרצחים! — קרא אליהם בקצף גדול ויעופף את חרבו על פניהם — מה עשו לכם אלה האנשים התמימים ההולכים להומם?

— שר צבא! שר צבא! — נהמו הפוחזים בדממה ויפוצו לכל עבר.

והנערה נשאה אליו את עיניה הרטובות מדמעה ותקרא: „ברוך אתה לה׳, שר החיל! כי הצלתנו מכף העריצים האלה — ומבטיה היו נפלאים ברגע ההוא מאד. איזו שמחת־ישרים, איזה גאון־צדק הביעו המבטים ההם.

אכן לא פסו ישרים מקרב הנוצרים הקתולים! — קרא הזקן בלהש.

הוא הפיץ להשיב להם על תודתם ולבוא אתם בדברים! אבל כרגע הניעה לו העלמה בראשה והזקן השתחוה לעומתו, וילכו להם לדרכם הלאה.

רגעים אחדים נשאר על עמדו כנציב שיש. פני העלמה ועיניה ההודרות ומבטיה הנפלאים, עז רוחה וגאון תומתה הפליאו את לבו מאד הוא הפיץ לשאול אותה לשמה ולמקום משכנה; אבל בין כה וכה סרו לאחת החצרים ויעלמו מן העין...

וביום השני יצא את גרנדה לבוא טולידה —

וזכר העלמה הנפלאה ההיא התעורר בקרבו זה פעמים אחדות...

הוא התעורר מזכרונו זה: „מדוע זה עלה הזכרון הזה על לבו עתה? — היען כי גם היא נקראה בשם „עמיליה"?

הוא לא מצא תשובה נכונה. —

זכרונות ימי עלומיו שבו להתעורר בקרבו:

באחד הערבים בא אביו הביתה ואתו עוד איש אחד ויבאו להדר מיוחד ויסגרו את הדלת בעדם. הוא שכב אז במטתו בחדר הנשען להדר ההוא והנה הגיעו לאזניו שיחות מקוטעות:

— הנה כי כן יוסד בעירנו משפט האינקויזיציה ראשונה! —

— אבל חלילה לנו מתת להכהנים הטמאים לבצע את חפצם הארור בעירנו —

מדוע ירא לספר את האמת? חידה נפלאה!

הוא זוכר גם כי נסע אביו לעיר שיגוביה ויתמהמה שם ימים אחדים ואחר שב הביתה ופניו המרמרו מאד. — מדוע נסע שמה ומה עשה שם? לא ידע עד היום הזה.

פתאם עלה זכרון חדש על לב מיגאל וינתק רגע את חוט זכרונות ילדותו: איזה מחזה חלף על פניו והדבר היה זה לא כבר, אחרי בואם כמנצחים בשערי גרנדה. הוא רכב אז על סוסו באחד הרחובות הקיצונים בגרנדה ואחריו עבדו נושא כליו. וירא והנה בצד הרחוב הולך איש זקן, דל פנים ושחוח, ועל ידו עלמה צעירה כבת שמונה עשרה או תשע עשרה שנה, עהרהרת ומלאה חן, עיניה שחורות והודרות מאד ורבות ברקי אש ושערותיה השחורות והארוכות מתפתלות ונופלות על שכמה כנחשים — והנה פתאם נשמע קול קורא מאחריהם: „יהודים ארורים!". הוא הסב את פניו לאחור וירא והנה עדת פוחזים וריקים, וביניהם גם אנשי צבא אחדים, רודפים אחרי ההולכים, מסקלים אותם באבנים ומעפרים בעפר לעומתם, ואחד מהם מהר לקרב אל הזקן ויאמר להכותו על שכמו — ואז הסבה העלמה את פניה אל הפוחז ותקרא בחמה שפוכה: „סור מזה, פוחז! ואם אין ארוצץ את גלגלתך!" — ידי הפוחז כמו רפו ויסוג צעדים אחדים לאחור; והוא השתומם בקרבו לעז רוח העלמה העבריה. אבל כרגע התלקטו יתר הפוחזים ויאמרו לנגע בזקן, אך היא עמדה בפרץ ותסך בעדו בזרועותיה הפרושות.

— יהודים ארורים! — הרעימו עליהם אחדים מהפוחזים.

— אתם, הקתולים, הארורים!—הרעימה העלמה עליהם בקולה— אתם הרוצחים ואנחנו הנרצחים.

— עמיליה! עמיליה! — התחנן הזקן לפני העלמה — הרפי מאף.

— תני לנו את הזקן — קראו אחדים ונעשה בו כלה — קרא האספסוף בשלפם הרבם מתערה.

— דקרו אותי; — קראה העלמה בהתיצבה הכן לעמת להט החרבות — ולא את אבי הזקן.

אז מהר לדפוק בסוסו ויקרב אל האספסוף וישלף חרבו מתערה.

היה ושלמה ולא אונה לה כל רע: היא לוקחה ממך למען תחנך ברוח אחר, למען תהיה לקתולית נאמנה. בלי שפק תדע לשים יד לפה ולהריש, ואם אין — מרה תהיה אחריתך" — הדברים ההם היו לו כחידה סתומה וגם עתה לא ידע פשרם: „מי הוא זה אשר גולה מזועות אביה למען חנך אותה ברוח אחר? איזהו הרוח האחר? ההיתה בזה יד אחד הכהנים הקנאים, אשר פחד פן יחנכה אביה בדרכו ודעותיו החפשיות ובאהבה לכל בני אדם מבלי הבדל דת ולאום? אבל מה לו ולה? מי הוא זה אשר חרד לטובת עמיליה יותר מאביה? ובמה אים על אביו כי ישים יד לפה ויחריש? איזה סוד נעלם צפון בזה?

הוא מהר למסור את פסת הניר ההיא לאביו והנה רגע נהרו פניו אבל כעבור רגע השבו עיניו ויצנח על הספה ויהי כהלום יעם. אחר התנשא ממקומו ויהל לרוץ בחדר הנה והנה ופניו אדמו מכעס ועברה נוראה, ולרגעים רקע ברגל ויך באגרופו על השלחן: „למען תחונך ברוח אחרו הוי, קנאי ובוגד! למען תחונך ברוח אחר! למען תהיה להיה טורפת; הוי, גוזל נפשו אבדה, בתי, אבדה לנצח...." ופתאום הסב עיניו וירא אותו בחדר וכרגע חדל מדבר אל נפשו וימהר ויקרע את פסת הניר לגזרים קטנים וישליכם אל המוקד.

„הנה כי כן מכיר אבי ידי מי כתבו את האגרת וידי מי גזלו את בתו ממנו; ובכל זאת ישים יד לפה ויחריש. והוא הן קרוב למלך ובגדולי השרים ימנה — הלא דבר הוא! אות הוא כי אימת הנבל ההוא תבעתהו!.. אבל איזה סוד צפון בזה?" כה חשב לבו אז וההידה ההיא לא נפתרה לו עד היום הזה. הוא שאל את אביו פשר הדברים ההם ולא הגיד לו, וגם את מורו שאל אחרי כן, כי יבאר לו פשר המקרה המסובך ההוא, וגם הוא לא ידע.

ואביו אמנם שם אז יד לפה ויחרש — ולא עוד כי התאמץ להסתיר הדבר ויצו עליו ועל משרתי ביתו לבל יפרסמו את דבר גנבת הילדה בחוץ, ולכל מכריו, אשר שאלוהו על דבר עמיליה, אמר, כי אבי אמה המתה, חותנו די מינדוזה, היושב בעיר שיגוביה לקח אותה לביתו להנחם בה אחרי בתו.

אביו הראשון ודי פּירירה — אביו השני, כי אך הוא עושה אותו לאיש ויבדילו מההיה הטורפת ההולכת על שתים בספרד...

כה עברו עליו חמש שנים לשבתו בבית מורו ואחר מתה על אביו גם רעיתו השניה ויבוא אז קורדובה לקחתו מבית מורו ולהביאהו לביתו שיביליה, להיות לו למנחם משיב נפש באבלו וצערו.

אמנם צר היה לו לקחתו מבית מורו החכם, אבל לא יכל הבלג על רגשותיו ועל הפין לבו.

והוא זכר כי בלבו התעוררה אז מחשבת חשד, כי בגלל רעיתו הרחיקו אביו מביתו לפני חמש שנים, לבל ידע עול אם הורגת; ואך במותה יכל אביו להשיב את שבות בנו ולהחזיקו בביתו, וגם עתה ישער כזאת. —

ובבואו לבית אביו בשיביליה מצא את אחותו עמיליה והיא ילדה יפה ונעימה. הוא שמח בה ויאהבה מאד וגם הילדה שמחה לקראתו מאד ואהבת נפש אהבתו.

מדי עלות זכר אחותו הקטנה על לבו יתעורר... אך עת קצרה השתעשע בחברתה. אך עת קצרה — ואחר... איזה צעיף מסתרים פרוש על זכרה... ולפתע פתאום היה הדבר... בעצם יום אחד נעלמה ואיננה —

אביו לא היה אז בבית והוא השתעשע אתה בגן אשר מאחורי ביתם. אחרי כן בא הביתה ללמוד את שעורו וישאר אותה על יד האומנת יואנה, ויהי בשובו אחרי כן הגנה והנה גם יואנה גם עמיליה אינן בגן. בראשונה חשב כי הלכו הרחובה ועוד מעט ותשובנה. אבל לשוא חכה להן שעה אחת ושתים ושליש; הן לא שבו. משרתי הבית החלו לסובב ולחפש ברחובות ובשוקים — אבל עקבותיהן לא נודעו. לבו הגיד לו כי קרה להן איזה אסון ולא ידע מה. בקוצר רוח חכה לשוב אביו הביתה — ובשובו ספר לו בדמעות את המאורע ופני אביו חורו מאד ויספק כפיו ויקרא כנואש: „גנב גנבה הילדה!". עוד הפעם הבהילו את העבדים לחפש את האובדת בגן וברחובות העיר — אבל לשוא. ויהי בלכתו בין שדרות הגן מצא שם איזו פסת ניר קטנה. הוא מהר להרימה מעל הארץ ויקרא בה כדברים האלה: „דון כריסטובל סן סלבדור! אל תדאג לבתך, היא

אז ספר להם את הרגשות השונים אשר התעוררו בלבו למראה „מלחמת האבירים".

— אכן זאת היא מנת כל גבור והכם! — קרא אז מורו בפנותו אל די אבוהב — הגבורה והחכמה הן צירות אשה לרעותה כל הימים, ואם תתאהדנה באיש אחד תולדנה, פעם בפעם, סתירות עצומות ביניהן — ובו כבר נראה את ראשית מלחמת הגבור והחכם. בתור גבור הוא צוהל למראה נצחון הגבור על האביר, ובתור חכם הוא מתעצב למראה ההי ההלש המומת בידי גבור ממנו. הסתירה הזאת לא תחדל מקרבו כל הימים.

„והאם לא צדק מורי בנבואתו אשר נבא עלי? — התעוררה מחשבה בלבו לזכר השיחה ההיא — האם לא הציקה לי הסתירה הזאת גם במלחמתי האחרונה? האם לא נשמע בקול ענות הגבורה, שהשמעתי בהתגברי על האויב, גם קול ענות חלושה למראה המנוצחים האמללים?.."

גם עתה יתלוצצו בו הבריו לעתים בקראם לו „פילוסוף"! —

ואולם באחרית הימים — עלה על לבו ברגע הזה סוף דברי מורו בשיחה ההיא — כאשר תגיע האנושית למדרגה גבוהה בהשתלמותה תגבר החכמה על הגבורה, ואז יקוימו דברי חוזי היהודים, הענקים ואנשי הרוח הגדולים, כי לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה וגר זאב עם כבש; וגם האדם והחי בשלום יתהלכו. —

ועוני מורו הביעו ברגעים ההם רוממות קודש ועיניו הפיצו זיקי אש, זיקי אלהים...

„מה רב ההבדל בין חוזי היהודים לפנים ובין כהני האינקויזיציה בימינו אלה! — חלף רעיון במוחו לזכר דברי מורו ההם — מה נופלים אנחנו מהעם הקטן והדל הזה. וכמה יש לנו ללמוד ממנו!" —

הוא שב לזכרונותיו:

אביו בא פעמים אחדות קורדובה לראות את פניו, ומה שמח בכל פעם לראות את החיל אשר יעשה בלמודיו, וביחוד בראותו את הדעות הצרופות והמדות הטובות אשר יטע די פירירה בקרבו. הוא הביע בכל פעם את תודתו הרבה לדי פירירה ויאמר כי יחשבו לשותף בבנו, כי הוא

כאשר גדל החל מורו ללמדו לשון וספר ודעת אלהים והעולם. בראשונה למדהו דעת השפה הקשטילית וספרותה, ואחר כן גם את השפה הערבית וספרותה העשירה, ובכל מקצוע בספרות הראהו את השפעת היהודים הרבה במקצוע ההוא ומעשי ידי חכמיהם וסופריהם אדירי הכשרון. והוא זוכר, כי מאז החל לכבד את עם היהודים ולחבבו ביתר שאת.

חבה יתירה הראה מורו בכל פעם למעשי ידי המשוררים היהודים והיוצאים מחלציהם, וגם הוא הסכין לחבב אותם יותר מכל המשוררים האחרים. גם עתה אין קין לענג נפשו למקרא שירי החיט היהודי אנטון די מונטורו ושירי היהודי המומר פערנדיס אירינה.

כאשר גדל הוסיף מורו לפתוח לפניו שערי החכמה והספרות, ותורת מורו הכתה שרשים עמוקים וכבירים בלבבו, ותרגילהו להשוב מחשבות רבות בדבר האלהים והאדם, ולהגות בחכמה. —

אבל החכמה בלבד לא מלאה עוד משאלות לבו; גם רוח גבורה פעמהו, והרוח הזה דרש גם הוא את תפקידו. המוח מצא די ספקו בתורת די פירירה: אבל הידים גם הן דרשו עבודה, ודי פירירה בהיותו אך חכם ויושב אוהלים ולא גבור ואיש לחם, לא יכל להמציא להן את העבודה הדרושה. את העבודה הזאת מצא מהוין לאהל מורו. מדי הפנותו מלמודיו היה רץ החוצה להאבק את חבריו, להתחרות במרוצה ומשחקי מלחמה, וכל חבריו יראו מתנופת ידו הקשה: גם הלך לראות פעם בפעם בהלחם הגבורים עם השורים האבירים, וגבורת הגבורים הלוחמים מלאה גם אותו רוח גבורה וצהלה; אולם גם רגשי חמלה התעוררו בקרבו למראה האבירים הנרצחים, ואיזה קול זר ומשונה התפרץ מפיו בכל פעם בהכריע הגבור את האביר תחתיו וימיתהו. בקול ההוא נשמעו קול ענות גבורה וקול ענות חלושה כאחד; והוא זוכר כי בשובו פעם אחת מראות במשחק מלחמת האבירים מצא את מורו יושב בחברת אחד ממכריו ובאי ביתו, בנדיקטו די אבוהב, ומשתעים יחדו, ובבואו הגיעו עוד לאזניו דברי מורו האחרונים: „באב כן בנו, הוא יהיה חכם וגבור כמוהו". ובראותם אותו פסקו שיחתם ודי אבוהב פנה אליו בצחוק:

„מה שלומך, פילוסוף קטן?"

ברגע הזה הלך על פניו צחוק קל: „הרעיון הגדול אשר נולד עתה בקרבי הגה לבי עוד בימים ההם עוד בראשית ימי ילדותי, אות הוא כי איננו רעיון ריק".

הרכב דפק בסוסים ויחישו מרוצתם.

וברונות הילדות שבו לעלות על לבו.

פעם אחת, בהתחמין לבו לשמע הרדיפות אשר ירדפו הכהנים את עם היהודים שאל את מורו: „ומדוע לא יתאחדו היהודים בכל מקום שהם ולא יהלצו למלחמת מגן נגד הקמים עליהם?"

— מעת אשר גורשו היהודים מארצם, בן יקירי — ענהו מורו — וההלו מתחשב בגוים, הדלו מהלחם בחרב וחנית וכלי מלחמתם המה: האמת והצדק. בקרב הימים אמנם יגברו האמת והצדק על כל; אבל עתה עוד הברזל קשה מהם ולא יוכלו עמוד בפניו — ואולם, בני, עוד עתידות גדולות נצפנו לעם הזה. הוא היה יהיה באחרית הימים לעם גדול ופרש יפרוש ממשלתו הרוחנית על כל העולם.

„עם נפלא! איזה קסם נעלה שפוך עליו, איזה כח נפלא טמיר בו!" — כה חשב אז בעודנו ילד על אדות עם היהודים ולבו מלא המון הזיונות נשגבים ודמיונות מרוממים בדבר עתידות העם הזה; ומה ישבר לבו עתה, בהיותו לאיש, לראות בהשפך דמי העם הנפלא הזה בראש כל חוצות ועל ידי אחיו בני עמו...

כאשר גדל מעט התפלא פעמים רבות בסתר לבו: „איך למד מורהו להכיר ככה את עם היהודים? איך רכש לו ידיעה עצומה כזאת בספרותו!" אולם כאשר גדל הדל מהתפלא על זאת. הוא הכיר לדעת מה רבה חכמת לב מורו ובינתו העמוקה. מחכם כמוהו לא יפלא כל דבר חכמה וידיעה.

ותורת מורו פעלה פעולה עצומה בלבו הרך, וכל בתי נפשו מלאו אהבה וכבוד לכל בני האדם; והוא זוכר כי היה בא פעמים רבות לידי ריב את חבריו הילדים, בשמעו אותם מזכירים את שם היהודים והערבים להרפה ולקללה, ויתאמץ להוכיח להם משוגתם ולהכניס בקרבם את הדעות אשר נטע מורו בקרבו — ובראותו כי אין שומע לו מהם, התרחק מהם ולא ארח אתם לחברה.

מורו את אזנו למוסר ויתאמץ לעורר בלבו הרך אהבה לכל בני האדם וגם לכל החי אשר על פני האדמה — להטבע וכל יצוריה.

לפעמים ספר לו מורו פרקים, פרקים מתולדות עם היהודים האמלל ולשמעם התרגש לבו ועיניו מלאו דמעות תמימות...

— ומדוע יראה ה׳ בצרת העם האובד הזה ויחריש? — היה מתאונן פעם בפעם באזני מורו במרירות רבה.

— יען כי הצדיק אובד בצדקו בעולם הזה! — היה משיב לו תמיד באנחה.

— והאם אין אנחנו הרשעים, מורי, כי נשנא את העם הזה ונרדפהו? — היה שב להתלונן לפני מורו.

— לא, בני! — היה משיב לו בנחת — לא רשעים אנחנו, כי אם תועים. מתי מספר אנשים רעים וחטאים הדיחו רוב בני עמנו מדרך הישר והטוב ויוליכום ארחות עקלקלות; ואולם נקוה, בני, לה׳ כי ישהר את לבבם, ואז יתיצבו שנית על דרך טוב, והדלו מרדוף אנשים נקיים על לא עול בכפם.

— כאשר אגדל, מורי! — קרא פעם אחת אל מורו בלב מלא רגש קדש ופניו היו פני להבים — לא אתן להמחטיאים והמדיחים לדחות את בני עמנו מדרך הטוב. לא אתנם לכלות חמתם בעם אובד בצדקו.

— לא תתנם, בני? — קרא אז מורו וצחוק נעים רחף על שפתיו — ואם לא ישמעו בקולך?

— אם לא ישמעו בקולי בדברי אליהם רכות — קרא בחום — אצא לנגדם במלחמה.

— אבל בני, התעצור כח להלחם אתם והם הרבים ממך?!

— ה׳ ילחם לי! — קרא בלב מלא בטחון פנימי.

ואז לקחהו מורו בזרועותיו ויושיבהו על ברכיו ויחבקהו אל לבו ברגש רב, וישקהו פעמים אין ספורות ועיניו המלאות תום ורחמים זלגו דמעות גיל.

— כן, בני! — קרא אז מורו אליו — הנני רואה כי לגדולות נוצרת, וכאשר תגדל תהיה לגבור חיל ולוחם מלחמת הטוב והצדק.

פירירה היה לו לא אך למורה כי אם גם לחבר. הוא הראה לו אותות חבה לרגעים, הוא שמח את רוחו לעתים בההולים ושעשועי משחק, ומה נעם לו הלקח אשר הטיף באזניו! איזה סגנון רך בחר למענו להסברת כל דבר, לא אמרים אך נופת נטפו שפתיו. בימים הראשונים לא למדהו כל ספר, כי אם הורהו בעל פה ארחות מוסר וצדק. הוא החל אז לפקוח את עיניו לראות נכוחה. אם חטא בשפתיו וידבר דבר ולא רוחו הוכיחהו בנועם לשונו. הוא היה רגיל מקדמות ילדותו לקלל את היהודים ככל הילדים מבני גילו ולהזכירם בכל עת להגא וזועה; והוא היה מוכיחהו בנועם, כי לא נאוה לילד לשנוא ולקלל בני אדם, כי כל בני האדם בנים לאלהים ולכל אחד הצדקה לבחר בדרך הרצויה בעיניו. בראשונה אמנם נסה להתנגד למוסר מורו, בהיותו זר בעיניו מאד — כי איך לא ישנאו ולא יקללו זעומי אלהים כיהודים? אבל בקרב הימים הכה מוסר מורו שורש בלבו הרך. — הוא ספר לו, פעם בפעם, בשבח היהודים ומעלות רוחם, כי חרוצים ובעלי כשרון המה בכל חכמה ומלאכה, כי אוהבים הם את הצדקה ואת הטוב — ודבריו פעלו פעולה עזה בלבו. בכל ענין וענין הזכיר איזו שיחה או פתגם שיצא מפי אחד מחכמי היהודים הקדמונים — ולבו מלא רגשי כבוד אליהם. הוא ספר לו, כי המה הוציאו את העמים מיון הדת האלילית, כי המשיח גם הוא מהלציהם יצא, ותורת עמו היתה לו לקו גם בתורתו החדשה אשר נתן לעולם, וכי באמת אך בשנויים מעטים תבדל הדת הנוצרית מדת היהודים, בצורה החיצונית ולא בתוכן הפנימי — ויחל להוקיר את היהודים מאד.

— כאשר תגדל, בני! — אמר אליו מורו פעם בפעם — תלמד בעצמך לדעת את ערך היהודים והתועלת הרבה אשר הם מביאים לארצנו, וידעת כי צדקו אמרות פי.

— הנני מאמין לך, מורי! — קרא אליו ברגש — ומעתה אכבד את היהודים ואהבם.

— ובגלל זה ארחמך, בן יקיר! — קרא מורה ברגש.

גם את הערבים היה רגיל מילדותו לנאץ ולקלל, וגם על זה העיר

כי נמנה בין השרים העומדים לשרת את פני המלך בבירת מלכותו, טולידה, ואך לירחים אחדים בשנה היה שב לעיר מגורו, שיביליה, לבלות זמן קצר בחברת בני ביתו, וכל פעם שובו מעיר הבירה היה מביא לו תשורות נחמדות ומשעשעות. — אביו היה מן האנשים החושבים הרבה ומדברים מעט. הוא היה גבור וחכם כאחד ויהיו תמיד החרב בימינו והספר בשמאלו; ובהיותו פנוי מעבודת משרתו לא בלה את עתו בשיחות בטלות, משתה ושחוק, כי אם הגה בספרים. גם בביתו לא הרבה שיחה, וגם אתו דבר אך מעט, גם אותות חבה לא הראה לו — אבל ידע כי אוהב הוא אותו אהבה עזה. וגם הוא אהב את אביו מאד, וביחוד גדל הכבוד אשר חלק לו. — בהיותו בן שש שנים, הוא זוכר, אמרו לו כי נולדה לו אחות, ובימים ההם נסע אתו אביו מעיר שיביליה להביאהו עירה קורדובה. ובדרך אמר לו אביו, כי חפץ הוא לתתו על יד פדגוג טוב ומורה אמן, אשר ינהג אותו באמונה וילמדהו חכמה ומדעים — כי הוא הן יבלה רוב ימי השנה רחוק ממנו, ואיננו יכול להשגיח עליו ולשום לב לחנוכו, ובשיביליה לא ימצא לו אומן ומורה כלבבו — ולכן יובילהו עירה קורדובה ושם ימסרהו ליד ידידו די פּירירה, חכם מצוין, והוא ישכיל להנכהו ולהורותו ארחות חיים ודעת.

והוא זוכר את דבר בואו לבית די פּירירה בקורדובה, את שמחתו לקראת אביו ולקראתו, את החבה העזה אשר הראה לו — הרושם אשר נרשם בלוח לבו הרך ברגעים ההם לא נמחה עדנה. הוא הושיבהו על ברכיו וישקהו בשפתים לוהטות ועיניו הביעו אהבה אין קץ. ובהפרד אביו ממנו לשוב לעירו, דבר די פּירירה על לבו דברים טובים ורכים, לבל יתעצב אל לבו, כי לא ידע פה כל מחסור, גם לא יכביד עליו עול הלמודים כאב רחום את בנו יתהלך אתו.

והאם לא התהלך אתו כאב את בנו?

מה נקשרה נפשו בנפש מורו מרגע הראשון לבואו אל ביתו. בעת הראשונה אמנם לא נעמה לו הבדידות השוררת בבית, כי לא לקח לו די פירירה אשה כל ימיו וילך ערירי, ואך אשה זקנה אחת שרתה לפניו בבית; אבל בקרב הימים הסכין עם הבדידות ולא ידע כל עצב, ודי

זה. ומדי שובו, פעם בפעם, משדה המלחמה, שבע עמל ושאון, הום והתרגשות, מה נעימה לו הבית די פירירה אומנו, המלאה לה מנוחת הזקנה ושליתה. שאון החיים יהלוך מנגד עיניו, חום דמו יצטנן — ורגשות שקטים נעימים יהום אל קרבו וישובב את נפשו וימלאהו נחת ועדנים...

ותמונת די פירירה משולבת וקשורה עוד בזכרונות חייו הראשונים, ומדי תהלוך על פניו, והנה עוד תמונות רבות ונעימות לו תעבורנה על פניו ומעוררות בלבו רגשי עצב ונענועים מרים... גם ימי ילדותו וכל תולדות חייו יעברו בזכרונו... הנה איזה שריד זכרון ישן, צל איזו תמונה העבור על פניו — ומה נעים לו שריד הזכרון ההוא... הצל ההוא כמו מכוסה לפניו בערפל, באיזה צעיף מסתרים, ומבעד להצעיף יראו פני אשה צעירה, פנים יפים וחורים, עינים מפיקות רחמים רבים — ושערות צהובות, דקות ורקות כמשי; ובזכרו את התמונה הנחמדה ההיא יזכור גם זרועות רכות וענוגות שלוחות אליו ומחבקות אותו לרגעים ושפתים תגענה אל שפתיו ומנשקות אותן בחום — והתמונה — תמונת אמו. מלבד שריד זכרון המונחה לא יזכור על אדותיה דבר. היא מתה עליו בהיותו בן ארבע שנים והצי: את דבר מותה לא יזכרו; אך זכר הוא, כי בעת ההיא וימים רבים אחרי כן היה שואל: „איפה אמי?“ וישיבוהו כי עלתה השמימה ו ואחר החלו להגיד לו, כי יביאו לו בקרוב אם הדשה והוא שמח על זה מאד, אך כאשר באה אחרי כן איזו אשה הדשה לשכן בבית — היא אשת אביו השניה — ויאמרו לו כי היא אמו ההדשה, לא אבה קרוב אליה. וכאשר לקחתהו בזרועותיה ותושיבהו על ברכיה ותשקהו, התפרץ מבין זרועותיה וירד ארצה ויקרב אל אביו ויסתר את פניו בשולי אדרתו ויקרא בתלונה: „הב לי את אמי הישנה! לא אחפוץ באם הזאת!“ ואז נער בו אביו על הדברים אשר דבר. ותמונת כריסטובל אביו תעבור על פניו, והוא היה איש גבה הקומה דל בשר ופניו היו ארוכים ושחרחרים, אבל מלאים חן. אפו היה ארך ודק ועיניו בערו כגחלי אש, וזקן קטן ושחור הכתיר את כנטרו. והוא זכר אותו בלבושו המהודר, לבוש שרי הצבא הגדולים והרב זהב מצומדת לו על צדו. — רוב ירחי השנה לא היה בבית

שמעתי, כי כבר שבת בשלום מן המלחמה לטולידה ואני חפץ לראות את פניך — וגם דבר נחוץ לי אליך. לכן החישה ובואה הנה והנני מברך צאתך ובואך לשלום.

מורך ואוהבך המחכה לך בעינים כלות

אלונזו די פירירה.״

האגרת הזאת עוררה מחשבות רבות בקרבו: „הוא חפץ לראות את פני וישלח איש עתי להביא את האגרת אלי. לא דבר ריק הוא. אין זאת כי קרהו אסון״. הוא הביט עוד הפעם אל הכתב וירא, כי האותיות מטורפות ועקלקלות ונכרות, כי יצאו מיד איש חולה. הוא נבהל ויחל לחקור את מביא האגרת על אדות שלום די פירירה ויגיע את הזהו כי שלום לו והרדתו לשוא.

„דבר נחוץ לי אליך״ — מה זאת? איזה דבר נחוץ לו אלי, שבשבילו יבהילני לבוא אליו?...

„אך למה זה ארבה מחשבות, ועלי למהר ולנסוע אליו!״

עוד ביום ההוא בקש הפשה ממשמרתו לזמן קצר ותנתן לו, ואז הלך אל קלרה ויקח מאתה ברכת הפרידה. היא הצטערה מאד על לכתו בדרך, אבל הוא הבטיחה כי לא יתמהמה בדרכו, ובקרוב ישוב.

ביום המחרת בבקר נסע מיגואל עירה קורדובה.

הבקר היה צח וקר. השמים היו טהורים מאד. השמש הציצת מפאתי מזרח וקרניה האדומות הרהיבו את העין.

דון מיגואל היה תפוש במחשבות רבות. תמונת אומנו ומורו די פירירה נצבה לנגדו בדמיון ברגעים ההם: הנה הפנים המלאים וההדורים, הנה המצח הרחב והלבן, הנה האף הארוך וההד כאף הנשר, הנה העינים השחורות והעמוקות והמבטים המאירים, המפיקים בינה עמוקה והכמת אלהים, הנה שער ראשו וזקנו הלבן ככסף, הנה הצחוק הנעים המרחף על פניו והמביע תום וצדקה, ענוה והסד. מה נעימה היא לו תמיד התמונה הנהמדה ההיא! — איזה עונג נפלא ונחת צפונים לו תמיד בחברת מורו

גם צהלת הסוס ברגע ההוא כמו הביעה קצף נורא. הוא החל להחיש מהלכו ולדהר במרוצה.

הוא משך אליו את רסן הסוס בחוקה ויקרא בקצף .עמוד !" — הוא קצף או על הסוס המפריע אותו ממחשבותיו.

הסוס עמד רגע, ואחר שב ללכת, אבל אט, אט.

„אכן גדול הוא הרעיון אשר התעורר עתה בקרבי — הוסיף להשוב בהלך נפשו — אבל דורש התבוננות גדולה וזהירות רבה... דרוש להועץ על אדותיו היטב..."

„אועץ בראשונה את די פירירה מורי: לא אעשה קטנה או גדולה מבלי שאל את פיו".

„גם מבלעדי זאת חשבתי לנסוע אליו. זה שנתים אשר נפרדתי ממנו וכמה פעמים היו לי געגועים רבים עליו. בלי תפונה יהבה כבר לבואי בעינים כלות".

הסוס עמד מלכת. הוא התבונן אל סביבותיו והנה הוא עומד על יד בית מעונו.

הוא קפץ מעל הסוס וישרוק בפיו וכרגע נפתחה דלת החצר ועבד יצא לקראתו. הוא מסר את סוסו על יד העבד ויבוא הביתה.

ה.

שבועות מספר עברו ומיגואל הוסיף לבקר את קלרה בארמון אבותיה כמעט מדי יום ביומו, ובכל פעם הטיף לה אמרותיו בדבר הדת והחיים, אהבת הבריות והחרות — ושמחתו גדלה מיום ליום לראות כי דבריו יכו שורש בלבה יותר ויותר, ועוד מעט והיתה תמימת דעים אתו בכל; ויהי בשובו פעם אחת לביתו מצא מיגואל אגרת קטנה מדי פירירה מורו השלוחה אליו על ידי איש עתי ובה היו כתובים הדברים האלה:

„מיגואל יקירי!

הכוס צעד לאטו ומינואל העמיק לחשוב...

„אבל האם לא תחשב זאת לבגידה במלכות? — חלפה פתאם מחשבה חדשה כמוהו — ואנכי עבד נאמן למלכי: ואיך אעשה כדבר הרע הזה?.. לבגידה במלכות? ואנכי הן לא אבגדה בו. לא לקראתו נצא במלחמה, כי אם לקראת ממשלת הכהנים — וגם אותו התעו הכהנים בתעתועיהם, ואם נטהר את הארץ מתלאתה והיתה הרוחה גם לו...'

ברגע הזה עלה על לבו זכרון ראשית יסוד האינקויזיציה בשיביליה ואספת נכבדי העיר, אשר החליטו להלחם את האינקויזיציה ביד רמה — אבל בטרם הספיקו עוד להועץ היטב בדבר נתפשו הנאספים אחד, אחד ויורדו לבתי הכלא. ומה היתה אחריתם? הם היו הראשונים אשר נגרו בידי האינקויזיציה וישפטו בברזל, בבלי מועקה ובאש...

לזכר הדבר ההוא התנודד ורעד עבר על עצמותיו...

„היאמר גם הוא לקשור קשר נגד הממשלה הנוראה הזאת? האם לא תהיה גם אחריתו כמוהם?"

וברגע הזה נצבה לפניו תמונת קלרה, בהתחננה לפניו בטרם ילך מאתה, כי יזהר בלשונו, כי אזן הכהנים נטויה לכל... ויזכור גם את הבטחתו אשר הבטיחה, כי ידע עת לכל חפץ — „היחטא לה אפוא חטאה גדולה כזאת? היחלל את דברו?"

„אבל האוכל לראות באסון ארץ מולדתי ובצרת רבבות אמללים ולהריש? — התמרמר בלבו — האוכל לשקוט במכוני לעת כזאת? האין זאת אהבת עצמי נסה ושפלה? ובגלל מה הוגנתי בלב אמיץ ורוח גבורה?— האם אך למען טרוף זרוע מוירים ישרים והלשים? לא בהלהמי את זבובים ובנצחי אותם אהשב לגבור מנצה — כי אם בהלהמי את כפירים, את אויב נורא ונעריץ, אשר כדבר באופל יהלך, את אויב הארץ, העם והאלהים— אז גם אם לא אנצה, גם אם אכרע ואפול שהוד במלחמה לגבור אחשב"...

סער גדול התחולל בלבו ופניו הפיקו קצף וזועה, ויהי ברגעים ההם כמתעתד להשתער על אויבו בנפש העומד במרחק צעדים אחדים ממנו.

„האם רוח האדם, אשר עלה לפנים למעלה, השפל וירד בה מטה עד לבלתי עלות עוד לעולם ?"

„כל אלה ישרי הלב וטהורי הרוח אשר בארץ, אם יתאחדו יחד יכולו להחדש את נעורי הארץ, לשפוך עליה רוח אחד, רוח טהור וקדוש, אהבה ואחוה — וכל הספרדים אשר נתעו בשוא יפקחו את עיניהם לראות נכוחה להכיר, כי הדת בלי אהבת הבריות היה טורפת היא ועצומים כל הרוגיה, וכי לא כזאת שואל האלהים מאתם; ואז יתעוררו כלם לחיים חדשים, לחיי חפש וחרות הלבבות, לחיי ברכה ואושר אין קץ— וממשלת הכהנים הקנאים נפול תפול לבלי קום עוד..."

הוא נשא את עיניו למרום... הירח הביט אליו בעינים מלאות תום ואהבה אין קץ... הכוכבים צהלו לקראתו כילדים —

„אכן שלום ואהבה במרומים ! — חלף רעיון במוחו — שם האלהים לבדו ימשול ממשלת, מבלי תת למלאכים ולכהנים ולמקנאי קנאתו להתערב בממשלתו — שם אין קנאה ואין שנאה, אי טורקבומדה ואין אינקויזיציה..."

„האם לא יוכלו גם בני האדם לעשות את ארצם לשמים ?..."

הוא שב למחשבותיו הקודמות: „אבל איך יתאחדו כל הרוחות הטובים והטהורים אשר בארץ לכח גדול וחזק אחד ? איך ? מי יקבץ את פזוריהם ? מי יאחדם ?..."

„מי ? ומדוע לא אהיה אנכי אחד המעוררים והמקבצים את הכחות המפוזרים האלה ? האם לא יצאתי להרף נפשי על שדה קטל למען אחדות הארץ ? ומדוע לא אצא להרף את נפשי במלחמת החופש, אהבת האדם והטוב, כנגד העריצות, קנאת האמונה והרע ? האם לא אגדיל בזה לעשות עוד יותר מבמלחמה עם הערבים ?"

„האם יבצר ממני לרכוש לי תמימי דעים מכל פנות העם ולצאת למלחמה את הכהנים ומורדי האור ביד רמה ?..."

„אמנם כבדה היא מלחמה כזאת ומסוכנה — אולם אם ננצח במלחמה מה יהיה פרי הנצחון ? האם לא נהיה אז למקור ברכה וישע לארצנו ועמנו ?"

נשב בהזין וישובב את נפשו. הוא נשא את עיניו לשמי התכלת ויבט זמן רב אל הירח הנעים הנשקף לנגדו בדומיה נעימה...

„מי יודע — הגה לבו ברגעים ההם — אם לא ימצאו בארץ עוד אלפי לבבות טהורים המכוסים אך באבק הקנאות והמשטמה — אשר ברוח פי מדבר נכחות יוסר מעליהם ויחלוף כליל? מי יודע? — הניצוץ האלהי אשר בקרב לב האדם לא יכבה גם אם יכסוהו אלפי ערמות אפר ופיח... הוא מהבהב ומתבהב עד אשר יתלקח והיה לשלהבת גדולה וכבירה... הכהנים לא יעצרו כח להמית כלה את רגש האנושות אשר בקרב האדם...“

„ואם אך ימצאו אנשים אשר ידברו נכוחות — חלפה מחשבה שניה במוחו — ישהרו הלבבות ההם מאבקם וחלאתם. אם ימצאו אנשים אשר יפחו בניצוץ האלהי ההוא אז יגדל ויתלקח לשלהבת גדולה...“

„והאם לא ימצאו אנשים כאלה בקרב הארץ? האך לו לבדו נפלו דעות ישרות כאלו להבל? האם לא ימצאו עוד רבים בבני עמו, אשר גם לבם מר להם על תהפוכות הארץ ועל הדם הרב השפוך בה לשם אלהי השמים? אנשים אשר גם נפשם תאבל עליהם על תגברת ממשלת הזדון והקנאות בארץ?“

קול צהלת סוסו ברגע ההוא הפריעו רגע ממחשבותיו. הוא התבונן אל כל סביבותיו. צללי הבתים פרשו על הרחוב צעיף־אפל. מבעד לחלונות הבתים נשקפו פה ושם נרות דולקים, בודדים ומפוזרים —

„האורות הקטנים האלה — הלך רעיון במוחו — בהיותם בודדים ונפוצים פה ושם לא יעצרו כח להאיר את הרחוב; ואולם לו התאחדו כל המאורות הקטנים האלה למאור אחד — האם לא היו למאור גדול אשר האיר את כל הרחוב מקצה? האין זאת?“

ובעקב הרעיון הזה אחז רעיון אחר: „כל הכחות הקטנים והטובים הנפוצים בארץ פה ושם לו התאחדו לכח אחד — האם לא היו לכח גדול אחד, אשר לא נבצר ממנו להלחם את ממשלות הקנאות הזאת ואולי גם להכריעה תחתיו?“

— רב לי הפעם להאדיב את נפשך העדינה, מיאשת נפשי! אך בקצירה אספר לך, כי כבוא מלאכי באאבדיל נסיך גרנדה לפני מלכנו לפתח לפנינו שערי העיר בשלום. נשבע להם המלך להתהלך אתם בשלום וחסד ולגונן עליהם תמיד כעל יתר עבדיו הנאמנים; אבל אך עברו ימים אחדים מעת בואנו העירה ויחבלו טורקומדה וקסימנס תחבולות און, עד כי החליט סוד הכהנים, „כי כל שבועה אשר ישבעו לאלה שאינה נוצרים כאפס היא ומותר להפר אותה״, ובו ביום יצאה פקודה לסגור את בתי המסגד אשר בכל רחבי גרנדה ולענוש במשפט מות את כהני הערבים אשר יזידון לעבוד את אלהיהם בקהל־עם.

— אמללים! — דובבו שפתי קלרה בעצב.

המה שבו תפושים במחשבות העירה.

בהפרד מינואל מאת קלרה קראה אליו: „אבל, מינואל יקירי, אבקשך להזהר בלשונך, כי עין הכהנים צופיה ואזנם נטויה בכל, כאשר ידעת...

— הרגיעי את רוחך, יקירתי! — הרגיעה דון מינואל — כי יודע אני עת לכל חפץ ואיך ואיפה לדבר.

ה.

מינואל נפרד מעל קלרה והוריה וירכב על סוסו לשוב לביתו. רגשות שונים מלאו את לבו כל הדרך. השיחה שהיתה לו היום עם קלרה כמו גללה אבן כבדה מעל לבבו... נעימה היתה לו הדעת, כי ברוח פיו צרף את רוחה ויטהרהו, ברוח פיו עקר מלבה כל שרשי השנאה והקנאה טע במקומם נטעי נעמנים, רגשי החמלה ואהבה... קלרה רוממה עתה בעיניו שבעתים — היא חונכה ברוח קנאות ושנאה מעֻורת; ובכל זאת מה נקל לו להטותה לרוחו ולעשותה לאחרת! — אין זאת כי לב טהור ונפש עדינה ברא לה אלהים... ברגע הזה נצב לפניו מחזה בכיתה בשמעה את דבר ענות הערבים בהריסת בתי תפלתם ושרפת הכופרים בסנטה־פה... מה יקרה בעיניו ברגע ההוא ומה נעימות היו לו דמעותיה! — כרסיסי טל־שמים היו בעיניו... הדמעות ההן עוררו בלבו איזה כאב נעים לא ידע יכנהו...

הוא רכב לו לאט, לאט ברחובות הקיצונים הריקים מאדם. רוח קל

זה לרצון ולמנחה לאלהי הרחמים לאמין את ידנו במלחמת גרנדה — ובאחד הימים נערך חג תּ־רצח הזה ברוב פאר והדר, ואנחנו הש־רים נקראנו מאת המלך לבוא לקחת חלק בחג הקדוש הזה. מה אֹמר לך, קלרה, הרושם המר והמעציב אשר עשה בקרבי המחזה ההוא לא ישכח מלבי כל ימי חיי. המון עם רב נהרו אל גיא ההרגה, כלם עלזי לב, צוהלים ושמחים, כמו נכחד כל רגש אדם מקרבם; ושם מן הדרך העולה משביליה הובלו אסורים אמללים, יהודים וערבים, זקנים וזקנות, בחורים ובתולות, אסורים באזיקים ומובלים ברגל או חולים פצועים נשואים בעגלות — ופניהם מפיקים זועה ובלהות המות, אך גם קרני אור וקדושה רוממה... האס־ירים הובאו אל מזבח ההרג והאבדון, העם הריע תרועת שמחה וצהלה: „מות ואבדון לכופרים!" וקולות „שמע ישראל!" ו„אללאה"! „אללאה"! התערבו באנחות נוראות ויליל עצום — ויהיו ל ת א נ י ת מ ו ת נוראה מאד, וברגע ההוא עלה טורקומדה הבמתה ויזר עוד מלה על פצעי לבב האמללים ויקדש את ההרג. הוא נתן אות וכרגע התנשאה השלהבת ותבלע את הקרבנות הקדושים...

ברגע ההוא נשבעתי בלבי משטמה ואיבה נצחת לכהנינו וקדושינו העוכרים את ארצנו, ברגע ההוא...

קול בכי קלרה שסע את דבריו. זרם דמעה פרץ מעיניה וישטף על לחייה.

— מחזה נורא! — קראה קלרה בקול נפסק מבכי — ואנכי מלאתי אכזריות עד כה, אנכי התעתדתי עוד לחוג את חג הרצח הזה גם בעירנו...

— לא בך האשם, המדתי! — הביע לה נחומים בקולו הרך — ולא א כ ז ר י ו ת מלאת עד כה, כי אם ת ו ר ת ה ק נ א ו ת המתעה, ההופכת אכזריות ורצח להמלה וצדקה, והדמעות האלה אשר נסכת עתה דמעות קדושות הן, והן תכבסנה את לבך משארית הטאתך שהטאת במשגה ועונך יכופר.

— ובגרנדה? שאלה קלרה — הראית גם שם מחזות־תפה כאלה?

התפלה, בהיותם כורעים על ברכיהם לפני האלהים, ויצאו על ידם בחוקה ההוצה ולעיניהם הרסו את בתי קדשם וינפצום לרסיסים — כי עתה ידעת את ענות לבי בעת ההיא. האמללים יללו, התחננו, כרעו ברך וינשקו את כפות רגלי המנצחים. את כל הון ביתם, את כל אשר להם אמרו לתת כופר בתי המסגד — אך כל אלה לא הועילו: וכאשר החלו להרוס את הבתים או להצית אותם באש הכתירו כלם את מקומות החרבן ויספקו כפיהם וישאו עיניהם למרום ויתפלשו באפר ויזעקו: „אללאה!“ „אללאה!“ ולקול זעקתם מלאו עיני דם ודמע... דמיתי, כי יקרעו השמים בזעקתם וגם לבי יקרע עמהם.

רסיסי דמעה נראו בעפעפי קלרה ופניה הביעו רחמים רבים. מיגואל הביט אליה וברק גיל חלף על פניו: „לב טהור ברא לה אלהים — חשב בקרבו ברגע ההוא — והלב עוד לא נכתם ולא נשחת ע"י הנוכה הרע. הוא כסה אך באבק — והאבק הזה החל עתה להנער ממנו. אכן יש אשר רגש הטוב והצדק אשר בקרב לב האדם יגבר על כל, וכל תורות הקנאות והבלי השוא לא יעצרו כח להשביתו מטהרו“.

— נוראה אכזריות כזאת, יקירי! — הביעו שפתיה בדממה וקולה הביע יגון עמוק מאד — נוראה מאד!

— ומה נורא היה המחזה בסנטה פה! — שב מיגואל לספר — הנה אנחנו חונים על גרנדה. המלחמה עזה וקשה מאד. הערבים הנצורים נלחמים בחרף נפש. המה מגיחים פעם בפעם מן המבצר. משתערים על חילנו ומכים בהם מכה רבה. אמנם המה ידעו בעד מה הם נלחמים. המה ידעו כי נלחמים הם בעד חרותם, בעד קיומם, בעד חיי רוחם — ואנכי אודה לפניך, כי בשוותי גורלם המר לנגדי מלאתי חמלה רבה עליהם וכמעט רפו ידי פעמים אחדות — אבל אהבת ארץ מולדתי והובתי לממשלה ולמלכנו גברו בכל פעם על רגש החמלה, ובעודנו עושים כה וכה והנה באה השמועה לשדה המערכה, כי על פי עצה טורקומדה אשר יעץ למלך יקימו מגדל אויטאדי־פה בסנטה־פה, להעביר באש את הכופרים מקרב „הנוצרים החדשים“ והערבים, והיה

את ארצנו הברוכה זעם ומשטמה, חמס ושוד, גזל ורצח... ומאז יסדו בארצנו את ה„גיהנום", את האינקויזיציה הארורה, היתה ארצנו לבמת מטבח וגיא ההרגה, לחרפה ומארת עולם...

קול מיגואל בדברו את הדברים האלה הביע מרירות נוראה, רגע שאף רוח ואחר שב לשפוך שיחו המר:

— ועתה היפלא אפוא, קלרה, אם ילבשני רוח כהה לעתים? ואני אוהב את ארץ מולדתנו כנפשי, יקרה היא לי מחיים, ונכון אני להקריב את עצמי לקרבן על מזבח אהבתה וטובתה בכל רגע — ואיך לא תאבל עלי נפשי, בראותי את ארצנו יורדת מטה, מטה ורוחצת ברמי נקיים? אם יזעק לבי לאלה הקרבנות האמללים הנרצחים מידי האינקויזיציה בכל יום ויום, מה יזעק לבי אפוא לאלה המרצחים והם אחי בני עמי?!

— והרגשות המרים האלה — שב מיגואל לדבר אחרי דומית רגע — עוד התהדהדו בקרבי בעת האחרונה, במרוצת המלחמה ותוצאותיה. הנה אנכי יצאתי למלחמה ברגש קדש, בלב מלא רוממות ואהבת ארץ מולדת; יצאתי לישע ממלכתנו: להרחיב את גבולותיה ולאחד את כל חלקי ארצנו לממלכה אחת, גדולה וכבירה, ממלכת ספרד המאוחדת — והרגשות האלה אמצו את זרועותי ויעודדו את רוחי ואלחם בעד ארצנו ואחדותה בחרף נפש; ומה נשבר לבי באחרית ימי המלחמה לראות את תוצאותיה המרות. בלבי התגנבה התקוה, כי המלחמה הזאת תטהר את ארצנו ותשפך עליה רוח קדש ואהבה, כי בהתאחד כל חלקי הארץ לארץ גדולה אחת יתאחדו גם כל חלקי העם הספרדי: הנוצרים, המחמדים והיהודים לעם אחד; אבל אחרת ראו עיני. האכזריות אשר הראו שרי צבאותינו להערבים המנוצחים שרטו שרטת בנפשי. המה לא הסתפקו בהכנעת הגוף ודרשו גם הכנעת הרוח. המה דרשו מהערבים לתת את אמונתם כופר נפשם — כי יעקרו את הלב מקרבם והשליכוהו לרגליהם להיות למרמס להם. הוי, אכזריות! לו ראית, קלרה, את ענות נפש הערבים האמללים ולו שמעת את קול בכיתם בהשתער עריצנו על בתי מסגדיהם באמצע

וישנאה, גזל ורצח? הן טוב ומיטיב הוא האל לכל יצוריו, ומדוע לא ילמדו המה אל דרכיו הטובים? כן, קלרה! טוב ומיטיב הוא האלהים והוא ברא את התבל ויחלקה לבני האדם בלב טוב ורוח נדיבה, כי הוא מרחם את כלם בשוה, מבלי בכר את האחד על פני השני; אבל בני האדם מתנשאים איש על אחיו. יבל אחד איננו מסתפק בחלק הנתן לו והוא גוזל גם מרעהו את חלקו. שמעי נא, קלרה! הנה פעמוני בתי התפלה ישמיעו עתה את צלצלי קולותיהם, הנוצרי הקתולי שפוך עתה את לבו נוכח ה' בתפלת הערב. וברגע הזה יתפללו אליו גם הנוצרי היוני, גם המחמדי, גם היהודי, גם הסיני, גם ההודי — כל אחד ואחד בנוסח מיוחד, כל אחד בשפת לבבו, והאל הטוב שומע במרומיו אל כל התפלות האל וישבע רצון ונעימות. „היו, בני, את אשר תהיו — קורא קול אלהים אל האדם: — נוצרים, מחמדים או יהודים, אך היו אנשים! אהבו איש את אחיו ועשו הטוב והישר בעיני".

דברי מינואל מלאו את כל חדרי לבב קלרה רגש וקדושה, ברגעים האלה מלאה אהבה וחבה אין קץ לכל בני האדם.

— ואמנם, המדתי! — קרא מינואל ויאנח — היו ימים אשר גם בארצנו שררו אהבה ואחוה בין כל יושביה. היהודים נחשבו אז לאזרחים מועילים במדינה ויתענגו על רוב שלום וטוב, ואחדים ממלכינו התרועעו את חכמי היהודים ויעסקו יחדו בחכמה ומדעים. אז היתה ארצנו ארץ ברוכה ותיף ותפרח כחבצלת ותהי מאשרת באמת.

קלרה הביטה לאחוריה והנה כבר הרחיקו מן העיר כברת ארץ גדולה ותקרא:

— עת לשוב העירה! אבותי יחרדו עלינו.

— כן! — הסכים לה מינואל.

המה הפכו את ידיהם ויטו את הסוסים לשוב בדרך אשר באו בה.

— אבל ימי האושר לא ארכו — שב מינואל לדבר — הכהנים הקנאים לא נחו ולא שקטו עד אשר פרשו את ממשלתם, ממשלת החשך, על הארץ וישיבו את גלגל ספרד אחורנית. המה הפכו את נאות השלום והאחוה לנאות תופת ושעירי שחת, והמה מלאו

הקימו בתוכנו בתי מדרש לחכמה ומדעים ויעשירו את ספרותנו עושר רב — והמה עשו את ארצנו לכלילת יופי וצבי לכל הארצות.

— וכל אלה עשו ידי היהודים בארצנו? ואנכי לא ידעתי אף שמץ מזה! — קראה קלרה מתרגשת וקולה הביע תלונה עצומה — מורי ורעותי הגידו לי תמיד, כי היהודים ספחת הם לארצנו, כי גרים המה בתוכנו, כי מוצצים הם את לשד הארץ ומביאים לה קללה ולא ברכה. הנה כי כן, יקירי, פקחת את עיני לראות עולם חדש. הנה אזרחים המה היהודים בארץ כמונו והלק ונחלה להם בתוכה כלכל הנוצרים השוכנים בה — עתה רואה אני מה עִוֶרֶת ומתעה היא קנאת הדת; כי איזה יתרון לנו מהם לאמר: לנו הארץ, אנחנו האזרחים ואתם הגרים, אנחנו האדונים ואתם העבדים? איזו צדקה יש לנו להתנשא עליהם, לדרוש מהם ללכת בדרכנו אנו ולגרוע מזכיותיהם? האך יען כי אנחנו הרבים והם המעטים, אנחנו החזקים והמה החלשים?

עיני מיגואל בּרקו ברקי גיל, ענן העצבת חלף מעל מצחו ופניו כסו באודם־נעים.

כמו מבלי משים עצרו שניהם בסוסים ויעמדו רגע.

— מה מאושר אנכי לשמוע אותך מדברת כזאת! — קרא מיגואל מלא רגש ושמחה.

— ואנכי מאושרה שבעתים! — קראה קלרה ברוך ונועם — כי הוננתי באוהב נעלה וחכם כמוך.

היום כבר נטה לערוב. השמש ירדה לפאתי ים ושולי השמים התאדמו מסביב אודם־אלהים. המחזה הזה הרהיב את לבות הרוכבים וימלאם הדרת קודש.

רגעים אחדים רכבו להם שני הרוכבים דומם זה בצד זה. גם הסוסים צעדו להם לאטם ובמנוחה נעימה, כמו לא חפצו להפריע את בעליהם ממחשבותיהם העמוקות.

— מה יפה ונעים פה הטבע! — קרא מיגואל בהתבוננו לכל עבר ברגש — פה אך שקט ושלוה, באין כל פרץ וצוחה, באין רִשעת בני האדם וקנאתם — ומדוע שמה, בקרב הבית בני האדם, אך קנאה

— אבל הן רבים הם המתאוננים על היהודים — שבה לשאול כעבור רגע — כי מתחרים הם את אזרחי הארץ בכל מסחר וקנין ויוציאו את בלעם מפיהם; וביחוד „הנוצרים החדשים" אשר זכיותיהם הטובות עמדו להם לעשות חיל בכל משלח ידם, לצבור להם הון עתק וכל טוב הארץ בידם הוא, והלא מאשר לנו עשו להם את כל הכבוד והחיל הזה, כי גם אתה הלא תודה, כי אנחנו האזרחים והמה הגרים.

— ואנכי אחרת אחשוב — השיב מיגואל. — בעיני: כל אלה היושבים בארץ ונחשבים לעבדי ממשלתנו, הנושאים בעול המסים והחובות התושבים והנאמנים בברית הממשלה והעם, אזרחים המה בארץ ולהם משפט האזרחים. ואם המה מתחרים אתנו ועולים עלינו במעלה — הלא זה משפט כל אדם לדאוג לנפשו, לעשות חיל ולהצליח. והדבר הזה לעד, כי רבי הכשרון המה ועולים עלינו במעלות הרוח; ועלינו אפוא ללמוד אל דרכיהם ולעשות כמוהם, אבל לא לשנוא אותם ולרדפם בחמה. ומלבד זה הנה היהודים אינם גרים בארצנו. המה כבר התערו בארצנו כאזרחים רעננים, המה התישבו בארצנו עוד שנות מאות רבות לפני בוא הנה לארצנו רבים מאבותינו הגבורים מארצות הצפון.

— נפלאות תשמענה אזני, מיגואל יקירי! — שסעה קליה את דבריו בתמהון גדול — הנאחזו היהודים בארצנו עוד בעת הקדומה ההיא?

— כן, כן, חמדתי! — קרא מיגואל בבטחה — אנכי העמקתי חקר בדברי ימי ארצנו וָאֶוָּכַח לדעת, כי רבות מערי הארץ הגדולות נבנו בשנות קדם על ידי היהודים וגם קראו להן בשמות עברים, וחלק גדול בהפרחת ארצנו ואשרה להם הוא. המה העשירו את הארץ בהמרוה. המה הגדילו את סחר הארץ ותבואתה. המה הביאוה בברית המסחר עם יתר הארצות. מהם נמנו, פעם בפעם, שרים גדולים בכל פנות המשרה והשלטון ויהיו למקור ברכה לארץ ולממשלה. ביחוד הצטינו שרי האוצר להממשלה והרופאים אשר יצאו מקרבם. היהודים

מגוי אל גוי ומצפה לחסד — האם לא היה אבינו לנו לקרב את האמלל הזה ולכבדהו לפי ערכו, לרחמהו ולהנהו? האם לא היה לנו לאהוב את הגר הזה כי גר הוא, ולא להיות בו עוד אבן ולעפר בעפר לעמתו כאשר אנחנו עושים היום? הגידי נא אבינו, קלרה, הנצדק במעשינו אלה? —

כל עצבי קלרה התרגשו לשמע דבריו אשר דבר בחום ורגש וקול הודר עד הנפש. היא החזיקה בזרועו ותקרא: „מה אומר לך, מיגואל יקירי! הנני רואה כי מרום אתה מנגדי ונעלית על כל בני גילך ואין ערוך להכמתך הרבה ולבך הטוב".

— ארמה כי אין בזה חכמה רבה ולב טוב, כי אם שכל טבעי, שעוד לא נתעה על ידי תעתועי שוא, ולב מרגיש כאחד האדם — ענה מיגואל בענות חן.

— עוד שאלה אחת אשאלך, יקירי! — קראה קלרה ותקמט את מצחה כמתאמצת לזכור דבר מה.

— שאלי, חמדתי, שאלי, ואנכי אענה! — ענה מיגואל במאור פנים.

— אם לא יאשמו היהודים המחזיקים באמונתם בגלוי, האם לא יאשמו היהודים המתנצרים למען כחש, המתאמרים בשם קתולים ובמסתרים יהודים גמורים המה? אם לא יאמינו בדת הקתולית מדוע קבלוה עליהם?

— מפי מורי שמעתי, כי לא ברצון התנצרו רוב היהודים בארצנו, כי אם באונס, כי הכריחום להתנצר, כי כחיתו טרף התנפלו עליהם אבותינו וירצחו מהם לאלפים ולרבבות — והצלתם הנוחת היתה המרת הדת. ומה לא יתן האיש בעד נפשו? ו„הנוצרים החדשים" אשר בימינו, הנה לא הם קבלו עליהם את הדת הקתולית; ומה אשמתם הם, כי קבלו אבותיהם דת לא ידעוה וזרה לרוחם הם ובניהם אחריהם? ולו לא גזלנו מהם משפט האדם, הלא היו ליהודים בגלוי.

„מה חזקים הם ונאמנים משפטיו!" — התפלאה קלרה בלבה לשמע דברי מיגואל.

הסוס אשר רכב עליו מיגואל החיש מהלכו ויעבר את סוסה של
של קלרה צעדים אחדים! אך מיגואל משך אליו בחזקה את רסן הסוס
ויעצור בעדו רגע וישובו לרכוב יחדו.

— ועוד אחת אומר לך, קלרה! — שב מיגואל לדבר — כי היהודים לא יחשבו לכופרים כלל, כי אמנם בעלי אמונה המה, אך אמונתם היא אמונה אחרת, ויש להם אפוא שבט־מוסר על פי דרכם להדריכם בדרך הטוב, וגם אמונתם תגיאם מרצח וגזל ועוד.

— אבל שמעתי כי דתם היא מלאה כחש ומשפטים רעים, והיא תלמדם להונות את הבריות, לכחש ולהשבע לשקר.

— אמנם אאמין לך כי שמעת כזאת! אבל כבר הוכחתיך לדעת כי שמועות שוא השמיעוך. גם לי זרה אמונת היהודים, אבל מורי החכם הראני לדעת באותות ומופתים, כי דתם היא מלאה מוסר השכל ומשפטים צדיקים, דעות נעלות וחקים ישרים — ורבים מהקיד היו ליסוד מוסד גם לדתנו; וגם כהנינו וכל קדושינו יקדישו את „כתבי הקדש" אשר ליהודים.

בכל רגע ורגע נדמה לקלרה כי תפקהנה עיניה יותר לראות נכוחה. — —

— אבל אהובי! — שבה קלרה לשאל אחרי רגעי דומיה אחדים — האמת הדבר, כי קללת אלהים רובצת על העם הזה ולכן הוא מרדף ומעונה בכל העמים ובכל הארצות?

— הנה זה דרך בני האדם להטוא ולפשוע בשם אלהים. אנחנו שופכים דמי נקיים ומתאמרים כי כן חפץ ה'. קללת אלהים! שקר הם דוברים! לא קללת אלהים רובצת על העם הזה, כי אם קללת בני אדם. האלהים לא יזעם איש. הוא מלא אהבה ורחמים לכל מעשיו, לכל ברואיו בשוה. הוא לא יקלל את החלש והדל. אך אנחנו הבאנו קללה על העם הזה, אנחנו גזלנו את משפטו, אנחנו שפכנו את דמו ברוח עִוְעים ולב מלא כסל וזדון — והאלהים מה כי נערבהו בעד מעשינו? העם הזה הביא לנו ולכל בני האדם ברכה רבה והעם הזה הוא עתה עם אמלל בתבל, באין לו ארץ וממלכה, נודד

— „הגם הכופר אדם הוא?" הגם לו משפט האדם? האמנם, קלרה, תחשבי, כי אין כל מוח חושב ולב רגש לכופר באמונה?

— מה זה תדבר, מיגואל? — קראה קלרה בחרדה גדולה — מה נוראים המה דבריך האחרונים! האם לא נכנסה רוח כפירה גם בך?

היא הביטה אליו ברגע ההוא בעינים חודרות, מבטיה הביעו חשד גדול וספק מחריד...

— הרגיעי נא רוחך, משאת נפשי! — קרא מיגואל בקול רך — לא נוראות השמעתיך הפעם. נוצרי נאמן אני ותמים עם דתנו אבל אמונתי הנוצרית לא תמריצני להשוב לאדם אך את עצמי ואת המאמינים באמונתי ולהוציא מכלל האדם את כל מי שהאמונה לא נפלה לו להבל או שאיננו מאמין באמונתי אני.

— אבל הלא ידוע כי אין כל נשמה בקרב הכופרים וכבהמות הארץ וחיתו יער נחשבו — טענה קלרה כנגדו.

— ידוע? — השיב מיגואל בצחוק־לעג — אך הכהנים והמאמינים לדבריהם יאמרו כזאת; אבל אנכי אומר: הנשמה היא — רוח האדם החושב מחשבות ורצונו החפשי, ונשמה כזאת היא חלק כל אדם באשר הוא אדם ולא בהמה וחיה. הנשמה שוכנת בקרב האדם עוד ביום הולדו, בעת שכל אמונה זרה לו עוד. ואם כן אפוא אין הנשמה תלויה באמונה.

מה מחכמים דבריו בעיניה! ובכל זאת מה יכאיבו את לבה!... המה מערערים כל יסודי אמונותיה...

דבריו הרתיחו את דמה כסיר... מלחמה עזה בקרבה פנימה — הוא הוסיף לדבר:

„ואיך יש לנו הצדקה לדרוש מאחרים להאמין במה שאנחנו מאמינים? והאמונה הן לא באונס תבוא בלב האדם. ואם לא יאמין מה תועיל הכפיה?" — —

„אמנם אתו הצדק וכל דבריו נכוחים" החליטה בלבה; ובכל זאת לא תחפוץ עוד להודות לו, כי צדק ממנה. היא תבוש מעשות כזאת...

קלרה את מיגואל לספר לה גם את מראה עיניו במחזה שרפת האנוסים באחרית ימי המלחמה בסנטה־פה; אבל לתמהונה ראתה כי הועמו פניו.

— לא, קלרה — השיב מיגואל בעצב — אינני חפץ להאדיב את נפשך העדינה.

— לא תדאיב את נפשי, אהובי, אם תספר לי את דבר שרפת הכופרים — קראה קלרה נכלמה — כי קתולית נאמנה אני לדתנו וקדושינו. ואנכי כבר מתעתדת להג האויטה־דיפה אשר יערך בעירנו בעוד שבעת יום.

— אפונה, קלרה, אם ינעם לאפך ריח בני אדם שרופים, בני בשר ודם, מחשבה ורגש, כמונו, ואשר כל חטאתם היא, כי נולדו באמונה אחרת — קרא מיגואל ברגש ופניו להמו.

— הגם הכופר אדם הוא ? — שאלתהו קלרה בתמהון.

— „הגם הכופר אדם הוא?" את שואלת, קלרה — קרא מיגואל בהתבוננו לעבר פניה — השאלה הזאת מכאיבה את לבי מאד. אמנם לא אאשימך. מימי ילדותך עד היום שאפת אל קרבך את האויר הרע הממלא כל רחבי ארצנו, האויר המלא ארס שנאה ומשטמה נצחת לכל בני הדתות האחרות. דעותיך ומושגיך בדבר הדת ומחזיקיה הם תולדות החנוך. הדעות והמושגים האלה הם קנין כל הספרדים כמעט. וגם אנכי לא הייתי טוב מכל בני ארצנו; גם אנכי הייתי מתענג למראה הרג ורצח לשם האמונה — לולא היה לי במקרה חנוך אחר, לולא היה לי מורה אחד, חכם לב וטהר רוח, אשר הנהני בדרכו; והוא פקח את עיני לראות נכוחה. הוא פתח בלבי מקור לדעות אחרות, דעות מלאות אהבה לא אך לכל בני האדם, כי אם גם לכל החי אשר על פני האדמה.

קלרה הקשיבה לדבריו בתמהון רב. דבריו היו מוזרים לה מאד, הם היו בעיניה כדברי עתק, כמהללי קדש.

„התחשוב את אהובה למחלל קדשי הדת? — חלפה מחשבה בדוחה — ההוא איננו נאמן עם קדושינו? לא תוכל האמן כזאת".

מיגואל שב לדבר;

בכל רגע הביטו זה אל זה וישמחו.

לרגעים הביטה קלרה אל מריה ומבטיה הפיקו שמחה וגאון.

אך יש אשר כהו פני דונה קלרה ומבטיה הביעו איזה שפק ומגור. היא התבוננה אל פני אהובה, והנה יש אשר תחלוף איזו ענגת עצבת על מרום מצחו ומבטיו יפיקו איזה זעם. המראה הזה עורר תמהון בלבה ויפתח בו מקור למחשבות לא נעימות.

שרי הצבא קפצו מעל סוסיהם ויקבלו בתודה את השי אשר הגישו להם צירי האזרחים. אחר הקיפו המה ויתר אנשי החיל את השלחנות ישתו לחיי המלך והמלכה, לחיי העם — ואחר אכלו וייטיבו את לבם, ישירו וינגנו.

כעבור שעה אחת עזבו בני הצבא את המגרש.

ד.

ביום השני יצאו קלרה ומיגואל, רוכבים על סוסים, את העיר לשוח במגרשים היפים אשר מחוץ לעיר. קלרה רכבה על סוס לבן, קל המרוץ ויפה מראה. רסן עדי הסוס ותלבשתו והכר היפה אשר רכבה עליו מלאים נקודות כסף מזהירות ונוצצות מרחוק. צעיף ארוך מכסה את פניה ומשם יפול על גוה כמעטפה. בידה האחת היא אוחזת ברסן ובשנית בשוט דק מצפה זהב בקצהו, ומיגואל — על סוס שחור, יפה ואביר, מרקד כבן ראמים ומרגיז הארץ בשעטת פרסותיו, ורוכבו מתאמץ לעצור ברוחו הנלהב לבל ישטוף במרוצתו לבדו. שניהם לבושים בגדי־הורף קלים ועל ראשו מגבעה גבוהה רבת הנוצה, חרב הזהב אשר לו משתקשקת לצדו.

האויר היה צח וטוב. שכבת כפור דק כסתה את פני הדרך. רוח קל, מחזק ומשיב נפש נשב בחוץ.

אחרי אשר הרבה דון מיגואל לספר לה את כל הקורות אותו בימי המלחמה ואת כל אשר עבר עליו מעת הפרדו ממנה ועד היום, בקשה

— גם מבלי תגידי אדע את לבך ברגעים האלה, סניורה! — קראה מריה בצחוק־קל.

קול ההצוצרות הלך הלוך וגדול. כל פעמוני המגדלים השמיעו קול ברמה, כלי השיר החלו לנגן, התופים החלו לתופף. קולות תרועה, זמרה ושיר התבוללו בקול צהלת סוסים ושעטת אבירים — וירעשו ויהמו ויהיו לקול המלה גדולה ורעש הוק מאד.

אנשי הצבא באו העירה. המה רכבו על סוסיהם האבירים גדודים, גדודים. המון דגלי מלחמה רחפו ברוח ורבבות נוצות תפארה התנועעו מעל כובעי הנחשת אשר על ראשי אנשי הצבא. רבבות שריונות ושלטים כידונים והרבות שלופות התנוצצו לאור השמש. ההמון צהל לקראת הצבא ויען: „הידד! הידד!“ „יחי הצבא!“ „יחי המלך!“ „תחי המלכה!“

„יחי העם הספרדי!“ „תחי ארץ ספרד הנאהדת!“ — נשמע קול בני הצבא העונה לעמתו.

אנשי הצבא התיצבו נוכח בית התפלה סן־כריסטו די סנטליון. הכהנים יצאו לקראתם וצלבים בידיהם, ואחר החלו המחנות לעבור על פני המגרש. מטר פרחים ושושנים נִתַּךְ על החיל ממרומי המעקות בידי השרות והעדינות. קלרה הביטה מטה והנה: בראש הצבא רוכב הגבור האדיר פינצי די ליאון ואחריו על סוס ערב שחור כעורב רוכב מיגואל אהובה והוא לבוש מעיל ארגמן קצר ואותות כבוד על הזהו, כובע רב הנוצה על ראשו והרב הזהב המצומדת לצדו מתנוצצת מאד, ועל ידו רוכבים השרים אלוארייץ די בואינה ואלפונזו די סנדינה. היא הביטה אליו ופניה נהרו, לבבה עלץ וצהל בקרבה. בהביטה אליו נדמה לה, כי יפיו והנו רבו שבעתים. מכל העברים נשמע קול העם קורא: „יחי הין פינצי די ליאון!“ „יחי דון מיגואל סן סלבדור!“

הצבא עמד נכח הארמון אשר לנשיא האורחים, ודון מיגואל נשא את עיניו למעלה. מבטי עיניהם נפגשו בצחוק גיל ופניהם אדמו ונהרו. המה הניעו זה לזה בראשיהם מעט. היא השליכה אליו צרור פרחים והוא קבלו בהשתחויה קלה.

נהיה נאמנים לדת קדשנו. ועתה הפנו נא, אחים! לקראת החג הקדוש הבא והגנו אותו ברוב פאר והדרת קדש".

„יחי הכהן! תחי האינקויזיציה!" — הריע העם בקול תשואות.

קול הצוצרות והמולת פעמוני המגדלים נשמע כרגע, לאות כי צבא החיל קרב לבוא לשערי העיר.

אזרחי טולידה בחרו מקרבם צירים נבחרים, ובראשם את הנשיא המרקיז דון אלמנצי די הנריקין, לקדם את פני הצבא בכבוד והדר בלוית מנגנים וכלי שיר.

גם הכהנים יצאו לקראתם ובידיהם צלבים וצלמי הקדושים.

ובמגרש אלפונזו רבתה התכונה. שלחנות ארוכים שורות, שורות העמדו במגרש נכח ארמון המרקיז די הנריקין, ועליהם נערכו מאכלים ומשקים שונים, להשיב נפש בני הצבא בבואם העירה; ומשני עברי המגרש רכבו המון שוטרים מזוינים לפקח על הסדר.

ושם על היציעה המהודרה והמקושטה ביריעות ארגמן ותכלת, בפרחים, זרי תפארת ודגלי צבעים, יושבת דונה קלרה די הנריקין, לבושה מכלול וערויה עדיים ולבבה נגרש כים: אהוב לבה דון מינואל סן סלבדור עשה לו שם גדול בגבורי שרי הצבא במצור גרנדה, והמלך הרימהו למעלת שליש וראש לגדודים אחדים, ויכבדהו בחרב־זהב לשוות עליו פאר־גבורים — ושמו נִשָׂא ומרומם גם בפי אביה המרקיז, וגם הוא לא יתנגד עוד להפיק לבה... ועוד מעט ותראהו... עוד מעט יעבור על פניה בלוית מפקדי המחנות, שרי הצבא הגדולים... מה קצר רוחה ברגעים האלה — השונה מראהו הנחמד במרוצת העת הזאת?... עוד מעט ויראנה גם הוא... בלי ספק ערגה נפשו אליה בכל שתי השנים האלה — ומה תשמח נפשו בראותו אותה!..."

היא הסבה את פניה ותרא את מריה עומדת על ידה.

— לא אוכל לתאר לך, מריה! — קראה קלרה ברגש — את המית רוחי ברגעים האלה. לבי דופק בקרבי בחזקה — ובדברה הניחה את ידה על לבה כמו להשביח את שאונו — רגשותי סוערים עתה בקרבי מגיל והתרגשות.

המלחמה הארוכה, אשר אכלה את מבחר בני הספרדים ואשר הריקה את אוצרות הממשלה והעם, כלתה, ושערי עיר הבירה הבצורה, אשר לשארית ממשלת הערבים בספרד, גרנדה, נפתחו לפני הספרדים עליזי הנצחון, ויבאו בה כמבואי עיר מבוקעה. באאבדיל נסיך הערבים הלך גולה והיכל אַלְהַמְבְּרָה, משכן הכליפים מאז מעולם, היה למשכן פרדינגד ואיזבלה. ממלכת בני הערב בספרד, אשר ארכה זמן תשע מאות שנה, נפול נפלה לבלי קום עוד.

ויושבי טולידה מתעתדים היום לקדם את פני אנשי הצבא ושריהם, בשובם מן המלחמה ועטרת הנצחון על ראשם.

והיום משלימים הבונים את מלאכת בנין האויטה־די־פֿה, כי בעוד שבעת יום יחגו את חג הנצחון ברב פאר, ולכבוד החג הבא הקדישו קרבנות רבים, ממערות האיקְויזיציה, להעלותם על מזבח הקנאות, על מוקדי האש, בהמון ותגינה נהדרה בקדש.

המון עם רב נאסף מסביב לבנין המגדל ועינם לא תשבע מחמדת מראהו, וכמו כבר תשבע נפשם בדשן הקרבנות, ולאפם כבר יגיע ריח הנהוח של המְרָנִים השרופים.

מלאכת הבנין נשלמה ואחד הכהנים קדש את המזבח בהדר, ואחר עלה הבמתה וישא מדברותיו:

„זה היום שקוינוהו להקים מזבח קודש בשערי טולידה, אשר אשו תבער ולא תכבה, עד אשר יתמו הכופרים מארצנו. הנה ישועת אלהינו נגלתה אלינו ביום קרב בהדבירו את אויבינו תחתינו — ובמה אפוא נקדם את פניו בתודה, אם לא בבִעור הכופרים והמכחשים מקרב הארץ? הנה רעת המתנצרים למען כחש עוד גדולה אלינו מרעת היהודים הטמאים. המה ילעיבו ברת קדשנו ויחללוה והמה יטמאו אותנו, את בנינו ובנותינו, ויסובבונו בכחש כל היום. הבה אפוא נעביר את הטמאים האלה באש המזבח הזה, וטהרנו את ארצנו מטמאתה, וגם את נשמותיהם החוטאות נטהר ונצרף. המזבח הזה הוקם בראשונה בסנטה פֿי, ובזכותו גברה ידנו על אויבנו במצור גרנדה — וכה יֵראה לנו המשיח את חסדו כל הימים אשר

— טוב! — ענתה קלרה.

כעבר רבע שעה שבה מריה הגנה ותדלג באילה ותריע בששון: בשורה טובה, סניורה! בשורה טובה הבאתי לך.

— מה? מהרי אפוא וספרי!

— אביך הסניור שב עתה מבית מועצות העיר ויספר, כי הכו צבאותינו את הערבים מכה רבה... ועוד מעט ונפתחה גרנדה לפנינו...

— ברוך המשיח! — הריעה קלרה בשמחה.

— ואם תאבי לדעת מי הפליא לעשות במלחמה הזאת יותר מכל שרי הצבא?

— מי?...

— דון מיגואל סן סלוַדור!...

— מריה! ההתולים עמך? — קראה קלרה נרעשה בהתנשאה ממקום מושבה.

— התולים? חלילה, סניורה! — ענתה מריה — בואי נא הביתה ונוכחת כי אמת דברתי.

פני קלרה נהרו ועיניה רבו ברקי גיל ואושר.

היא שמה פעמיה אל הבית.

ג.

החדש יאנואר לשנת 1492.

העיר טולידה צוהלת והוגנת, כל בתיה עדוים פאר, דגלי ספרד הנאהדת מתנוססים על ראשי המגדלים והארמונים. יציעות הבתים עוטות יריעות רקמה, ועליהן עומדות נשים עדינות לבושות פאר ועדויות עדי. כל בתי היין מלאים המונים, המוני סובאים שותים לשכרה. בכל עבר ופנה יהגן וירועע. שירי העם הספרדי ישורהו בלי הרף. בכל הרחובות הגדולים הוקמו שערי נצחון מעולפים פאר ושושנים ורקמת כל צבע, ובכל פנה ופנה נישאים הכהנים מדברותיהם מעל הבמות לכבוד היום.

גְרנָדה נלכדה!

המלך והמלכה ונודע לשם, לאיש אשר יעשה גדולות לטובת ארץ מולדתנו — ובכבודו אתימרה גם אני ולא אבושה בפני רעותי, נשי שרי החיל המהוללים.

— לא תבושי לעומתן, סניורה! — העירה מריה בהניעה ב־אשה פעמים אחדות — הן תקנאנה בך, כי דגול מרבבות הוא!

— זאת ועוד אחרת, מריה! — שבה קלרה לבאר לה — גם המרקיז די מוריציה נשא עין אלי ויבקש את ידי — ואבי הפין לתת אותי לו לאשה, כי גדול כבוד המרקיז הזה בכל הארץ; אבל נפשי בחלה בו — ויודעת אנכי, כי אבי יתן היתרון להמרקיז די מוריציה על מיגואל, שאיננו נֵצֶר מרקיזים, ואך אם ינחל עטרת מנצח במלחמה ושמו יצא לתהלה כְשם אחד משרי הצבא הגדולים בארץ, אז יבחר בו גם אבי לחתן לו.

— אבל למה את עצובה ומה הוא החלום אשר בִעֲתֵך הלילה, סניורה?

— זה שנתים אשר נפרד ממני, והוא נמצא על שדה המערכה אל פני המלחמה, צפוי אלי הרג בכל רגע... האוכל במצב כזה להיות שלוה ושקטה ולבלי התעצב אל לבי? — ובימים האחרונים לא הגיעה לאזני כל שמועה ממקום המלחמה ולבי מלא המון פחדים; ועתה שמעי נא, מריה, את אשר הלמתי הלילה: הנה היכל התפלה מלא אנשים נשים, לבושי מכלול ופאר, ואנכי ובחירי עומדים לפני הכהן לבוא בברית הנשואין — ופתאם התפרצו המון אנשים ביתה התפלה ויפ־ידו ביני וביני ובקול בוכים החזיקו בימינו וימשכוהו אחריהם בכח, ובעוד רגע יצא עם האנשים מבית התפלה ויעלם — ואיקץ והנה חלום... ומאז הבקר נפעם רוחי בקרבי ולא אדע שָלֵו בנפשי...

— ההלומות שוא ידברו — נחמה אותה מריה — עוד שוב ישוב מן המערכה בשלום ואגודתכם תוָסד לארך ימים.

— מה קול השאון אשר אנכי שומעת עולה מן הרחוב? — שאלה קלרה פתאם ותט אזניה להקשיב.

— אלכה ואדעה שרש דבר! — קראה מריה בהתנשאה מעל הארץ,

— הרפי, מריה, הרפי מפזר לי תהלות ותשבחות — שסעה קלרה את דבריה ותתאדם.

— עוד לא הגדתי אף מעט מכל מעלותיך הנפלאות, גברתי היקרה! — הוסיפה מריה לשית לה בחלקות — הן לא אחד מבני מרום עם הארץ בטולידה יכרע ברך לפניך ויבקש את ידך להיות לו לרעיה...

— ואנכי מאסתי בכולם! — קראה קלרה בצחוק־גאוה — כי לא מצאתי גם באחד מהם את שֶׁבִּקשה נפשי: לב טהור ונפש ישרה. כלם עדת חנפים ואנשי כזב, בפיהם ידברו כן ולבבם אהרת יהשוב. ולכן גם כל אמרות התהלה, אשר פזרו לי בחלקת שפתם, היו עלי למשא; אולם במיגואל אהובי התאחדו כל המעלות הטובות המפארות את האדם. את יפיו וחנו ראית גם אַת, מריה, ומה אספר לך על אדות בור לבבו וטהר נפשו? הוא חונן בנפש עדינה מאין כמוה; כל דבר שקר שנאה נפשו. מעודי לא שמעתי ממנו אף תהלת־חנף אחת. נפשו ישרה ושונאה עקלקלות, הוא מדבר ישר וכל אשר יחשוב לבו יגיד מבלי חת. הוא אוהב אותי בכל לבו... הוא אוהב אותי כנפשו — יקרתי לו גם מחייו...

— אין כל פלא בזה, סניורה! ולב מי לא ילך שבי אחרי יעלת חן כמוך?

— הרפי נא, הרפי, מריה! — הניעה קלרה בראשה כממאנת לשמוע תהלותיה.

— יתן אלהינו ואגודתכם...

עוד לא באנו באגודה — מהרה קלרה לשמע את דבריה — עוד לא נתתי לו את ידי.

— מדוע? — שאלה מריה בתמהון גדול.

— עוד לא נתתי לו ידי להיות לו לרעיה, כי הדבר הזה תלוי בדבר שובו מהמלחמה ועטרת „מנצח" על ראשו...

— לא אבין פשר דבריך, סניורה! — שאלה מריה ותבט אל גברתה בתמהון.

— אך בהראותו את גבורת ידו במלחמה ובנחלו כבוד־נצחון יקנה את לבבי וידי קנין שלם. חפצה אני להיות לרעיה לאיש מרומם ומכובד בעיני

מושבה למושב מריה — אך בטרם אספר לך דבר חלומי הלילה אגלה לך סוד אחד הצפון בלבי.

— אזני קשובות לסודך, סניורה!

— אבל הבטיחי לי לבלי גלותו לאחרים.

— חלילה לי מגלות סודך לזר — ענתה מריה — הן כבר תִבַּנת את רוחי, סניורה, ויודעת את כי נאמנת רוח אני.

— ואשר על כן, מריה, הנני מגלה לך את לבי תמיד — ענתה קלרה.

רגעים אחדים החשתה ואחר קראה:

— הידעת, מריה, את האביר הצעיר דון מיגואל סן־סלוהדור?

— את שר הצבא הצעיר אשר טִיַּלת אתו, סניורה, פעמים אחדות בפרדס הזה? — שאלה מריה.

— כן! כן! — ענתה קלרה.

— מי לא ידע את השר הצעיר הזה הלוקח לב כל ביפיו וחנו וגבורתו? הן שמו נשא עתה לשם ולתהלה על שפת כל בני העיר, כי אמיץ לב הוא בגבורים ועושה נפלאות על שדה קטל...

— כן, כן! — שסעה קלרה את דבריה ופניה הביעו רצון וגיל.

— וכרוב גבורתו כן רב טובו וענוָתו — הוסיפה מריה להללהו — פניו היפים והענוגים מביעים גם טוב לב ונדיבות רוח; והוא איננו מתנשא בגודל לבב וגאוה. הוא מתהלך כאח ורע גם את שפלים ממנו...

— ושר הצבא הזה אוהב אותי! — קראה קלרה בלחש, וצחוק רצון ובשת פזז על שפתיה הדקות.

— ואת, סניורה?

— גם אנכי אוהבת אותו — קראה קלרה ותוריד את עיניה ארצה.

— גברתי! אכן מאושרה בבנות את, — הריעה מריה בשמחה — כל בנות העיר תקנאנה באשרך.

— ואולם — הוסיפה מריה כעבור רגע — גם הוא מאושר בבנים, כי נפלה בגורלו סגולה יקרה כמוך, סניורה! כי בך מצא חזות הכל: יופי וחן, השכל ובינה, עושר וכבוד...

ממשלת הערבים הארורים — והיתה ארצנו ארץ אחת, ארץ ספרד המאוהדת, והעם היושב עליה עם אחד, עם קתולי קדוש.

— הרב לארצנו ולדתנו! — הריע המון הנאספים סביבות הכהן ברגש — בער נבער את הטמאים האלה מקרב ארצנו מבלי השאיר להם כל שריד ופליט בתוכנו. יחי הכהן! תחי האינקוויזיציה!

ב.

במגרש היפה והנהדר, מגרש אלפונזו, יתנשא ארמון גדול ונחמד, מהודר בעמודיו ופסליו, בפתוחיו וצעצועיו, בו משכן המרקיז דון אלמנצו די הֶנְרִיקֶין, ראש האזרחים ונשיא בית מועצות העיר טולידה.

ושם בפרדס הנחמד אשר מאחורי הבית, בין צאלי אלה עבותה, יושבת בת המרקיז היחידה דונה קלָרה. היא נערה כבת עשרים שנה; פניה ענוגים, זכים ומלאים חן ונועם. עיניה שחורות ובוערות כלפידים; אפה דק ומהודר בקצהו; שפתיה דקות ואדומות מאד; שערותיה שחורות וארוכות ונופלות בלי סדרים על שכמה ומשם והלאה עד אפודתה הירוקה והמשובצה משבצות זהב. מבנה גוה רך וחן נעים שפוך עליו. שמלתה המרוקמה תכלת וארגמן רחבה ומגעת עד קרסוליה, ומשם ומטה יראו גַרְבֵּי תכלת ונעלי משי אדומים. היא יושבת על כסא רך, עוטה משי אדום; אך לפעמים תצנח ארצה ותשתרע ברחבה על העשב הירוק.

ממולה, על הארץ יושבת אמָתה מַרְיָה, נערה כבת עשרים וחמש שנה, פניה גסים ומלאים, עיניה ממראה אפר, חוטמה רחב ומבנה גוה רחב ומלא.

— מדוע כה נפלו פניך היום, סֵנְיוֹרָה? — שאלה מריה את גברתה בחרדה — הנדדה שנתך מעיניך הלילה? או אולי בעתוך הלומות רעים? הגידי נא, גברתי היקרה!

— אמנם חלום רע בעתני הלילה! — ענתה קלרה ותאנה.

— איזה? ספרי נא לי אותו, גברתי! הן פעם בפעם תגלי את לבך לאמָתֵך, סניורה!

— לא אכחד ממך, מריה, מאומה! — ענתה קלרה בהקריבה את

— טוב דברת, הנזיר מַלְנְסִיהוּ — מהאו כל השומעים כה — כלה גָרֵש נגרש מקרבנו את הארורים האלה.

— וגם ה„נוצרים החדשים״ [1]) נגרש מקרבנו—קרא איש אחד מתוך ההמון ברוח קנאות — כי בני כחשים המה, בפיהם יכבדו את אמונתנו ובסתר לבם יבוזו ילעגו לה.

— ואנכי אגלה לכם — קרא הנזיר — כי על פי קדושנו טומש טורקבומדה יקימו מושלינו בקרוב מגדלי אויטה־דא־פה בכל ערי ארצנו, להעביר את הטמאים האלה באש לעיני כל, ובערנו את הרשעה מקרבנו.

— מי יתן ויאמנו דבריך!—קראו הנאספים בנשאם את עיניהם למרום.

ולא רחוק מהם נראה אחד הכמרים עטוף בגדי כהונתו עומד בתוך קהל עם רב, נושא את כפיו השמימה ודורש לפני העם בקול רם:

— אחים קדושים! — נשמע קול הדורש ופניו היו פני להבים — הנה האב הקדוש וכל קדושיו עמו, המלך והמלכה והשרים, מתאמצים לבער את הרע מקרבנו ולטהר את ארצנו מזרע מרעים ובנים כחשים אמנם אנחנו עושים כל אשר יש לאל ידנו להשמיד את ה„נוצרים החדשים״, אשר יתַמרו באמונתנו לעין כל ובמסתרים ילעיבו בה ויחללו כל קדש; ואולם אנחנו, כהני הדת בלבד לא נוכל להוציא את כל מחשבתנו הטובה לפעולות מבלעדי עזרת העם. אך אם יעזרו האזרחים על ידי הכהנים, להתחקות על כל דרכי ה„מתנצרים״, להביט אחריהם בשבע עינים ולמסור ליד משפטנו את כל הנחשדים ב„בגד דת״, מבלי נשוא פנים לקציני עם ונשואי פנים — אז אך אז נצליח; ואולם מה אנחנו רואים? בני העם מעורבים עם הבריות האלה, וגם מתחתנים אתם, עד כי כמעט אין בעמנו משפחה רמה ומיוחסת שלא התגאלה בדמי הארורים האלה. אוי לעם ספרד שככה עלתה לו! ואוי לנו, שומרי משמרת הדת, מעלבונה של אמונתנו! — התעוררו, אחים בני אמון! תנו ידיכם להכהנים הקדושים לבער את הרשעים האלה מקרב הארץ — ובגלל זה יעזרנו אלהי השמים להכניע את אויבינו תחתינו ולכביש גם את גרנדה, שארית

[1]) האנוסים.

— ברוך אלהי הרחמים! — נשמעו קולות תרועה מעברים שונים.

— עוד מעט, האח! תסוף שארית ממשלת המורים[1] הארורים מארצנו והיתה כל הארץ לנו — קרא איש אחד מתוך החבורה.

— אולם הידעתם, רעי, מי היה ראש המכים את הערבים הפעם? — קרא דון מורילו שנית.

— מי? מי? — שאלו הנאספים בסַקְרָנות.

— הלא זה האביר הצעיר דון מיגואל סַן סַלְוַדוֹר!

— סן סלודור? זה שר הצבא עול הימים ויפה העינים? — נשמעו קולות תמהון מעברים שונים.

— כן! — ענה דון מורילו — אמנם עול ימים עודנו, אבל גבור מלחמה הוא כאחד הגבורים הגדולים אשר בארץ. גבורותיו ונצחונותיו אשר הראה בפעם האחרונה מפליאים את הלבבות. הערבים השתערו על צבאותינו בגבורה נמרצה ויניסו את צבאותינו לכל עבר. גם ידי הגבור האדיר פינצי די ליאון רפו למראה גבורות הערבים; אך הגבור הצעיר הזה ומתי מספר עמו התאוששו לאחרונה ויהפכו פניהם אל הרודף וילחמו כאריות ויכו על ימין ועל שמאל, ויפילו מהם רב והנשארים נסו בשבעה דרכים. אכן לגדולות נוצר הגבור הצעיר הזה...

— כאשר יואיל המושיע ומסר את גרנדה בידי צבאותינו — שסע אחד הנאספים את דון מורילו בדברו — גרש נגרש את כל הערבים מארצנו, לבל ישאר להם כל שם וזכר בתוכנו, וטהרנו את הארץ מיושביה הטמאים.

— ואת הנשארים בארץ נצרף בכור האינקויזיציה הקדושה — קרא עוד אחר.

— גם את היהודים גרש נגרש מקרב הארץ! — קרא אחד הנזירים אשר נספח מקרוב על החבורה — והיה הדבר הזה למנחה לאלהי הרחמים, בגלל אשר מצאנו חן בעיניו לתת את ארץ הערבים בידינו.

---

[1] הָעֲרָבִים אשר בספרד.

דון מיגואל.

ספור הסטורי מזמן גרוש ספרד *).

מאת

בן־אביגדור.

א.

באחד מימי הקיץ לשנת 1491 למספר העמים.

שמי התכלת ההופפים על ארץ ספרד בהירים ונחמדים. כל עב קל לא יעיב את פניהם. חום היום גדול מאד. גם רוח קל לא יפוה בחוץ.

העיר טוֹלֵידָה, בירת קַשְׁטִילְיָה החדשה, הומה. המון עוברים ושבים, רצים ונוסעים, ימלאו את כל הרהובות עד אפס מקום. גם כל שדרות האלונים ומגרשי הטיול מלאים אדם: כל אצילי העיר ורַבֵּי העם עם נשיהם הכבודות ובנותיהם העדינות, אלה רוכבים על סוסים אבירים, אלה נוסעים במרכבות מרקדות ואלה הולכים ברגל.

פה ושם יתלקטו המטַילים כנופיות, כנופיות, ומשוחחים בעניני המדינות ומקרי היום.

— התבשרו, התבשרו, רֵעים! — נשמע קול אחד מאחת הכנופיות — כי הכו צבאותינו את הערבים מכה רבה ועוד מעט ונפתחו שערי גרַנָּדה לפנינו.

— מי הגיד לך כזאת, דון מורילו? · נשמעו קולות שואלים מסביב.

— היום בא רץ מבשר להצר המלכות, משדה המערכה, ומפיו שמעתי את הבשורה הטובה הזאת — קרא דון מורילו שנית.

---

*) מעובד לבני הנעורים על פי ספורי „לפני ארבע מאות שנה“.

המלחמה העזה שבלבו של דון סיגואל בשעה שהוא כוכרח לבחור בין אהובתו ובין אומתו; הציור המחריד של מעשי־האינקוויזיטורים, שציירה אמיליה המעונה; קללת־הרבנים, שארור יהא כל מי שישוב לספרד ארץ־הדמים, וחזרתה של אמיליה על „ארור" זה בכל חום־לבה, בעוד שדון מיגואל אומר: „סלח להם, אל רחום! לא המה מקללים אך מרת־נפשם מקללת", — כל אלה עושים גם כיום רושם חזק על הקורא, ביחוד על הקורא הצעיר.

ורושם חזק יעשה על הקורא גם תאור החגיגה לכבוד כיבוש־גרנאדה, וביחוד התאור של יציאת המגורשים מספרד בראש רבניהם ובידיהם ספרי־תורה מצד אחד ואבני־המצבות שעל גבי קברי־אבותיהם מצד שני.

אני חושב, שהגברת בן־אביגדור, כשהיא נותנת רומן היסטורי זה מחדש לפני הנוער העברי בארץ, לא רק מחדשת את זכרו של הסופר יוצר ה„מהלך החדש" בספרותנו, שנשתכח שלא בצדק כמו שנשתכחו כיום מספרים כש. בן־ציון ודומיו, אלא גם נותנת בידי הנוער העברי רומן היסטורי, שהוא מאלף ומעשיר את הידיעות ההיסטוריות, מעדן את הרגשות ואף מעורר מחשבות הרבה. וכך ראוי הרומן מצד עצמו, כמו שראוי הוא גם מצד מחברו, שיתפשט בקרב המספר הגדול ביותר של קוראים צעירים וישפיע את השפעתו הטובה עליהם בזמן הזה כמו שהשפיע בשעתו — לפני חמישים שנה ויותר.

ירושלים־תלפיות, כ"ז בתשרי, תש"ח.

הראשונים ב„בני־משה" ואחר־כך נעשה מתנגדו החריף) ועוררו את הפולמוס הגדול בין ליליינבלום ואחד־העם; פולמוס, שנתגלם במאמרים „לשומרי־רוח ורואים בעבים" של ליליינבלום ו„חסידים ואנשי־מעשה" של אחד־העם. ואת השקפותיו של בן־אביגדור עצמו על הספרות העברית ועל הלשון העברית בשנות־התשעים שם בן־אביגדור בפיו של „מנחם הסופר" — סיפור אידיאולוגי, שנתגלמה בו המלחמה הגדולה בין ה„מהלך הישן" ובין ה„מהלך החדש", שנמשכה כל שנות־התשעים ונסתיימה בנצחונו הגמור של ה„מהלך החדש".

אבל בן־אביגדור ניסה את כוחו גם ברומן היסטורי.

בשנת תרנ"ב (1892) מלאו 400 שנה לגלות־ספרד. ובן־אביגדור מפרסם אז את הרומן ההיסטורי שלו „לפני ארבע מאות שנה", שנתפרסם אף הוא מתחילה בתוך „ספרי־אגורה", ואחר־כך עיבד אותו בן־אביגדור בשביל הנוער בשם „דון מיגואל" — הוא הרומן ההיסטורי הנתון כאן לפני הקוראים הצעירים בהוצאה חדשה בלא שינויים.

ושני רעיונות הונחו ביסודו של רומן היסטורי זה: ראשית, יתרונה של היהדות הנרדפת על הנצרות הרודפת (כמובן, הקתולית, שהרי ספרד קתולית היא, ובשנות התשעים למאה שעברה אסור היה ברוסיה הצאריסטית לבקר את הנצרות סתם); ושנית, נצחונה של החובה הלאומית על האהבה החושָנית. ושני הרעיונות הללו הוגשמו והובלטו בסיפור בכשרון ספרותי. ודאי, עדיין יש כאן מן ההפרזה בערכם של הסבל והייסורים בתור אש־מצרף ושל אהבת־השונא, שהיהדות גורסת אותה פחות מן הנצרות. אבל השכיל בן־אביגדור לתאר לנו ברומן שלו שני טפוסים מהופכים: דון מיגואל, שלא סבל ייסורים מידי הכמרים הקתוליים, הגיע לדרגת שר־צבא והיה מחונך על־ידי ה„נזיר היהודי", אם אפשר לומר כך, המורה הקדוש פירירה, ואחותו, שניתקה מעליו בילדותה ועברו עליה הזוועות של האינקוויזיציה, אֶמיליה. דון מיגואל מואס בדרכיהם של הקנאים הקתוליים ומטיף ליושר וצדק לכל, אך נשאר הוא ספרדי ונוצרי ברוחו, אוהב את ספרד „ארצו" ואת הספרדים, אף־על־פי שמתברר לו, שאינם בני־עמו כלל וכלל. אמיליה יודעת לשנוא את השונאים — את חיות־הטרף ברפסות בני־אדם — לא, את הגרועים מחיות־טרף, שהרי לחיות־טרף אין אינקוויזיציה ואין הן יודעות לענות ולהתעלל ולעטוף בעשי זדון, שוד ורצח בעטיפה של יראת־שמים צבועה.

הרומן ההיסטורי של בן־אביגדור

(מבוא)

מאת

פרופיסור יוסף קלוזנר

אין שם מקושר קשר אמיץ ומהודק בתחיתה והתחדשותה של הספרות העברית בסוף המאה שעברה ובתחילת המאה הנוכחית כשמו של א. ל. בן־אביגדור (אברהם ליב שאלקוביץ).

בתחילת שנות־התשעים של המאה שעברה עדיין היו ביאליק וטשרניחובסקי שמות חדשים — משוררים צעירים נותני־תקוה. מנדלי הספיק לפרסם אז בעברית רק את סיפוריו הקטנים הראשונים, ואחד־העם — את מאמריו ב„כוורת" וב„פרדס". הספרות היפה בעברית עדיין היתה אז כולה עסוקה ב„כלי־קודש" מישראל, תאוריה היו בלתי־טבעיים ובלתי־בהירים ולשונה היתה מליצית ומשונה. והיא כולה נועדה אז כמעט רק לבחורי־ישיבה ולחובשי־בית־המדרש בעבר או בהווה. ויבשות עגומה שלטה בה ביחד עם רגשנות מופרזת ומגוחכת.

אז קם בן־אביגדור ויסד בשנת 1892 את הספריה הקטנה של סיפורים עבריים בשם „ספרי־אגורה". תכליתה ומגמתה של ספריה זו היו: ריאליות, פשטות ועממיות. בן־אביגדור קרב אל „ספרי־אגורה", שהיו נמכרים במחיר מועט שבמועט ועל־ידי כך נתפשטו בהמוני הקוראים עברית ו־יצרו קהל ממש של קוראים, כל סופר, שתאר את חיי ההמון הפשוט בלשון עברית פשוטה — תאור מדויק בלשון מדויקת. והוא עצמו שימש דוגמה לתאור כזה של החיים העממיים בסיפוריו „לאה מוכרת־הדגים", „אהבה וחוכה", „עניים מאושרים", „רבי שפרה", ועוד, שעשו בשעתם רושם חזק, ואפילו ניתרגמו לגרמנית. ה„אדם הקטן" מישראל מצא בהם את ציורו הטבעי והריאלי.

ואולם בן־אביגדור היה גם לוחם מלחמת־דעות. ואף את מלחמתו זו גישם בציורים וסיפורים. ידוע לכל בקי בספרות העברית, שציוריו „שני חזיונות" ו„משה ושלשת הנביאים" נכתבו תחת השפעתו של אחד־העם (שבן־אביגדור היה מתחילה תלמידו בתור אחד מן

דפוס
האחים לוין אפשטין ושות׳ בע״מ
ירושלים

דון מיגואל

ספור הסטורי מזמן גרוש ספרד

מאת

בן־אביגדור

א. ל. שלקוביץ

עם מבוא

מאת

פרופיסור יוסף קלוזנר

הוצאת „תושיה"